

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

73.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Igazgató:
Spéder Zsolt

© Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt

Technikai szerkesztő:
Várnainé Anek Ágnes

KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Budapest
Angol u. 77.
1149

kshnki@mailop.ksh.hu

ISSN 0236-736-X
ISBN 963 7109 91 9

NÉPESSÉG – ÉRTÉKEK – VÉLEMÉNYEK

Szerkesztette:

Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt

Budapest
2002/3

A kutatást és a tanulmányok elkészítését a Miniszterelnöki Hivatal
és az OTKA (nyilvántartási szám: TO 3287) támogatta.

Tartalomjegyzék

<i>Előszó</i>	7
<i>Családpolitika – tények és vélemények</i> Pongrácz Tiborné.....	11
<i>Gyermekvállalási kedv Magyarországon</i> <i>Kapitány Balázs</i>	23
<i>A közvélemény gyermekszám-preferenciái</i> S. Molnár Edit.....	35
<i>Gyermekcentrikus érzelmek és egyéni célok, vágyak viszonya</i> S. Molnár Edit – Kapitány Balázs.....	55
<i>Családi életformák és az életpályák szakaszolódása az 1990-es évek</i> <i>Magyarországon (Vélekedések és kérdések a párkapcsolatokról)</i> Spéder Zsolt.....	75
<i>A házasságok és az élettársi kapcsolatok minőségének és stabilitásának</i> <i>néhány metszete</i> Gödri Irén.....	89
<i>A család és a munka szerepe a nők életében</i> Pongrácz Tiborné.....	123
<i>A hazai lakosság fogadókészsége (Magyarok és külföldiek)</i> Tóth Pál Péter	139

Előszó

A kötet a Population Policy Acceptance (PPA) nemzetközi összehasonlító vizsgálat magyarországi eredményeit tartalmazza. A kutatás a népesedési változásokkal, népesedési magatartással és a családpolitikai intézkedésekkel kapcsolatos lakossági véleményeket vizsgálta számos európai országban. Alapgondolata, hogy a demográfiai folyamatok Európán belül nagy hasonlóságot mutatnak. Az alacsony születésszám, a házasságkötések számának csökkenése, a gyermekvállalások számának csökkenése, a népesség öregedése szinte valamennyi európai országra jellemző, ezért a demográfiai folyamatok társadalmi hatása a politika, a politikusok érdeklődésének homlokterébe kerül.

Az első PPA-vizsgálatra az 1990-es évek elején került sor. 1990 és 1992 között egy sor európai országban (Ausztria, Belgium, Csehszlovákia, Hollandia, Németország, Magyarország, Olaszország, Spanyolország, Svájc) végeztek kérdőíves megkérdezéssel alapuló reprezentatív vizsgálatot. Az igen sikeres kutatás ösztönözte a résztvevőket, hogy a 90-es években lezajlott társadalmi–gazdasági változások demográfiai következményeinek vizsgálatára 2000 és 2003 között hasonló tematikájú reprezentatív vizsgálat készüljön. A résztvevő országok jórészt megegyeznek a PPA I. kutatás résztvevőivel, illetve Lengyelországgal és Szlovéniával kiegészültek. A nemzetközi együttműködésben kidolgozott kérdőív mindkét PPA-vizsgálat esetében azonos elven alapult, nevezetesen, hogy a valamennyi résztvevő országra kötelezően érvényes „kérdőív-mag” mellett az egyes országok ajánlott, illetve „szabadon választott” kérdéseket is megfogalmazhattak. Ily módon az eredeti kérdőív egyes részeit – a lakossági igények, sajátosságok figyelembevételével – tetszés szerint szűkíthették, bővíthették, illetve átalakíthatták.

A magyarországi adatfelvételre 2000. novemberében került sor egy a 17–74 éves lakosságot (férfiakat és nőket) 3057 fővel reprezentáló országos mintán. Az adatfelvétel a minden résztvevő országban azonosan fogalmazott nemzetközi kérdőív megkérdezésén alapult, amely foglalkozott:

- a népesedési helyzetről és a családpolitika feladatairól alkotott véleményekkel;
- azzal, hogy hogyan ítélik meg az emberek az utóbbi évtizedben lezajlott demográfiai változásokat (a házasságkötések és a gyermekvállalási szándékok csökkenését, az élettársi együttélés terjedését, az egyszülős családok helyzetének alakulását, a házasságon kívüli születések számának növekedését stb.), és milyen okokra vezetik vissza ezeket;

- hogyan alakulnak a fiatalabbak családtervei, és mennyire érzik ösztönzőnek a gyermeknevelés egyes támogatási formáit;
- hogyan épülnek be az egyéni életcélok, törekvések az ideális családlétszámról (ideális gyermekszámról) meglévő elképzelésekbe;
- milyen álláspontok alakultak ki a mai magyar társadalomban a nők, gyermekes anyák munkavállalásáról, a hagyományos és a modernizálódó családi szerepekről;
- mennyire nevezhető „gyermekbarát”-nak a közvélemény;
- hogyan ítélik meg a Magyarországra érkező külföldiek helyzetét, beilleszkedését.

A felsoroltakon kívül a magyarországi kérdőív még további témákkal is kiegészült (ilyen pl. a házasságok és élettársi együttélések minősége, illetve a generációk egymásnak nyújtott családi segítségnyújtása).

Mint e tematika is mutatja, a nemzetközi kutatás annak feltárására irányult, hogy az objektív népesedési folyamatokat és tendenciákat miként mozgatják azok az attitűdök, értékek és normák, amelyek a magatartásokat, a családi és egyéni döntéseket vezérik; milyen tehát a „fogadókészsége” annak a családpolitikai tevékenységnek, amely népesedési célokat tűz maga elé.

Az adatok feldolgozását követően az elmúlt év folyamán a tanulmányok egész sora készült el, a mostani kötet ezeket gyűjti egybe.

A „*Családpolitika – tények és vélemények*” című tanulmány (Pongrácz Tiborné) a lakosság demográfiai ismereteiről, a családpolitikáról és a gyermekbarát társadalomról alkotott nézetekről számol be. Nagy hangsúlyt fektet a családi pótlék szerepére, annak az elmúlt évtizedben tapasztalt alakulására és az ún. gyermekszegénységgel való összefüggésére. Az elemzés amellet érvel, hogy a családpolitika eredményessége attól függ: mennyire stabil és kiszámítható a családtámogatás rendszere, mennyire lehet hosszú távú biztonságot nyújtva garantálni azt az érintettek számára. Szorosan e témához kapcsolódik a „*Gyermekvállalási kedv Magyarországon*” című munka (Kapitány Balázs), amely rámutat arra, hogy a mai 18–30 évesek gyermekszámra vonatkozó elképzelései már a tervek, kívánságok szintjén is alacsonyabbak, mint ahogyan ez akár csak 5–10 évvel ezelőtt ugyanezen korosztálynál volt tapasztalható. Az okok elemzése mellett a tanulmány arról ad képet, hogy a gyermekvállalásban különbözőképpen érintett csoportok milyen támogatási formákat találnának a legfontosabbaknak.

„*A közvélemény gyermekszám-preferenciái*” címet viselő tanulmány (S. Molnár Edit) azt vizsgálja, hogy az általánosságban ideálisnak tartott gyermekszám miként módosul az egyéni érdekek, életcélok függvényében. A közvélemény ugyanis bizonyosfajta

egyéni célokat elismer, tolerálhatónak tart még akkor is, ha miattuk a gyermekek számát korlátozni kell. E témakör további kibontása olvasható a „*Gyermekcentrikus érzelmek és egyéni célok, vágyak viszonya*” című dolgozatban (S. Molnár Edit és Kapitány Balázs). A szerzők arra világítanak rá, hogy a lakosság mintegy 40%-a ugyan átlagon felül gyermekcentrikus, de azokat, akik érzelmileg, mentálisan – és átlagos életkoruk alapján is – egyfajta „új generációhoz” tartoznak, inkább az átlagon felüli individualista beállítódás és a családi tradícióktól való elszakadás jellemzi.

Két tanulmány a családformák átalakulását, illetve a párkapcsolatok minőségét vizsgálja. „*Családi életformák és az életpályák szakaszolódása az 1990-es évek Magyar-országán*” című munka (Spéder Zsolt) annak lehetséges okait feszegeti, hogy míg a vélemények a törvényes házasság erős preferálásáról tanúskodnak, az objektív adatok szerint a házassági kedv mégis lanyhul. A szerző hipotézisei arra épülnek, hogy a házasság funkciója megváltozott; növekedett a távolság (és egyben a feszültség) a biológiai és jogi értelemben vett felnőtté válás és az önálló otthoneremtés/családalapítás között. A bizonytalanság, az átmenetiség inkább az élettársi együttéléseknek kedvez. Más oldalról közelíti a problémát „*A házasságok és az élettársi kapcsolatok minőségének és stabilitásának néhány metszete*” című elemzés (Gödri Irén), amely a házaspáros típusú kapcsolatok minőségét vizsgálja: mennyire elégedettek az érintettek párkapcsolatukkal, milyen gyakoriak interakcióik, konfliktusaik, és miként kezelik nézeteltéréseiket. A vizsgálat aktualitását a magyarországi magas válási arányszám adja; vajon lehet-e következtetni a szubjektív vélemények alapján a felek válási hajlamára, hajlandóságára, a házassági, illetve élettársi kapcsolatok megszakadására.

„*A család és munka szerepe a nők életében*” című tanulmány (Pongrácz Tiborné) azt mutatja be, hogy a rendszerváltozás óta a hagyományos családi szerepmegosztás (kereső férj – otthon lévő feleség) bizonyos fokú reneszánsza érzékelhető – legalábbis a véleménynyilvánítások szintjén; a kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzet tehát mintha inkább anyagilag, semmint pszichésen viselné meg a nőket. Ez azonban semmiképpen sem adhat felmentést a kisgyermeket vállaló és gondozó anyák megnehezült munkavállalási körülményeinek jelentősen javítása alól. Munkavállalásuk megkönnyítése, munkahelyük biztonságának garantálása a reprodukció biztosításának kulcskérdése.

A kötetet záró tanulmány a „*Magyarok és külföldiek*” címet viseli (Tóth Pál Péter). A nemzetközi vándorlás területén bekövetkezett változások szükségszerűen előtérbe állították a hazai lakosság külföldiekhez való viszonyának kérdését. Az elemzés alapján megállapítható, hogy bár a hazai közvélemény meglehetősen tartózkodó és fenntartásokat fogalmaz meg az itt élő külföldi állampolgárokkal szemben, meglévő értékeiket is hajlamos elismerni.

Az összefoglaló és értékelő tanulmányok ezúttal csupán a hazai adatok elemzésére támaszkodnak. A kutatómunka természetesen tovább folyik, és akkor lép különösen érdekes fázisába, amikor a többi résztvevő ország eredményei is rendelkezésünkre állnak, vagyis amikor nemzetközi összehasonlításokra is sor kerül.

Családpolitika – tények és vélemények

Pongrácz Tiborné

A népességcsökkenés lakossági megítélése

Családpolitikai szempontból lényeges kérdés, hogy a lakosság mennyire informált az ország népesedési történéseiről, továbbá hogy ezeket a folyamatokat pozitívan, negatívan, esetleg közömbösen ítéli-e meg. A népesedési kérdések iránti társadalmi érdeklődés ugyanis egyben biztosítékát jelentheti a népesedés- és családpolitikai intézkedésekkel kapcsolatos nagyobb befogadókészségnek is. A szakemberek és a politikusok számára az sem lehet közömbös, hogy az emberek érdeklődése csak mikrokörnyezetükre, csak a saját családjuk helyzetét érintő családpolitikára korlátozódik-e, vagy általánosságban is figyelemmel, esetleg aggodalommal kísérik az ország egészének népesedési helyzetét.

A KSH Népeségtudományi Kutatóintézetben 1983 óta végzett vizsgálataink azt bizonyítják, hogy a lakosságot nagymértékben foglalkoztatja a „hányan vagyunk, hányan leszünk” népesedési dilemma; a kérdésben kellő informáltság és felelősségteljes gondolkodás tapasztalható. A nyolcvanas évek elején megkezdődött népességfogyást az emberek túlnyomó többsége, mintegy háromnegyede súlyos, illetve nagyon súlyos problémának tartja, s az így vélekedők aránya az elmúlt 17 év során végzett vizsgálatainkban stabilnak bizonyult.

A korábbi évek kutatási eredményeit támasztották alá a 2000. év végén országos reprezentatív mintán végzett kérdőíves vizsgálat megállapításai is. A kutatás részét képezi az európai országok többségére kiterjedő nemzetközi összehasonlító vizsgálatnak, így a kérdések megfogalmazásánál a nemzetközi összehasonlíthatóság szempontjai játszottak meghatározó szerepet. Ebből következően a népességszámmal, a népességcsökkenés megítélésével kapcsolatos kérdések megfogalmazásukat tekintve kismértékben eltérnek ugyan a korábbi magyar vizsgálatok kérdésfeltevéseitől, de tartalmuk azonos, így az eredmények összehasonlítása is biztosítható.

Az utóbbi évben, években a népesség számának csökkenésével, az alacsony születési arányszámmal összefüggésben viszonylag sok szó esett a médiában népesedési

kérdésekről. Ezzel a 2001. évi népszámlálást előkészítő tömegkommunikációs közlemények is sokat foglalkoztak a 2000. év végén folyó adatfelvétel idején.

Az információk elsősorban az általánosság szintjén jutottak el a lakossághoz. A válaszok megoszlása szerint a többség tisztában van azzal, hogy a jövőben tovább csökken a népességszám, fontosnak tartaná, hogy a csökkenés megálljon, illetve megforduljon, de jóval hiányosabbak az információk a tekintetben, hogy hányan is élünk ma Magyarországon.

Mekkora lesz az ország lakossága 20 év múlva?

Válasz	Megoszlás (%)
Nagyobb lesz, mint most	11,7
Ugyanakkora lesz, mint most	13,8
Kevesebb lesz, mint most	69,3
Nem tudja	5,1
Összesen	100,0
N	3057

Mi lenne jó, ha az ország lakosságának száma:

Válasz	Megoszlás (%)
Növekedne	74,5
Nem változna	20,3
Csökkenne	2,1
Nem tudja	3,1
Összesen	100,0
N	3057

Hány lakosa van Magyarországnak?

Válasz	Megoszlás (%)
Kevesebb 9,5 milliónál	6,8
9,5 milliónál több, de 10 milliónál kevesebb	10,6
10 millió	43,3
10 milliónál több, de 10,5 milliónál kevesebb	6,1
10,5 millió, vagy több	12,4
Nem tudja	20,8
Összesen	100,0
N	3057

Az adatok azt mutatják, hogy a tényleges és a kívánatos trendeket illetően a lakosság jól informált, és határozott véleménnyel rendelkezik. Mindössze néhány százalék a kérdésre válaszolni nem tudók aránya, és a túlnyomó többség helyesen látja, hogy a népességcsökkenés az elkövetkezendő húsz évben nagy valószínűséggel tovább folytatódik. E prognózis ugyanakkor nem találkozik a többség egyetértésével. A megkérdezettek háromnegyede tartaná fontosnak e negatív folyamat megállapítását és szükségesnek a népességszám növekedését, növelését.

A pontos adatok tekintetében már lényegesen nagyobb tájékozatlansággal találkozunk. A megkérdezettek egyötöde hozzávetőleg sem tudta megbecsülni az ország lakosainak számát, a „nem tudom” válaszok aránya meglehetősen magas (20,6%) volt. A konkrét számot említők többsége viszonylag pontosan becsülte meg Magyarország népességszámát: 10 millióra tette. A helyesnek nevezhető válaszok relatíve magas aránya összefügg azzal, hogy a népesedési problémák tárgyalása során a média ezt a számot vitte be a köztudatba (másrészt, mint kerek számot könnyebb megjegyezni is). Az írott és az elektronikus média informáló hatását bizonyítja, hogy a megkérdezettek iskolai végzettségtől függetlenül említették a 10 milliós népességszámot, míg a pontosabb 10 millió és 10 millió 200 ezer közötti említések esetén az iskolai végzettségnek erős differenciáló hatása van: a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők tájékozottabbnak bizonyultak és nagyobb arányban említették a tényleges népességszámnak megfelelő adatot.

Vélemények a családpolitikáról

A magyar társadalomban a népesedési kérdések iránti érzékenység egyben gyermek-centrikus beállítottsággal, értékrenddel párosul. Az igen alacsony születésszám ellenére a gyermek változatlanul meghatározó szerepet játszik az emberek életében, a fiatalok jövőre vonatkozó tervei között változatlanul szerepel egy-két gyermek vállalása. Miért fontos az a tény, hogy a magyar társadalom negyven évi ideológiai nyomás és a rendszerváltozással együtt járó értékzavarok ellenére változatlanul megőrizte család- és gyermek-centrikus értékrendjét? Ez a tény azért fontos, mert ez a családcentrikus értékrend jelenti, jelentheti azt a pozitív társadalmi befogadó közeget, amely mellett egy gyermekvállalást támogató családpolitika eredményes lehet. A kormány család- és népesedéspolitikai céljainak megvalósítása szempontjából kedvező helyzetben van, hiszen nem kell a lakosságot meggyőzni a gyermekvállalás fontosságáról, pusztán olyan családpolitikát kell kialakítani és megvalósítani, mely lehetővé teszi a családok gyermekszámterveinek realizálását. Nem kevésbé fontos a családpolitikának az a feladata sem, amely a már megszületett gyermekek esetében a gyermeknevelésből fakadó

anyagi hátrányokat hivatott mérsékelni. Meg kell jegyezni, hogy az európai kormányok gyakorlatában a családpolitikának csak ez utóbbi funkciója dominál, és a magyar családpolitikára jellemző, deklaráltan pronatalista jelleggel korábban elvétve, napjainkban egyáltalában nem találkozunk.

A jelenlegi kormány tevékenységében a családpolitika kezdettől fogva központi helyet foglalt el. A korábban megszüntetett támogatási rendszerek visszaállításának, illetve új támogatási formák bevezetésének részben demográfiai célja volt – nevezetesen a népességcsökkenés mérséklése –, részben a középréteghez tartozó gyermekes, kiemelten a három- és többgyermekes családok helyzetének javítása, stabilizálása. A családtámogatási rendszeren végrehajtott változtatásokra a különböző politikai erők – beállítottságuknak és értékrendjüknek megfelelően – eltérően reagáltak. Az eltérő álláspontok a parlamenti viták során a lakosság számára is nyilvánvalóvá váltak. Nem lehet közömbös, hogy az egyes parlamenti pártok a családtámogatások jelenlegi rendszerét milyen mértékben támogatják, illetve ellenzik, de talán fontosabb, hogy a lakosság, maguk az érintettek hogyan vélekednek erről.

Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy a magyar lakosság a gyermekes családok támogatását általában, a saját konkrét helyzetétől elvonatkoztatva is fontosnak tartja. 1997-ben a Bokros-csomag életbelépését követően végzett közvélemény-kutatásunk során vizsgáltuk, hogy a megszorító intézkedések gyermekes családokra történő kiterjesztésével a lakosság milyen mértékben értett egyet. A megkérdezettek a következő alternatívák között választhattak.

„Ön melyik állásponttal ért egyet? Azzal, hogy

- a gazdasági, szociális megszorítások az egész lakosságot érintik, ez alól a gyermekesek sem vonhatják ki magukat; vagy azzal, hogy
- a gyermekes családok támogatását jelentős áldozatok árán is meg kellett volna hagyni.”

Az utóbbi állítással, a gyermekes családok kiemelt, társadalmi áldozatok árán is megvalósítandó támogatásával a megkérdezettek 82%-a értett egyet. A vélemények homogének voltak, vagyis nem mutatkozott véleménykülönbség aszerint, hogy a megkérdezettnek volt-e gyermeke vagy sem, más szóval érintett volt-e vagy sem, illetve a pártpreferenciák mentén sem voltak kimutathatóak véleményeltérések. Az ún. Bokros-csomag megítélésével kapcsolatos kutatásunk valamennyi eredménye azt támasztotta alá, hogy a gyermekes családokat érintő restriktívok, a családtámogatási rendszer átalakítása alapvetően ellenkezett a társadalom többségének értékrendjével, igazságérzetével.

A családtámogatási rendszerben 1998 óta bekövetkezett változásokat – kutatási adataink szerint – a társadalom pozitívan fogadta. Nem kívánunk az összes támogatási formával kapcsolatos megítélésre kitérni, csupán két, a parlamenti viták során és a pártok megnyilvánulásaiban igen eltérően értékelt intézkedés megítélését vizsgáljuk meg: az iskoláztatási támogatást, illetve a családi adókedvezményt.

A tanköteles korú gyermekek rendszeres iskolába járásához, járatásához kötött családi pótlék, más szóval az iskoláztatási támogatás bevezetését egyes politikai pártok és független szakértők bizonyos társadalmi csoportokkal szemben diszkriminatívnak ítélték és elleneztek. A lakossági vélemények nem a kétkedőket támogatták. Egyértelmű többség értett egyet a családi pótlék folyósítási feltételeinek módosításával, és egyértelmű többség vélte úgy, hogy ez a szigorítás éppen a hátrányos helyzetű családok, gyermekek érdekeit szolgálja, és elősegíti felzárkóztatásukat.

A családi adókedvezmény ismételt bevezetését – eltörlésére 1994 végén került sor – talán még az előbbinél is nagyobb politikai vihar kísérte, sőt kíséri. Ezzel szemben a 2000. év végén végzett reprezentatív, 3000 személy megkérdezésére kiterjedő kutatásunk azt bizonyította, hogy e családtámogatási forma erőteljes lakossági támogatást élvez. Száz válaszadóból 89 tartotta jónak, fontosnak, a gyermeket nevelő családok szempontjából igazságosnak az adókedvezményt, az adóleírás lehetőségét. Az intézkedéssel egyet nem értők aránya mindössze 4 százalék volt.

Az anyagi jellegű támogatások közül külön indokolt a családi pótlék rendszerével foglalkozni. A családi pótlék korlátozottan már 1912, illetve 1938 óta létezik Magyarországon, vagyis ez a legkorábban bevezetett és legrégebb óta működő támogatási rendszer, következésképp ismertsége a lakosság körében – szemben más támogatási formákkal – csaknem általánosnak mondható. Tipikusan nem a pronatalisztikus intézkedések közé sorolható, célja elsősorban a gyermeket nevelő családok anyagi hátrányának mérséklése, a gyermekes családok esélyegyenlőségének javítása. Ennek ellenére az elmúlt évtizedek során történtek kísérletek arra, hogy a családi pótlék rendszerébe születésszám-növelő elemeket építsenek be, mint például 1983-ban, amikor is az addig csak két gyermek után járó családi pótléket kiterjesztették az egy gyermeket nevelő családokra is a gyermek hat éves koráig. Nyilvánvaló volt, hogy a második gyermek vállalására kívántak ily módon ösztönözni egyfelől mérsékelve az első gyermek vállalásával kapcsolatos családi kiadásokat, másfelől a támogatás megvonásával szankcionálva, ha adott időn belül mégsem születik meg a második gyermek. A jövedelmeknek az utóbbi tíz évben tapasztalt erőteljes polarizálódása újabb kérdéseket vetett fel a családi pótlék rendszerével kapcsolatban. Indokolt-e figyelembe venni a szülők jövedelmét a családi pótlék megállapításánál vagy sem, részesüljenek e egyáltalában e támogatásban a magasabb jövedelmű szülők gyermekei vagy sem? E viták hátterében mind a szakemberek, mind a politikai pártok esetében gyakran értékrendi eltérések húzódnak meg, részben a rászorultsági elv ütközik a „minden gyermek egyforma” nézettel, részben az eltérő politikai és társadalmi célok fogalmazódnak meg ebben a formában is.

A Népeségtudományi Kutatóintézetben végzett empirikus kutatásainkban több alkalommal vizsgáltuk a családi pótlék rendszerével kapcsolatos lakossági véleményeket, legutóbb a 2000 decemberében végzett reprezentatív felvételünk során. A kérdések

részben a családi pótlék és a gyermekszám kapcsolatára, részben a családi pótlék és a szülők jövedelmi helyzete közötti összefüggésre vonatkoztak.

A gyermekek száma és az összeg nagysága közötti kapcsolat tekintetében megoszlottak a vélemények. A többség (53%) a gyermekek száma és a gyermekenként járó összeg közötti exponenciális kapcsolatot tartaná helyesnek, míg valamivel kevesebben voltak azon megkérdezettek (42%), akik – a jelenleg is érvényben lévő – lineáris összefüggést preferálják. Olyan jellegű korlátozásokkal, hogy csak az első és második gyermek után járjon családi pótlék, illetve hogy csak a harmadik gyermek után, szinte senki sem értett egyet.

Ismeretes, hogy a gyermekek neveltetési költsége nem független az életkoruktól. Az idősebb gyermekek ellátásával, iskoláztatásával, nevelésével kapcsolatban több kiadás merül fel, mint a kisebb gyermekek vonatkozásában. Ezért nem irreális az a vélemény, hogy a családi pótlék nagyságát a gyermek kora szerint is differenciálni lehet, vagy kell. Ezt az elképzelést viszonylag sokan támogatták (29%), de a többség (65%) inkább az életkortól független, azonos összegű családi pótlékkal értene egyet.

A szülők jövedelme és a gyermeknek járó családi pótlék közötti összefüggés vonatkozásában a megkérdezetteknek a következő lehetőségeket kínáltuk fel:

- a családi pótlék minden gyermek után járjon, de a szülők jövedelmétől függjön (vagyis az alacsonyabb jövedelműeknek nagyobb családi pótlék járjon);
- kizárólag az alacsony jövedelmű szülők kapjanak családi pótlékot;
- minden gyermek után egyforma összegű családi pótlék járjon, függetlenül a szülők jövedelmétől.

A válaszok közel azonos arányban oszlottak meg az első és a harmadik megoldási forma között. A megkérdezettek 47%-a differenciálna valamilyen formában a szülők jövedelme szerint, de közel ugyanennyien (45%) tekintenének el a szülők jövedelmi helyzetétől. A szülők anyagi helyzetének figyelembevétele korábbi kutatásaink során már többször felvetődött. A megoldást a megkérdezettek nem a jövedelemkategóriánként eltérő családi pótlék megállapításában látták, hanem a bruttósított családi pótlék megadóztatásában, ami automatikusan biztosítaná az alacsonyabb jövedelműek részére a magasabb, a magasabb jövedelműek részére az alacsonyabb családi pótlékot.

A családi pótlék rendszerével kapcsolatos véleményeltérések nem a megkérdezettek demográfiai jellemzői mentén rajzolódnak ki. Szinte függetlenek a vélemények attól, hogy a megkérdezett érintett-e a támogatásokban vagy sem, kap-e családi pótlékot, vagy sem, milyen korú, iskolai végzettségű. (Zárójelben megjegyezhető, hogy a három- és többgyermekes családok egy árnyalattal jobban támogatnák a gyermekszám szerint exponenciálisan növekvő családipótlék-rendszert.) A részletesebb elemzések azt mutatják, hogy a cezúra a „minden gyermeket azonos mértékben kell támogatni” nézetet vallók és a különböző családi körülmények figyelembevételével differenciálni kívánók között húzódik. Megállapítható ugyanakkor az is, hogy a kirekesztési nézeteknek – a

jómódúak ne kapjanak, csak a szegények, az egy- és kétgyermekeseket nem kell segíteni – nincs támogatottsága. Mind a gyermekek számával, mind a szülők jövedelmével összefüggő családpótlék-megvonás a megkérdezettek részéről elutasítást kapott. Összefoglalóan tehát elmondható, hogy a családi pótlék folyósításának jelenlegi elveivel a válaszadók mintegy fele ért egyet, a másik fele pedig kisebb, de nem alapvető módosításokat valósítana meg.

A kutatás során néhány kérdést tettünk fel a családi pótlék nagyságára és az azzal való elégedettségre vonatkozóan. A háromezer fős mintasokaság egyharmada részesült a felvétel időpontjában családi pótlékban. Értelemszerűen csak tőlük, az érintettektől tudakoltuk, hogy megfelelőnek tartják-e az összeg nagyságát. 85%-uk nyilatkozott úgy, hogy a családi pótlék jelenlegi összege nagyon alacsony, 15%-uk tartotta még elfogadhatónak, de megelégedettnek senki sem bizonyult. A tény maga nem meglepő. Általános jelenség, hogy a lakosság a támogatások, segélyek összegét kevesli, és jelentősebb emeléseket tart indokoltnak. Evvel együtt az igen elégedetlenek 85%-os aránya elgondolkodtató, mint ahogy elgondolkodtató az a tény is, hogy a kisgyermekes családokkal való állami törődés megítélése sem bizonyult túl pozitívnak. Arra a kérdésre, hogy az állam a korábbiaknál kevesebbet, ugyanannyit vagy többet törődik-e a kisgyermeket nevelő családokkal, a vélemények azonos, egyharmad-egyharmad-egyharmad arányban oszlottak meg. Elgondolkodtató, hogy miközben a kormány kiemelt hangsúlyt fektetett a családpolitikára, s a bevezetett intézkedéseket a lakosság kedvezően fogadta, eközben az összkép a kormány ez irányú tevékenységéről mérsékelten pozitív. Mi lehet ennek az ellentmondásnak az oka? Nem arról van-e szó, hogy a lakosság egyetért ugyan a támogatások visszaállításával és bővítésével, de kevésbé tartja elfogadhatónak és hatékonynak a támogatások mértékét, nagyságrendjét?

Nézzük meg, hogy a gyermekes családok szempontjából talán legfontosabb két támogatási forma, a családi pótlék és az adókedvezmény hogyan alakult reálértéken 1990 és 2001 között (*I. ábra, 1. táblázat*).

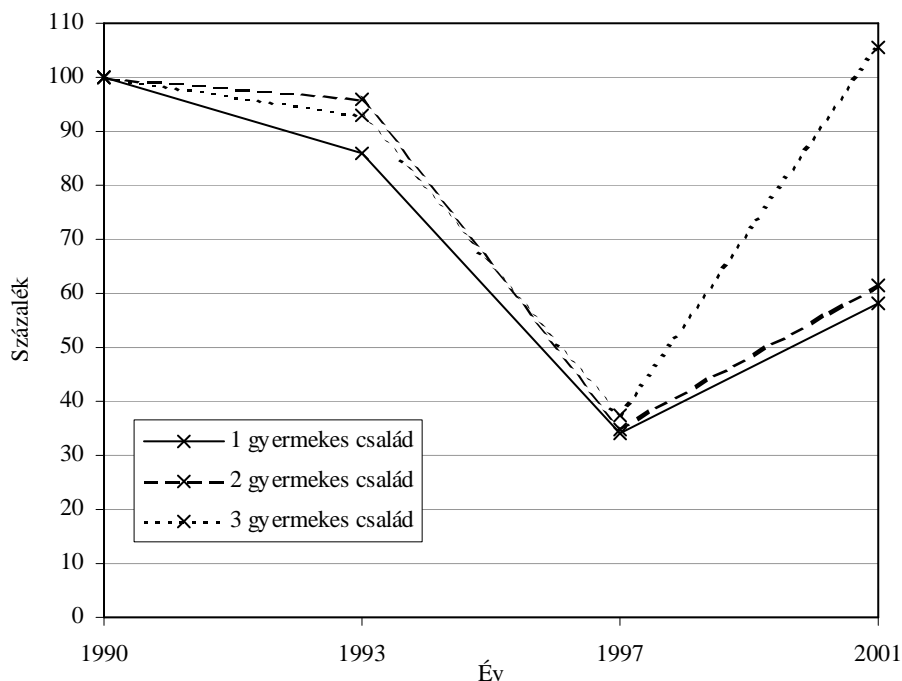
1. táblázat

A családi pótlék és az adókedvezmények alakulása és a gyermekes családok anyagi helyzetére gyakorolt együttes hatása 1990–2001 között 1990-hez viszonyítva

	1990	1993			1997*			2001		
	családi pótlék, Ft gyermekenként	családi pótlék, Ft	adókedvezmény, Ft	veszteség a 90-es bázishoz viszonyítva az összes gyermekre nézve	családi pótlék, Ft	adókedvezmény, Ft	veszteség a 90-es bázishoz viszonyítva az összes gyermekre nézve	családi pótlék, Ft	adókedvezmény, Ft	veszteség a 90-es bázishoz viszonyítva az összes gyermekre nézve
1 gyermekes család	1770	2750	300	-557	2750	nincs	-5275	3800	3000	-5324
2 gyermekes család	2070	3250	300	-324	3250	nincs	-6135	4700	4000	-10 959

3 gyerme- kes család	2200	3750	400	-981	3780	nincs	-6225	5900	10 000	+2500
Inflációs index	203,5%		453,4%		685,0%					

*18 ezer Ft-os jövedelem alatt.

I. ábra

*A családi pótlék és az adókedvezmény reálértékének együttes alakulása
1990–2001 között*

Az összehasonlítást a három kormányzati periódus utolsó teljes évén, a választások előtti évben végeztük. Az 1997. év adatainál meg kell jegyezni, hogy a bemutatott kép a valóságosnál pozitívabb, hiszen ismeretes, hogy ekkor a gyermekes családok legalább 10%-a egyáltalában nem részesült családi pótlékban. Meg kell jegyezni továbbá, hogy a 18 751 Ft egy főre jutó jövedelemmel rendelkező 1–2 gyermekes családok a táblázatban szereplő összegnek kevesebb mint a felét kapták.

Az adatokból két következtetés mindenképpen levonható. Egyfelől megállapítható, hogy a gyermekes családok anyagi ellehetetlenülése nem a polgári kormányzatok idején következett be. A jelenlegi helyzet oka a családtámogatási rendszer 1994–1998 közötti mélyrepülésében keresendő, amikor is a családi pótléknak olyan reálértékvesztése következett be, amit az 1998-ban bevezetett és azóta folyamatosan emelt adókedvezmények sem tudtak kompenzálni. Ebből következik a második megállapítás, nevezetesen, hogy 2001-re 1990-hez képest csak a három- és többgyermekes családok anyagi feltételeit sikerült kis mértékben javítani, de a többséget kitevő egy- és kétgyermekes családok anyagi támogatásában még bőven van tennivaló.

Meg kell jegyezni továbbá, hogy a családi pótlék és az adókedvezmény együttes figyelembevételével azoknak a családoknak a helyzetét vizsgáltuk, akik rendszeres munkajövedelemmel rendelkeznek – egyébként az adókedvezményt nem tudnák igénybe venni –, más szóval ahhoz a középréteghez tartoznak, akiket a kormány kiemelten kíván támogatni. Az elmaradás azonban esetükben is jelentős. Az összehasonlítás bázisául szolgáló 1990-es évvel kapcsolatban nem lehet elfeledkezni arról, hogy a szakemberek már 1990-ben is elégtelennek találták a támogatások akkori mértékét és valorizációját.

A családtámogatások értékvesztésével, hullámzó alakulásával összefüggésben a gyermekszegénység alakulása is hasonló képet mutat. *Spéder Zsolt* számításai szerint az átlagos jövedelem 50%-a alatt élő gyermekek aránya 1992 és 2000 között a következő értékeket mutatta (2. táblázat).

2. táblázat

*A gyermek- és serdülőkori szegénység alakulása 1992–2000 között
(az átlagos ekvivalens jövedelem 50 százaléka alatt élők)*

Korcsoport	1992	1994	1996	1997	2000
0–2	15,1	22,8	29,7	33,7	20,7
3–6	13,7	11,7	24,7	26,0	19,2
7–14	12,0	16,4	21,6	22,3	19,5
15–19	13,0	15,9	19,1	18,2	18,9
Összesen	10,1	11,6	14,9	12,3	11,9

Látható, hogy míg az össznépeség szegénység rátája csak kis mértékben nőtt, addig a gyermekek esetében a változás drámainak mondható. A mélypontot jelentő 1997 évhez képest 2000-re pozitív változás regisztrálható, de a 2000. évi szegénységi mutatók még mindig jelentősen meghaladják az 1992. évi arányokat. Az össznépeség és a fiatal generációk jóléti helyzete közötti különbség nemcsak a családtámogatások értékvesztésére vezethető vissza, de a munkanélküliség eltérő alakulására is. A munkanélküliség leginkább a gyermeket nevelő családokat sújtotta. A bérjövödelmeknél eleve alacsonyabb munkanélküli járadék értékállandósága pedig még a családi pótlékénál is jobban csökkent.

A családpolitika és a környezet gyermekbarát vagy gyermekellenes magatartása

A családpolitika eszközrendszerén elsődlegesen a különböző pénzbeli támogatások összességét szokták érteni. Hazai és nemzetközi tapasztalatok bizonyítják, hogy a közvetlen pénzügyi juttatások a termékenység szintjét statisztikailag mérhető módon pozitívan befolyásolják. A pénzbeli támogatások nemcsak forintban kifejezett értékükön keresztül befo-

lyásolják a gyermekvállalási magatartást, hanem azon keresztül is, hogy társadalmi elismerést, megbecsülést közvetítenek a gyermeket vállaló családok felé. A gyermeknevelés társadalmi presztízsének növekedése pozitívan hathat egyfelől a születések számának emelkedésére, másfelől a családok gyermekcentrikus beállítottságának megerősítésére.

A magyar családra jellemző gyermekcentrikus beállítottság ugyanis nem jelenti feltétlenül azt, hogy a társadalom tagjai hasonló módon viszonyulnának a környezetükben élő ismerős vagy ismeretlen gyermekekhez, egyszóval más gyermekéhez is, mint a saját gyermekükhöz. A társadalom gyermekbarát vagy gyermekellenes beállítottságát kíséreltük meg feltárni egy 2000 júniusában végzett reprezentatív közvélemény-kutató vizsgálat során. Ennek alapján azt lehet mondani, hogy a lakosság a magyar társadalmat nem tartja sem gyermekbarátnak, sem gyermekellenesnek. Egyértelmű gyermekellenességről a megkérdezettek 16%-a vallott, míg 11% volt azon a véleményen, hogy a társadalom határozottan gyermekbarát. A többség szerint tehát a társadalom semleges, vagy talán inkább közönyös a gyermekek iránt.

A kérdést különböző intézményekre, csoportokra vonatkoztatva a vélemények differenciáltabbnak mutatkoznak. A gyermekekkel közvetlenül foglalkozó intézmények, személyek megítélése igen pozitív: az óvoda, az iskola, az óvónő, a tanár „gyermekbarátságát” 100 pontos skálán 80-ra értékelték. Alig rosszabb az orvosi rendelők gyermekbarát voltának minősítése (76 pont), ami az egészségügyi ellátás helyzetét, a túlzásfoltosságot ismerve meglepőnek tűnik. Feltételezhető, hogy a pozitív megítélés az egészségügyben dolgozó gyermekorvosoknak és ápolónőknek, asszisztenseknek szól, nem a rendelők tárgyi feltételeinek. A közvélemény a gyermekes családok mindennapi lakókörnyezetét, a szomszédokat sem tartja gyermekellenesnek. A „szomszédokat” a többség (60%) inkább gyermekszeretőnek tartja. Kritikusabb az éttermek, az autósok, az állam és az önkormányzatok megítélése. E két utóbbi feltételezhetően azért minősül gyermekellenesnek, mert a megkérdezettek többsége kevesli a gyermekes családoknak biztosított család- és szociálpolitikai támogatások mértékét.

A kutatás során azt is vizsgáltuk, hogy a társadalom hogyan viselkedik, milyen magatartást tanúsít a gyermeket váró vagy már gyermeket nevelő anyákkal szemben. Élveznek-e ezek az anyák valamilyen megkülönböztetett bánásmódot, átadják-e nekik a helyet a közlekedési eszközökön, előre engedik-e őket a sorbanállásnál, segítenek-e a lépcsőn a babakocsi cipelésében, vagy a gyermekes anyáknak nap mint nap közömbös, udvariatlan magatartással kell szembesülniük.

A vélemények alapján kirajzolódó kép lesújtó. A megkérdezettek kétharmada szerint nem fordul elő, hogy egy várandós nőnek valaki átadja a helyét a közlekedési eszközön. A pénztár előtt kígyózó sorban sem jut általában senkinek eszébe – sem a pénztárosnőnek, sem a vevőknek – hogy a kisgyermekével sorban álló anyát előre engedje. Valamivel segítőkészebbek az emberek a babakocsi lépcsőn való felsegítése esetén, de erre is ritkán kerül sor.

A fentiekben vázolt magatartással ugyanakkor a megkérdezettek túlnyomó többsége – tíz emberből kilenc – nem ért egyet. Bár az emberek úgy vélik, igazságos és elvárható lenne, hogy a gyermeket váró és a kisgyermeket nevelő anyák kivételezett bánásmódban részesüljenek az utcán, a közlekedésben, az üzletben, az ügyfélszolgálati irodákban és általában a mindennapi életben, saját magukat nem érzik ebben érintettnek. Arra a kérdésre, hogy e megkülönböztetett bánásmódot kinek kellene biztosítani, megvalósítani, a válaszok igen elhárítóak, kitérőek: „a hivatalnokoknak, az államnak, a pénztárosnőnek és általában mindenkinek, csak nem nekem, nem az én feladatom!”.

A kutatás eredményei tehát nem támasztják alá a közéleti szereplők szájából gyakran elhangzó mondatot, mely szerint a magyar társadalom gyermekellenes lenne. Igaz, nem is gyermekbarát, hanem inkább közömbös vagy közönyös álláspontra helyezkedik. Az emberek életében a gyermekvállalás számos dologgal szemben (anyagiak, karrier, szabadidő) prioritást élvez, gyermek nélkül az emberek többsége nem tudja elképzelni az életét. A döntést azonban magánügynek tekintik, és a gyermekneveléssel, gondozással járó problémák megoldását is elsősorban a család, a szülők feladatának tartják. Mégis bizonyosak lehetünk abban, hogy a gyermekekkel, a gyermekes családokkal kapcsolatos társadalmi közhangulat hatással van a családok mindennapi közérzetére, társadalmi megbecsülésére. Ez a tény – ha nem is mindig tudatosan – befolyásolja a szülők családterveit, gyermekvállalási döntéseit. Mindebből az következik, hogy kizárólag az anyagi támogatások növelésével nem állítható meg a születések számának csökkenése. Ugyanilyen fontos a gyermekvállalás társadalmi presztízsének emelése, a gyermekek, a gyermekes anyák, a gyermeket nevelő családok környezeti feltételeinek javítása, mindennapi életük könnyítése. Nálunk sokkal gazdagabb országok is hasonló problémákkal kínlódnak, a közvélemény a nyugati országok társadalmának többségét is gyermekellenesnek tartja. Nincs, vagy alig van más országoktól átvehető recept. Ez azonban nem menthet fel bennünket az alól, hogy keressük a megoldást, hogy ne csak családi szinten, hanem társadalmi szinten is szeressük a gyermekeket.

A családtámogatási rendszer kiszámíthatóságának jelentősége

A családtámogatási rendszer stabilitásának hatását a gyermekvállalási magatartás alakulására jól bizonyítja, hogy a születések száma 1990–94 között alig csökkent, a termékenységi mutatók inkább stabilitást jeleztek. Ez a többi átmeneti országhoz viszonyítva egyedülállóan kedvező helyzet jórészt arra volt visszavezethető, hogy a hosszú évek során kialakult családtámogatási rendszer fennmaradását és finanszírozását a kormány a gazdasági nehézségek ellenére is biztosította. Az 1995-ben Bokros-csomag néven ismertté vált restriktív intézkedési terv elsősorban éppen a családpolitikát vette célba, a

családtámogatási rendszer egy részét építette le. A támogatások jövedelemfüggővé tétele, illetve megvonása érzékeny anyagi veszteséget okozott a családok nem jelentéktelen hányadának. Különösen a gyed megvonása befolyásolta negatívan a kisgyermekes családok anyagi helyzetét.

A tanulmányban korábban bemutatott 2. táblázat adatai jól bizonyítják, hogy a családtámogatások részleges megvonása és erőteljes értékvesztése milyen jelentősen megnövelte 1996–97-ben a szegénységi küszöb alatt élő gyermekek arányát. Az anyagi veszteségnél azonban talán fontosabb az az össztársadalmi veszteség, amely a biztonságérzet gyengülése miatt következett be, olyan lélektani folyamatokat indítva el, amelyek a jövőbeli családtervekre is negatívan hatnak. A családalapítás, gyermekvállalás előtt álló szülőknek arra kellett felkészülniük, hogy a gyermektámogatásokat garantáló törvények akár évről évre is változhatnak, a mindenkori politikától függenek, így kevésbé lehet azokra hosszabb távú családi terveket építeni. A KSH egy felmérése szerint például 1995-ben, a gyed megszüntetésének hírére a fiatal, egygyermekes anyák 52%-a nyilatkozott úgy, hogy további gyermekvállalásukra vonatkozó terveiket újragondolják.

A családpolitika eredményessége tehát nagymértékben függ attól, hogy sikerül-e a családtámogatási rendszer kiszámíthatóságában és stabilitásában megingott lakossági bizalmat helyreállítani. Sikerül-e a családpolitika céljait és eszközrendszerét illetően konszenzust kialakítani az ország meghatározó politikai erői, pártjai között és ezeknek az alapvető értékeknek a védelmét törvényi úton, hosszú távú biztonságot nyújtva garantálni.

Gyermekvállalási kedv Magyarországon

Kapitány Balázs

A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézete résztvevője egy nemzetközi összehasonlító kutatásnak, amely különböző népesedési kérdésekkel foglalkozik. Az elemzésre kerülő adatok mindegyik résztvevő országban a felnőtt lakosság – 18–74 éves férfiak és nők – megkérdezésén alapulnak; Magyarországon a minta összesen 3057 főt jelent. A kérdőív kiemelten foglalkozik a *családalapítás*, a *gyermekvállalás* problémáival, ezen belül azzal, hogy

- a kérdezettek életük folyamán hány gyermeket kívántak/kívánnak maguknak,
- szólnak-e érvek az ellen, hogy a már meglévő gyermekeik számát növeljék,
- milyen – a gyermekvállalást, illetve gyermeknevelést elősegítő – juttatásokat, intézkedéseket tartanának fontosaknak.

A kutatásból eddig csak a magyarországi adatok állnak rendelkezésünkre, a következőkben ennek főbb eredményeit foglaljuk össze.

Előre kell bocsátani, hogy hasonló témakörökben a KSH rendszeresen folytat ún. családtervezési vizsgálatokat, ám ezek kizárólag női mintákon készülnek. A nemzetközi gyakorlatban azonban a kutatások mindinkább kiterjednek a férfinépesésre is. E szempontból mostani eredményeink újszerűek. Összevetve a férfiak és nők véleményeit, a továbbiakban külön felhívjuk a figyelmet azokra a részletekre, amelyeknél a két nem között jelentősebb különbségek mutatkoznak.

Bár a mintába került személyek kiválasztásánál a felső korhatár 74 év volt (amit a kérdőívnek a lakosság egészét érintő, más témakörei indokolnak), a családalapításra vonatkozó kérdéseket értelemszerűen csak a fiatalabb korcsoportoknak tettük föl. A korhatárt ekkor is elég magasan – a betöltött 50. évben – szabtuk meg. Ezt részben az indokolja, hogy a nemzetközi kutatásban ezt egységesen így határozták meg, részben pedig, hogy – különösen az első gyermekszülés későbbi életkorra tolódása következtében – e témaköröknél valóban érdemes betartani az ún. „propagatív kor”-nak a szakirodalom szerint is a 49–50. évben meghatározott felső korhatárát. Az eredeti minta e leszűkítése ily módon az 50 évesnél nem idősebb férfiak és nők 1840 fős almintáját jelenti; a továbbiakban bemutatott adatok – hacsak ezt külön nem jelöljük – erre a korosztályra érvényesek.

1. A „már meglévő” és a „(még) tervezett” gyermekszám

A családtervekről érdeklődve természetesen számításba kellett venni, hogy a kérdezettek egy része még nem jutott el a családalapításig, más részüknél azonban már lezárult a további gyermekvállalás időszaka. Jól mutatja ezt, hogy míg általánosságban az 50 éves és fiatalabb férfiak és nők családjaiban 1,42 gyermek nevelkedett (2000 decemberében), addig ez az átlag a 49–50 évesek családjaiban 2,07, a 18–20 évesekéiben pedig mindössze 0,11. Érthető, hogy a 49-50 évesek gyakorlatilag nem terveznek már további gyermeket, a legfiatalabbak azonban átlagosan még (további) 1,7 gyermek vállalásával számolnak. A meglévő és a (még) tervezett gyermekszám összeadásával kapjuk meg – a demográfia „műszóhasználatával” – az ún. kívánt gyermekszámot. Ennek átlaga az 50 éves és fiatalabb férfiak és nők körében ma 2,02 gyermek. A legfiatalabbak tervei azonban ennél mérsékeltőbbek; körükben az átlag csupán 1,81.

Korábbi hazai kutatások szerint a fiatal párok családépítési terveiket átlagosan két gyermek körül határozták meg, ám a tervek többnyire alacsonyabb szinten realizálódnak. Vizsgálatunk eredményei most azt sejtetik, hogy a mai 18-20 éveseknél már a tervek, kívánságok szintje is alacsonyabb, mint ahogyan ez akár csak 5–10 évvel ezelőtt ugyanezen korosztálynál tapasztalható volt.

Tekintsük át most részletesebben a „(még) tervezett” és a „kívánt” gyermekszámok alakulását az érintettek életkorának, illetve eddig már megvalósított családnagyságának metszetében.

1.1. A „tervezők” arányai

Vannak országok, amelyekben a szándékos gyermektelenség az ún. prokreatív korú népességnek akár az egyharmadára is kiterjed. Magyarországon – legalábbis ma még – nem számottevő azok aránya, akik életük folyamán nem kívánnak gyermeket. Az általunk megkérdezett gyermektelenek túlnyomó többsége, (86%-a) határozottan tervezi, hogy szülővé válik. (A fennmaradó 14%-ban természetesen helyet kapnak azok, akik egyelőre még nem gondolnak családalapításra vagy bizonytalanok, csakúgy, mint a 40–50 éves kort különböző okokból gyermektelenül megért „idősebbek”. A gyermekvállalás elhárításának okaival később foglalkozunk.)

A kérdezettek 38%-a vagy tervez még gyermeket, vagy jelenleg is gyermeket vár. A válaszadók 3%-ának nem lehet, és 57%-a nem tervez már több gyermeket. (A bizonytalanok aránya 2%.) A válaszok természetesen összefüggenek a válaszadó korával és gyermekeinek számával, és ami igen érdekes, a válaszadó nemével is.

Az 50 év alatti férfiak 43, míg a nőknek csak 35%-a tervez (vagy vár jelenleg is) gyermeket – ezt a különbséget valószínűleg főképp az magyarázza, hogy a nők a férfiaknál fiatalabb korban kötnek házasságot, s így „tervezett gyermekeiket” is előbb hozzák világra, míg a férfiak esetében az „apává válás” még 40–50 éves korban is „aktuális program” lehet.

A 30 év alattiaknak 79%-a tervez még gyermeket, vagy jelenleg is gyermeket vár. Ez az arány a 30–39 évesek körében 29%, a 40 évesek és idősebbek körében pedig csupán 3%!

Mint említettük, a gyermektelenek 86%-a tekinthető határozott „családtervezőnek”. Ami a többieket illeti, az egygyermekeseknek 39, a kétgyermekeseknek már csupán 9, a háromgyermekeseknek 7, és a négy vagy több gyermekkel rendelkezőknek az 5%-a tervezi, hogy még gyermeket vállal. Elmondható, hogy az életkor és a meglévő gyermekek száma igen nagymértékben (lineáris regressziós modellben az $R^2=0,55$) meghatározza az esetleges gyermekvállalási kedvet. A két tényező közül az életkor hatása (béta) valamivel erősebb, mint a már meglévő gyermekeké. A nemnek a modellbe való bevonása azonban csupán 0,02%-kal növeli a modell magyarázóerejét, tehát hatása – az életkor és a meglévő gyermekek számának kiszűrése után – lényegesen alacsonyabb.

Persze, az is izgalmas kérdés, hogy aki szeretne még gyermeket vállalni, hány gyermekre gondol. Leszámítva azokat a személyeket, akik bizonytalanok abban, hogy kívánnak-e még további gyermeket, vagy hogy hányat is kívánnak, 655 válaszadó maradt, akik határozottan tervezik (újabb) gyermek vállalását. Tőlük azt tudakoltuk, hogy voltaképpen hány gyermekre gondolnak. (Ha a válaszadó /vagy házastársa, partnere/ az adatgyűjtés idején éppen gyermeket várt, azt „tervezett gyermek”-ként számoltuk el.) A gyermeket tervező válaszadók 35%-a egy, 52%-a két, a többiek három vagy több gyermeket szeretnének még. A „még kívánt” gyermekszám átlaga a (további) gyermeket kívánók körében 1,81.

Ez az érték természetesen megint függ a válaszadó életkorától és a már meglévő gyermekek számától. Akiknek a kérdés időpontjáig még nem volt, de tervezik, hogy lesz gyermekük, átlagosan 2,07-re, az egy-gyermekesek 1,35-re, a két és többgyermekesek pedig, ha egyáltalán terveznek gyermeket, szinte biztos, hogy csupán egyre gondolnak (71 ilyen válaszadóból 65-en csupán egy gyermeket terveztek). Az életkorral való összefüggés nem olyan erős, mint gondoltuk. A 30 év alattiak átlagosan 1,93, a 30–39 évesek 1,56, a legalább 40 évesek pedig 1,21 gyermeket szeretnének (ha egyáltalán terveznek gyermeket). Ez utóbbi összefüggés, ha kiszűrjük az eddigi gyermekek számának hatását, már nem is szignifikáns. Az ezt a két magyarázó változót tartalmazó regressziós modell az öszszórás 17%-át magyarázza ($R^2 = 0,17$).

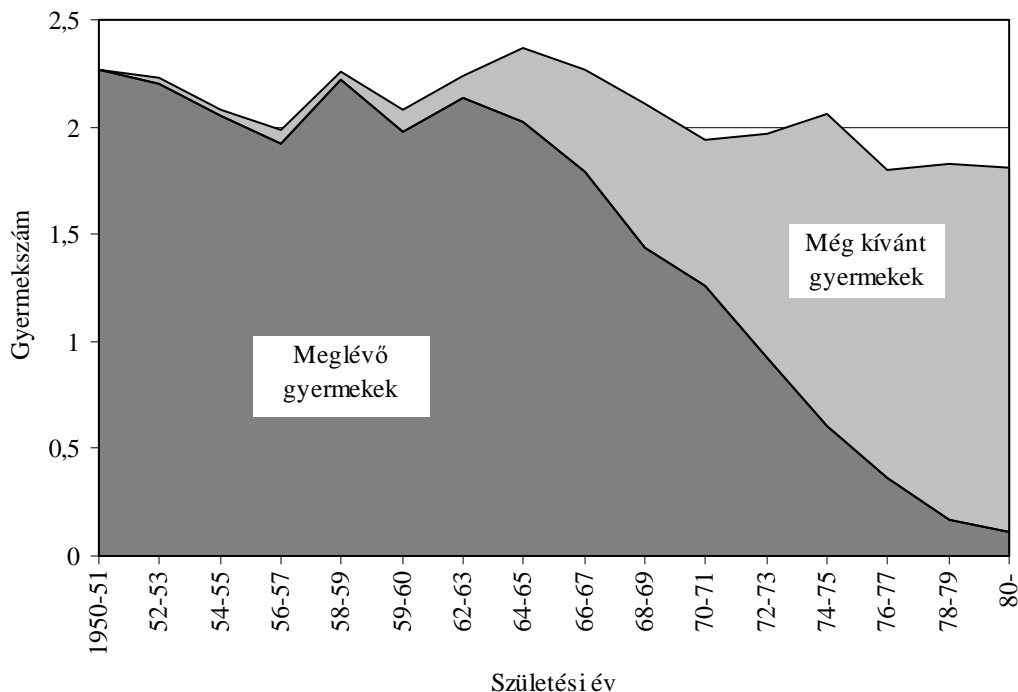
A tényleges és a még kívánt gyermekek számának összefüggéseiről írottakat foglalja össze az 1. táblázat.

1. táblázat

Az 50 éves és fiatalabb, (még) tervező férfiak és nők arányai, valamint „tervezett” és „kívánt” gyermekszámátalagaik alakulása a „már meglévő” gyermekek száma szerint

	Gyer- mek- telen	1- gyer- mekes	2- gyer- mekes	3- gyer- mekes	4 vagy több gyermekes	Átlagos érték
(Még) gyermeket tervez + kérde- zett (vagy felesége) terhes (A válaszadók %-ában)	86%	39%	9%	7%	5%	38%
(Még) tervezett gyermekszám- átlag	1,59	0,49	0,09	0,07	0,05	0,65
Összesen kívánt gyermekszám- átlag	1,59	1,49	2,09	3,07	5,06	2,02

Nagyon érdekes megnézni, hogyan változik korcsoportonként a meglévő és a még kívánt gyermekek száma, mert – amint erről már szó volt - ennek a kettőnek az összege adja ki az ún. „kívánt gyermekszámot”. Az 50 évesnél fiatalabb férfiak és nők körében az életük folyamán összesen született gyermekszám átlaga 1,42 volt, a még kívánt gyermekek átlagos száma pedig 0,65. Hogy az elemszám életkorcsoportonként megfelelő legyen, két-két születési kohorszot összevontunk. Az eredményeket az *I. ábra*, illetve a *2. táblázat* foglalja össze.

I. ábra

Az 50 éves és fiatalabb férfiak és nők meglévő és (még) kívánt gyermekszámának

alakulása életkor szerint

2. táblázat

Az 50 éves és fiatalabb férfiak és nők meglévő, (még) tervezett és kívánt gyermekszámátlagai életkor szerint
(átlagos gyermekszám)

Születési év	Meglévő	(Még) tervezett	Kívánt
	gyermekszám		
1950–51	2,27	0,00	2,27
1952–53	2,20	0,03	2,23
1954–55	2,05	0,03	2,08
1956–57	1,92	0,07	1,99
1958–59	2,22	0,04	2,26
1959–60	1,98	0,10	2,08
1962–63	2,14	0,10	2,24
1964–65	2,02	0,35	2,37
1966–67	1,79	0,48	2,27
1968–69	1,44	0,67	2,11
1970–71	1,26	0,68	1,94
1972–73	0,92	1,05	1,97
1974–75	0,61	1,45	2,06
1976–77	0,36	1,44	1,80
1978–79	0,17	1,66	1,83
1980–	0,11	1,70	1,81
Átlag	1,37	0,65	2,02

Mint látható, 36 éves kor fölött már nem lehet komoly mértékű tervezett gyermekvállalásról beszélni. A gyermekszámokat vizsgálva abból kell kiindulni, hogy ideális esetben, vagyis ha mindenkinek sikerülne minden tervét valóra váltania, kohorszónként állandónak kéne lennie az ún. kívánt gyermekszámnak. Az adatokból ezzel szemben az figyelhető meg, hogy a fiatalabb csoportokban a vállalt és a tervezett gyermekek együttes száma nem éri el már 2,00-es átlagot. A reprodukcióhoz szükséges szint a legfiatalabb kohorszokban csak akkor lenne biztosítható, ha az ide tartozóknak életük folyamán több gyermekük születne, mint amennyit most kívánnak maguknak.

1.2. A „(már) nem tervezők” indokai

Felmerül a kérdés, hogy akik már nem terveznek gyermeket – a válaszadók 57%-a –, milyen okokkal indokolják meg ezt az elhatározást.

A kérdőív 11 lehetséges okot sorolt fel, és a (további) gyermeket már nem kívánók megjelölhették hogy ezek mennyire fontosak elhatározásukban: nagyon, eléggé, kevésbé, lényegében alig-alig, vagy pedig egyáltalán nem befolyásolják döntésüket.

A minta meghatározó többsége, mintegy 61–62%-a „*nagyon fontos*” indoknak azt jelölte meg, hogy „*már van annyi gyermekem, amennyit akartam*”. Ez azért nagyon lényeges érv, mert a kérdezett belső meggyőződésén nyugszik.

Természetesen az így válaszolók gyermekszáma és életkora lényegesen magasabb az átlagnál, az ide tartozók átlagos gyermekszáma 2,35, míg átlagos életkoruk csaknem eléri a 40 évet. Az egygyermekesek 38%-a, a kétgyermekesek 69%-a, a háromgyermekesek 81%-a, a négy vagy több gyermekesek 87%-a nyilatkozott így.

Míg a két, vagy több gyermekes szülőknél meg lehet érteni ezt az álláspontot, nagyon érdekes megvizsgálni, hogy kik is azok az *egygyermekesek*, akik azért nem kívánnak már több gyermeket, mert úgy érzik, már született anyja, amennyit szerettek volna. Ezt azonban az alacsony elemszám csak úgy tette lehetővé, ha ide számoljuk a kijelentést „*elég fontos ok*”-ként említőket is (így: N=96). Van-e valamilyen sajátossága ennek a csoportnak? Ha összevetjük ezt a csoportot azon egygyermekesekkel, akik még szeretnének gyermeket (N=120), a következő különbségeket figyelhetjük meg:

A egy gyermeket elégnak tartók lényegesen idősebbek (átlagos életkoruk 38 év), mint az egy gyermek mellé még gyermeket kívánók (29 év). Ezen elsődleges eltérés mellett azonban még találunk egy érdekességet: a még gyermeket kívánók háztartásainak egy főre eső jövedelme lényegesen (mintegy 20%-kal) magasabb, mint a gyermeket nem kívánó egygyermekesek egy főre eső háztartásjövedelme.

412 olyan válaszadónk volt – a teljes minta 21,6%-a –, akik határozottan nem kívánnak már gyermeket, vagy nem tudják eldönteni, ugyanakkor „*nagyon fontos ok*”-ként ők nem azt jelölték meg, hogy már van annyi gyermekük, amennyit akartak.¹ A következőkben ezt a csoportot fogjuk megvizsgálni. Ennek a csoportnak a lehetőségekhez képest részletesebb vizsgálata azért is indokolt, mivel itt a *gyermekvállalás gátjairól* tudhatunk meg fontos dolgokat, ők ugyanis az a csoport, akiknek még nincs annyi gyermekük, ahányat akartak, mégsem szeretnének már gyermeket vállalni. E megkülönböztetett csoport átlagos gyerekszám csupán 1,46, tehát csaknem eggyel kisebb, mint azoké, akik – úgymond – eredeti terveik szerint már befejezték gyermekvállalásukat. Ebben a csoportban átlag feletti a nők aránya (a mintabeli 50%-hoz képest 55%). Ez azzal függhet össze, hogy egy újabb gyermek vállalása (szülése) nők esetében – a férfiakhoz képest - jobban kötődik egy meghatározott életkorhoz

A (további) gyermeket nem tervezők tízféle okról nyilatkozhattak: az iskolai osztályozás analógiájára 1-től 5-ig osztályozva, hogy ezek mekkora szerepet játszottak döntésükben (1 = egyáltalán nem fontos ok, 5 = nagyon fontos ok). A válaszokat aszerint raktuk sorrendbe, hogy az egyes okokat hány százalék tartja „*nagyon fontos*”-nak.

---

¹ Illetve pontosabban: nem említette a „*miért nem kíván több gyermekre vállalkozni*” kérdésre, hogy a „*már van annyi gyermekem, amennyit akartam*” érv számára nagyon fontos indok lenne.

Az okok:

- Így is aggódom gyermeke(i)m jövője miatt (26%).
- Életkorom (párom életkora) miatt nem jöhet szóba (18%).
- Egyedül élek, nincs állandó partnerem (17%).
- Túl sokba kerülne még egy gyerek (16%).
- Egészségi állapotom (partnerem egészsége) nem teszi lehetővé (14%).
- Jelenlegi életszínvonalamból nem szeretnék lejjebb adni (11%).
- Partnerem nem akar (már több) gyermeket (10%).
- Állásom, munkahelyi elfoglaltságom nem tenné lehetővé (4%).
- Nem tudnám annyira élvezni az életet, mind eddig (2%).
- Nem rendelkezhetnék önállóan a szabad időmmel (1%).

Három válasz kivételével a válaszadók több mint 50%-a minden okot teljesen lényegtelennek érzett. A három, a többséget legalább valamennyire érintő ok közül kettő egyértelműen anyagi jellegű; ezek: az „*életszínvonal csökkenésének elkerülése*”, valamint a „*túl sokba kerülne még egy gyerek*” nagyon fontos ok-ként való megjelölései. Összetettebb motívumegyüttes sejthető a rangsor első helyére került „*a gyermek jövője miatti aggodalom*” fontosnak tartása mögött. Benne anyagi megfontolások, a gyermek egzisztenciális perspektívái miatti aggodalom, de egyfajta általános társadalmi, gazdasági bizonytalanságérzet is helyet kaphat.

A csoport 58,9%-a 35 év feletti, és 39%-uk elérte a 40 évet, tehát többségük relatíve „idősnek” számít már a gyermekvállalás szempontjából. A 35 év felettiak szignifikánsan nagyobb arányban hivatkoznak a *rossz egészségre* és az *életkorra*. Számukra viszont lényegtelenebb az *életszínvonal esése* miatti aggodalom, illetve annak fontolgatása, hogy *túl sokba kerülne még egy gyerek*, míg a fiatalabbak (35 év alattiak) nagyobb arányban tartanak ezektől.

Természetesen az életkorspecifikus születési arányszámok ismeretében indokolt lenne az életkor szerinti különbségek részletesebb elemzése, ezt azonban az alacsony minta-elemszám miatt sajnos nem tehetjük meg.

Visszatérve az okok rangsorához, megállapítható, hogy az ekvivalens jövedelem is szignifikánsan befolyásolta bizonyos okok fontosnak tartását. Természetesen az anyagi jellegű okokról van szó elsősorban: pl. a legalacsonyabb jövedelmi ötödbe tartozók több mint háromszor nagyobb arányban tartják nagyon fontos oknak azt, hogy *túl sokba kerülne még egy gyermek*. (Megjegyzendő, hogy a *már meglévő gyermekek jövője* miatti aggodás esetében is hasonló az összefüggés).

1.3. A több gyermek vállalása ellen szóló indokok főbb típusai

A (további) gyermek nem vállalását magyarázó okok struktúrájának feltárására főkomponens-elemzést végeztünk. Három főkomponenst kaptunk, amelyeket a következőképpen interpretáltunk:

A legnagyobb sajátértékű főkomponensen található a tíz ok közül hat: a „munkahelyi elfoglaltság”, a „szabadidővel nem rendelkezhetne önállóan”, az „életszínvonal szinten tartása”, a „túl sokba kerülne még egy gyermek”, a „meglévő gyermekek jövője” miatti aggodás, a „nem tudná ennyire élvezni az életet” – állítások. Ezt a változócsoportot a „*szubjektív külső kényszerek*” változócsoportjának neveztük.

A második főkomponensen három ellenérv található: a nem megfelelő egészségi állapot, az életkor és az, hogy a partner nem szeretne még egy gyermeket. Ezeket neveztük el „*objektív külső kényszereknek*”.

A harmadik főkomponenshez csak egy változó tartozik egyértelműen: az állandó partner nélkül élés, és erős negatív súllyal szerepel rajta a partner gyermeket nem akarása. Ezt a főkomponenst neveztük el a „*partner hiányának*”.

Az „*objektív külső okokat*” elsősorban és természetes módon a válaszadó életkora határozza meg, az életkor növekedésével ez a főkomponens igen erősen korrelál (0,48, ill. lineáris regressziós modellben $R^2=0,23$).

A „*partner hiánya*” főkomponens a gyermekszám csökkenésével és az életkor növekedésével mutat (az utóbbival gyengébb) negatív összefüggést. Azaz minél fiatalabb valaki, annál inkább nevezi meg a partner hiányát a gyermeket nem tervezés okaként, illetve minél több, a gyerek, annál kevésbé érzékelik a társ, partner hiányát okként ($R^2=0,17$). Ez érthető is, hiszen a partner nélküliek egy része egyszerűen már csak koránál fogva sem jutott el a családalapítás gondolatáig, míg a többgyermekesek túlnyomó többsége – akár tervez még további gyermeket, akár nem – párkapcsolatban él.

Azonban számunkra igazán érdekes kérdés az, hogy mely csoportok éreznek erős „*szubjektív külső kényszert*” amögött, hogy miért is nem terveznek gyermeket. Ez a főkomponens azért igen lényeges, mert ide tartoznak a válaszadó felfogásától, beállítódásától függő változók. Úgy tűnik, e mögött egy olyan beállítódás-rendszer húzódik meg, amely a gyermekvállalás akadály, vagy a gyermek nem vállalásának ideológiája lehet.

Az életkor és a meglévő gyermekek számának a hatása igen gyenge ($R^2=0,08$), de azért megállapítható, hogy a fiatalabbak és a már többgyermekesek erősebbnek érzik ezt a kényszert. A gyermekek számánál jobb magyarázó változónak bizonyult a családban élő 18 év alatti, illetve a 18 év feletti, de még tanuló gyermekek (azaz gyermekstátuszú eltartottak) száma. A korrallal és a párban éléssel együtt ez a változó már 12%-ot magyarázott a főkomponens össz-szórásából. Logikusan a több 18 év alatti, illetve ennél idősebb, de még tanuló gyermekkel rendelkező válaszadók erősebbnek érzik ezt a kény-

szert. A párban élés tisztított hatása negatívan korrelált a főkomponenssel, vagyis az egyedül élők érzik erősebbnek ezt a kényszert.

2. Lakossági vélemények és igények a gyermeknevelést elősegítő családpolitikával kapcsolatban

A továbbiakban azt mutatjuk be, milyen intézkedéseket támogatna a lakosság a gyermeknevelés megkönnyítése érdekében. Erről a kérdésről ugyanis már nemcsak az 50 évesek és fiatalabbak véleményét tudakoltuk, hanem az idősebbeket is. Részben azért, mert a gyermeknevelést segítő juttatásokról, kedvezményekről nekik is lehetnek akár személyes, akár „nagyszülői” tapasztalataik, részben pedig azért, mert a teljes mintára kiterjesztve a lakosság egészéről (is) képet kaphatunk: milyen igények, elvárások fogalmazódnak meg a közvéleményben a családpolitika iránt.

A válaszadóknak 12 különféle intézkedés közül kellett kiválasztaniuk azt a legfeljebb hármat, amelyeket szerintük a kormánynak meg kellene tennie. Természetesen várható, hogy a különféleképpen érintett csoportok más-más intézkedések meghozatalát részesítenék előnyben. Mi most a teljes felnőtt lakosság preferenciáival és a 18-50 évesekre szűkített almintá preferenciáival való összevetés céljából elkülönítettünk még négy, a mi szempontunkból jellegzetes alcsoportot. Azokat akik

- (még) *terveznek gyermeket* (N=706);
- „*érintettek*” a felkínált intézkedésekben, vagyis fiatalkorú gyermekükkel/gyerme-keikkel élnek egy háztartásban (N=959);
- *már nem kívánnak több gyermeket*, de nem azért mert már van annyi gyermekük, amennyit akartak, hanem valamilyen külső ok miatt (N=412).

Végül az utóbbiak közül elkülönítettünk még egy speciális csoportot. Ez az 50 évesek és fiatalabbak mintegy 10%-át jelenti (N= 80 fő), azokat, akik nem akarnak már több gyermeket, de nem azért, mert korábbi családépítési tervüket már teljesítették, hanem azért, mert ellenkezésük mögött erős „*szubjektív külső kényszer*” húzódik meg (Az ún. „*szubjektív külső kényszer*” komponens-csoportjában ennyi volt a mediánnál magasabb értéket elérők elemszáma). Ezt a csoportot a „*szubjektív külső okot megnevezők*” csoportjának neveztük.

A 3. táblázat azt mutatja, hogy ezen csoportok tagjai milyen arányban tartották szükségesnek, fontosnak az egyes juttatásokat, családpolitikai kedvezményeket.

3. táblázat

Az egyes intézkedéseket fontosnak tartók arányai a lakosságban és a különbözőképpen érintett csoportokban

	Felnőtt magyar lakosság	18–50 évesek	Terveznek gyermekeket	Érintettek csoportja	Külső okból	Szubjektív külső okból
					nem terveznek gyermeket	
Jobb feltételek biztosítása a szülési szabadsághoz	12,9	13,7	14,8	12,8	13,5	12,6
Adókedvezmények az eltartott gyermekek után	27,1	29,3	27,8	30,1	31,4	28,0
A 3 évesnél kisebb gyermekek számára jobb bölcsődei ellátás biztosítása	3,8	3,6	3,7	3,0	3,8	4,2
A 3–5 év közötti gyermekek számára jobb óvodai ellátás biztosítása	5,6	5,1	4,4	4,8	5,7	4,7
A jövedelem figyelembevétele a gyermekes családok anyagi támogatásánál	32,8	35,6	34,2	36,7	39,6	42,9
Minden gyermek születésekor jelentős összegű támogatás	13,0	13,2	16,4	12,1	9,8	6,3
A családi pótlék felemelése gyermekeként legalább 5000 Ft-tal	51,2	52,6	47,1	58,2	53,0	57,5
Az iskoláskorú gyermekek számára megfelelő gyermekfelügyelet biztosítása napközben és a tanítási szünetek (tavaszi szünet, nyári vakáció) idejére	7,0	6,8	5,4	7,7	8,9	8,6
Rugalmas munkaidő biztosítása a kiskorú gyermeket nevelő szülőknek	26,2	26,5	25,7	25,7	27,4	32,4
Több és jobb részmunkaidős álláslehetőség a kiskorú gyermeket nevelő szülőknek	17,8	18,6	18,5	20,2	22,0	24,5
Az iskoláztatás költségeinek jelentős csökkentése	42,2	40,7	39,7	42,7	40,0	39,7
Jobb lakáshoz jutási lehetőségek a gyermekes családok számára	55,1	56,6	60,0	52,2	54,7	48,8
N	3057	1840	706	959	412	180

Mint látható, a kép első pillantásra meglepően egyöntetűnek mutatkozik; úgy tűnik, igazán jelentős különbségek nem figyelhetők meg az általunk elkülönített csoportok preferenciáiban.

A legszükségesebbeknek tartott támogatások *a lakáshoz jutás megkönnyítése és a magasabb családi pótlék*. Ha viszont azt nézzük, hogy elsőként mit tartanának fontosnak a megkérdezettek az egyes intézkedések közül, a lakástámogatás már 10%-kal megelőzi a családi pótlékot. Azaz a legtöbben a legszükségesebbnek a lakáshoz jutás megkönnyítését tartják.² Ugyanakkor vannak olyan csoportok – például ilyenek a gyermeket

² Pontosabban tartották az adatfelvétel idején (a 2000. év vége). Az állami családpolitika változásai és sok egyéb tényező azóta természetesen módosíthatott az arányokon.

nevelők – akik között a családi pótlék felemelése népszerűbb, mint a jobb lakáshozjutási lehetőségek biztosítása.

Az *alacsonyabb iskoláztatási költségek, a gyermekesek jövedelemarányos támogatása* és az *adókedvezmények szintén* eléggé támogatottak, míg az állami szerepvállalás javítását, bővítését a gyermeknevelés *intézményes ellátása* területén a legkevésbé tartják sürgető lépésnek a megkérdezettek (kb. 5–5%-nyian választották az első három megoldandó feladat közé a jobb bölcsődei, óvodai ellátást és a megfelelő gyermekfelügyelet biztosítását az iskolai szünetekben). Ennél nagyjából 10, illetve 20%-kal többen viszont azt tartanák szükségesnek, hogy az állam a gyermeknevelés, gyermekellátás támogatását *részmunkaidős állások, illetve rugalmasabb munkaidejű állások* biztosításával oldja meg.

A *lakáshozjutás* támogatása és a *családi pótlék összegének növelése* az egyes alcsoportokban is a legfontosabbnak tartott feladatok; e két típusú állami támogatás tehát mind a gyermekes családokban, mind a már gyermeket nem tervezők, mind a gyermeket még tervezők körében, mind pedig a szubjektív külső okot megnevezők csoportjában a legkívánatosabb. Ugyanígy, az intézményes gyermekellátás javítása tartozik a legkevésbé szükséges feladatok közé. Noha csekély különbségek mutatkoznak az adott csoportok preferenciáiban, azok a számukra legmegfelelőbb támogatási formákról jelzésszerűen mégis mutatnak valamit.

A gyermeket tervezők számára a szüléskori egyösszegű juttatás és a lakáshozjutás az átlagnál támogatottabb; nyilvánvaló, hogy ezek az intézkedések nagyobb mértékben segítik a gyermekvállalást, mint a gyermeknevelést. Azon csoport viszont, amely szubjektív külső okok miatt nem akar gyermeket vállalni, pont ezt a két intézkedést tartja átlag alatti mértékben fontosnak. Azonban közvetett módon az ide sorolható emberek is „vallanak” arról, melyek azon intézkedések, amelyek meghozatala esetleg enyhíthetné azt a rájuk nehezedő külső kényszert, amely miatt nem kívánnak gyermeket vállalni. Ők ugyanis átlag feletti mértékben tartanák fontosnak a *rugalmas munkaidő* és a *részmunkaidős állások* biztosítását, illetve a *jövedelemarányos támogatást*. (A főkomponensen a szubjektív külső okok között a szabadidő, élet élvezése, munkahelyi elfoglaltságok is szerepeltek).

Érdekes még megvizsgálni a nemek szerinti eltéréseket a különböző intézkedések támogatásában (a teljes 18–50 éves mintán), ahol szintén tapasztalunk néhány – egyáltalán nem meglepő – eltérést. A legnagyobb különbség a két nem véleménye között az *adókedvezményeket* választók arányában volt, a férfiak javára (32,8%, szemben a nők 25,7% -ával). A férfiak az *iskoláztatási költségek* csökkentését is valamivel többen tartják fontosnak (több mint 3%-kal nagyobb arányban) mint a nők. A nők viszont fontosabbnak érezték a *családi pótlék felemelését* (55,1% $\leftrightarrow$ 48,8%), a *rugalmas, illetve a részmunkaidő* biztosítását (29% $\leftrightarrow$ 24%; illetve 21% $\leftrightarrow$ 16,3%), továbbá a *szülési szabadsághoz biztosítandó jobb feltételeket* (15,3% $\leftrightarrow$ 12,1%). Megállapítható te-

hát, hogy az egyes vizsgált csoportok által preferált intézkedésekben különbségek megfigyelhetők ugyan, de ezek nem törik szét az igények elsősorban egységes jellegét.

A kérdőív azt is tudakolta, hogy a legfontosabbnak tartott családpolitikai kedvezmények, juttatások megvalósulása befolyásolná-e a kérdezettek demográfiai magatartását, azaz „ esetleg fontolgatná-e még egy gyermek vállalását”, illetve „szinte biztos, hogy (még egy) gyermek vállalása mellett döntenének”. Természetesen ennek a kérdésnek elsősorban azoknál van értelme, akik már nem kívánnak gyermeket vállalni.

A gyermeket nem tervezők 24%-a fontolgatná, hogy még egy gyermekre vállalkozik, 12%-a pedig azt állítja, hogy „szinte biztos, hogy még egy gyermeket vállalna” az általa kívánatosnak tartott intézkedések megvalósulása esetén. Azok között a válaszadó között (ez 412 fő), akiknek még nincs annyi gyermekük, amennyit kívánnak,³ e „fontolgatók” aránya 32%, a „szinte biztosan” gyermeket vállalók aránya 17% (N=70). Tehát – értelemszerűen – rájuk jobban hatnának ezek az intézkedések, mint azokra, akik azért nem kívánnak már több gyermeket, mert született annyi, amennyit akartak. Persze azt azért fontos hozzátenni a válaszok értelmezéséhez, hogy egy feltételes módban, kérdési helyzetben („ha ezek és ezek az intézkedések megvalósulnának”) tett kijelentés nem biztos, hogy realizálódna is a valós élethelyzetekben. Így e képzeletbeli helyzeteket szimuláló adatok csak jelzésértékűek, és az alacsony elemszám sem teszi lehetővé ennek az igen érdekes kérdésnek a részletesebb vizsgálatát.

---

³ A pontos meghatározást lásd az 1. lábjegyzetben.

A közvélemény gyermekszám-preferenciái

S. Molnár Edit

Hazai és külföldi termékenységi és családtervezési vizsgálatok, illetve nemzetközi összehasonlítások céljait is szolgáló kutatások kérdőíveit figyelve látható, hogy az elmúlt évtizedekben jelentősen kibővült/kibővül azoknak a kutatásoknak a listája, amelyek a gyermekvállalás ellen vagy mellett szóló döntések motívumainak sokféleségét vizsgálják. Ez érthető is. Hiszen a női munkavállalás elterjedése, a karrier, az egyéni életcélok nagyobb megvalósulási esélyei, az individualizálódás, a családi együttélési formák változásai olyan újszerű életvezetési stratégiákat kívánnak meg a fiatal generációtól, amelyek kibővítik a számba vehető döntési motívumok palettáját. Másrésztől újabban az érték-orientációk hatásának vizsgálatai is kiemelt helyet vívtak ki a demográfiai történetek okainak megfigyelésében. *Lesthaghe, R. és Moors, G.* például Belgiumban készített vizsgálatok alapján meggyőzően dokumentálják, hogy a családi életforma megválasztását nem kizárólag a család témájával kapcsolatos attitűdök befolyásolják, hanem a mindennapi élet más – például a vallás, az etika, a politika, a munkaügy – dimenzióiba tartozó attitűdök is (vö. *Lesthaghe, R.–Moors, G. 2000*). Ezt magyar vizsgálat is tanúsítja: a 40 év alatti férfiak és nők családi élettel kapcsolatos aggodalmait befolyásolja például az, hogy a rendszerváltozás körülményeihez való alkalmazkodás újszerű követelményei pozitívan, vagy negatívan érintették-e személyes boldogulásukat (*S. Molnár–Dobossy 2000*). Az érték-orientációk szerepének, hatásának vizsgálata ily módon ugyancsak megnövelheti a gyermekvállalási hajlandóság természetének feltárására irányuló kérdőívkérdések számát.

A gyermekszám meghatározását befolyásoló motívumok vizsgálata érthető módon az *egyéni vélemények, attitűdök, döntési helyzetek* megragadására irányul. Empirikus eszközökkel azonban meglehetősen nehéz hozzáférni annak a – *Judith Blake* kifejezésével élve – *társadalmi presszió*nak a természetéhez, amely arra készíti a párokat, hogy születendő gyermekeik számát a környezet által helyeselt, illendőnek, elismerésre méltónak tartott korlátok között határozzák meg (*Blake, J. 1967/a; 1967/b*). Arra a körülményre, hogy a családok gyermekszámát meghatározó normákat és értékeket valamilyen módon egy sajátos „kollektív akarat”, közfelfogás is befolyásolja, demográfiai indíttatású megfigyelések, esettanulmányok is rávilágítanak (vö. *Andorka, R. 1987*). De

felfigyeltek erre a néprajz, a szociográfia művelői is. *Erdei Ferenc* „egyéni akaratok és szándékok fölött álló, kötelező magatartás”-ként jellemzi a két világháború közötti, az ún. egykézéshez vezető születéskorlátozást, mely magatartást „erkölcsi igazolással szembesíti a társadalom, és állandó morális éberséggel vigyáz arra, hogy meg ne bontsák érvényét” (vö. *Erdei 1932*). *Márkus István* Nagykorös című munkája ugyancsak jól érzékelteti e környezeti nyomás megnyilvánulását: „...mint minden lényeges, ismétlődő egyéni-családi cselekvés: a gyermekek számának meghatározása is szoros társadalmi kontroll alatt történik. A döntésre kötelezett házaspár elsősorban kortársainak, a többi hasonló helyzetű férfinak és nőnek ítéletétől tart, és önkéntelenül is azok normáihoz igazodik. A közvéleménytől óvakodva azok sem vállalnak két gyereknél többet, akiknek kedvük is, pénzük is lenne, hogy négyet-ötöt felneveljenek. Jól tudják, hogy fejükre vonnák a köztételet, s az talán gyermekeiket is sújtaná, hátrányosan befolyásolva iskolai helyzetüket, barátságukat, házasodásukat is. Olyan társadalmi közegben, ahol a családok anyagi és presztízsversengése történelmi okokból, egy sajátságos átmenet viszonyaitól felerősítve ennyire befolyásolja mindenki helyzetét, mi sem természetesebb, mint az örökös feszült figyelem, az aggodalmas igazodás a közvéleményhez, a siker szoros kisvárosi követelményéhez.” (*Márkus, I. 1979*).

Az *igazodási kényszer* a lakosság többsége számára valóban helyeselt, természetes magatartási forma. Egy 1993. évi vizsgálat szerint általánosságban a férfiak 60%-a, a nők 54%-a egyértelműen úgy tartja: „*törekedni kell arra, hogy a környezetnek, az ismerősöknek jó véleménye legyen az ember családjáról*”. Ez az álláspont pozitív korrelációs kapcsolatban van a sikeres házasságra, a hagyományos családi életvezetésre és a gyermeknevelési elvekre vonatkozó, a tradícióőrző értékrendre jellemző más attitűdökkel, vagyis a „jó vélemény” kivívásához szükségesnek tartott más kritériumokkal, és meghatározó módon jellemzi a vidéki, alacsonyan vagy közepesen képzett, fizikai foglalkozású, házas, gyermekes lakossági csoportokat, amelyek – szubjektív megítélésük szerint – életükkel, helyzetükkel legfeljebb közepes módon vannak megelégedve (vö. *Pongrácz-S. Molnár 2000*).

Kérdés, hogyan realizálják az emberek azt a törekvésüket, hogy a környezetnek, az ismerősöknek jó véleménye legyen a családjukról? Vajon valóban része-e egy család „jó”, „rendes”, „normális” megítélésnek, hogy abban hány gyermek nevelkedik? Van-e valamilyen közmegegyezés arról, hogy hány gyermek „illendő” egy családban, és mennyire vállalható a magánszemélyek számára, hogy ettől a konszenzustól eltérjenek? Végül egyáltalán megragadható-e empirikus eszközökkel, hogy miként működik ez a társadalmi presszió, ez az igazodási kényszer? E dolgozat témájától eltérítene, jöllehet, aligha lenne szabad megkerülni azt a problémát, hogy amikor a magánszemélyek fenti kérdésekről alkotott véleményeit kérdőívekkel gyűjtjük, akkor a kinyilvánított véleményekben milyen, mekkora súlya van a *szubjektív, egyedi, magánvéleménynek*, illetve a véleménymondók *önkéntelen igazodásának ahhoz, amit a többség által helyeselt állás-*

pontnak hisznek – más szóval, mire vonatkozóan is kapunk információt. *Angelusz Róbert* e probléma árnyalt és igen gazdag empirikus dokumentációval alátámasztott elemzését mutatja be (vö. *Angelusz, R. 2000*). Igaz, a politikai (vallási, etnikai, stb.) kérdésekről – amelyek az ott felhasznált kutatások meghatározó témakörei – illetve a családi élet (gyermekszám) normatíváiról való véleménynyilvánítás nem teljesen analóg mechanizmusok. Jóllehet, a politikai véleménynyilvánítások esetében is ritka alkalom, hogy az egyéni vélemény közvélemény egészétől való eltéréseit (és ezek okait) mérlegeljük (pl. népszavazás, választások alkalmából) – és ez a kivételes helyzet akár a gyermekszám-preferenciák esetében is fennállhat, ez utóbbinál a magánvélemények és a közvélemény- normatívák eltéréseit kivédhetetlennek tűnő „vis maior”-ok is előidézhetik (pl. véletlen teherbeesés, sikertelen védekezés, vagy meddőség, terméketlenség, illetve ehhez vezető egészségkárosodás, a párkapcsolatok felbomlása és új kapcsolat keletkezése, amelyben újabb gyermeket kívánnak a korábban erről már lemondott partnerek stb.). Ezért a kérdőíves módszerrel összegyűjtött egyéni gyermekszám-preferenciák validitását a politikai véleménykutatásokénál is nehezebb ellenőrizni. Ez ugyanis elvileg csak a propagatív kor befejezésekor lehetséges, ekkor azonban a megkérdezett személyeknek már csak retrospektíven áll módjukban beszámolni – az elmúlt 30–40 év alatti – döntéseikről. Ez túlságosan hosszú időtáv, ami bizonytalan eredményeket hoz. Talán nem véletlen, hogy a nemzetközi szakirodalom tanulságai szerint a *társadalmi presszió* megragadására járhatóbb út a makrostrukturális megfigyelés. Az ún. magas, közepes, illetve alacsony termékenyséű országok különbségeit inkább magyarázzák makrostrukturális jellemzők mentén (lásd pl. az ún. katolikus/protestáns termékenység megkülönböztetését, a társadalmi rétegek, a régiók, az urbanizáltság, a modernizáció, a házas/nem házas családi állapot szerinti termékenység elemzéseit), semmint az egyéni attitűdök eltéréseivel. Az elemzések alapján jogosnak tűnik a feltételezés, hogy az azonos vallási értékek, az azonos társadalmi környezet, stb. valamiképpen kialakítanak olyan szokásokat, olyan normatívákat a családlétszámról, a gyermekszámról vonatkozóan, amelyeket „nem illendő” áthágni, amelyek betartását a környezet, a tágabb család elvárja, megköveteli a fiatal pároktól.

Az „ideális gyermekszám” – magánvélemény vagy közvélemény?

Talán az ún. „ideális gyermekszám”-ra vonatkozó kérdőívkérdés volt az első olyan kísérlet, amely közvélemény-kutatási módszerrel, lakossági mintához fordulva igyekezett feltérképezni a közgondolkodás családon belüli gyermekszámról vonatkozó normatíváját. A kérdés első ízben az Egyesült Államokban a Gallup Poll egy 1936. évi kérdőívén szerepelt a következő megfogalmazásban: „What do you consider is the ideal size a

family – a husband, wife and how many children?” (vö. *Ware, H. 1974*). A válaszok alapján számított mutató, a száz családra jutó (vagy egy családra jutó) ideális gyermekszám-átlag jellegzetesen „közvélemény-fogalomnak” bizonyult: dinamikus (idősoros) megfigyelései azt támasztották alá, hogy a mutató értéke társadalmi, politikai események hatására „mozog”, vagyis békés években, a prosperitás éveiben magasabb, háborús években, a recesszió éveiben alacsonyabb. *Rainwater, L.* jogosan tette például azt a megfigyelést, hogy az Amerikai Egyesült Államokban, 1941-ben mért 3,00 értékű ideális gyermekszám-átlag 3,40-ra változása 1955-re nem egy egyszerű lineáris növekedés, hanem a közvéleményben történő minőségi változás volt. A II. világháború kezdetéhez képest közel másfél évtizeddel később, s már a háború befejezése után a négy gyermeket ideálisnak tartók száma megduplázódott, a két gyermeket ideálisnak tartóké felére csökkent, a három gyermeket preferálóké változatlan maradt; pszichológiai értelemben tehát a véleményeknek kifejezetten diszkontinuitásáról volt szó (vö. *Rainwater, L. 1965*). (Ez az értékbeli változás a második világháború utáni amerikai bébi-hullámhegyben – majd az azt követő hullámvölgyben – is megmutatkozott. Az 1960-as években ennek a jelenségnek a vizsgálata vezette *Easterlint* ismert elméleti modelljéhez.)

Véleményem szerint az ideális gyermekszám interpretációjának „nem tett/nem tesz jót” az – ha szabad ilyen vulgáris kifejezést használni –, hogy a termékenységi és családtervezési vizsgálatok kérdőívei oly lelkes aktivitással kezdték alkalmazni az ideális gyermekszámra vonatkozó kérdőív-kérdést. Mint ismert, az adatfelvételek e típusa többnyire a propagatív korú női népességet fedi le, és bennük az általánosan elterjedt, ún. fiktív gyermekszám-fogalmak (úm. tervezett, illetve a meglévőhöz még kívánt gyermekszám) kérdőív-kérdéseit egyszerűen csak kiegészítik az ideális gyermekszámra vonatkozó kérdéssel. Ez pedig – mivel mindegyik metrizált formában fejezi ki a véleményeket – többnyire arra ösztönzi a kutatókat, hogy a tényleges és a fiktív gyermekszámokból (köztük az ideálisnak tartott gyermekszámából) keresztábrák, mátrixok készüljenek. Ám ezek a mátrixok értelemszerűen mindig az *egyéni véleményekről* szólnak. Nem arra adnak választ, hogy a nők *saját gyermekszám-elképzelései és a közvélemény normatívája* között mekkora a távolság, hanem arra a nehezen értelmezhető „összefüggésre”, hogy mit gondolnak „konkrétan” és „általában” erről a dologról. (Közbevetőleg jegyzem meg: célszerűbb lenne azt tudakolni, hogy adott esetben egy nő hány gyermek világhozatalát tervezi, s mit gondol arról, hogy ezt környezetében ugyanígy tervezi-e a családok, szülőpárok többsége, vagy sem.) Az ideális gyermekszám-fogalom tartalmának, szerkezetének ugyanis meghatározó jellemzője, hogy abban a *közvélemény* állásfoglalása tükröződik, egyfajta „kollektív elgondolás”, közfelfogás a családok kívánatos, elfogadható gyermekszámáról. „Magánvéleményként” történő kezelésének sérülékenysége egy 40 évvel ezelőtti munkájában már *R. Pressat* is rámutatott, azt vizsgálva: „mi lenne, ha a nők annyi gyermeket szülnének, amennyit ideálisnak tartanak”. Számításai szerint a francia nők, ha saját ideáljaikat követték volna, akkor az egy esztendő összes

házasságaiból származó utódaik száma jelentősen csökkent volna – az eltérések az „alultervezésből”, illetve a sikertelen védekezésből adódtak (vö. *R. Pressat 1962*).

Az ideális gyermekszám-fogalom magánvéleményként kezelése amiatt sem problémamentes, hogy az emberek egy része – míg azt közelítő pontossággal meg tudja mondani, hogy személy szerint hány gyermeket kíván – véleményét általánosságban nem mindig tudja metrizált formában kifejezni (pl. ideális az, „amennyit az Isten ad”, stb.), vagy pedig nem tudnak egyetlen számot megjelölni (pl. ideális „a két-három gyermek”, stb.). A kérdezőbiztosok ilyen esetekben – sokszor a kitöltési utasítás követelményét betartva – valahogyan mégis kierőltetik a pontos, egyetlen számjeggyel kifejezhető választ, ami az átlagok nem ellenőrizhető torzulásához vezet. De torzulást eredményez az is, hogy az ún. kvalitatív válaszok egyszerűen csak kimaradnak a mátrixokból. Közvélemény-fogalomként értelmezve azonban számos módszertani lehetőség van/lenne arra, hogy a kvalitatív válaszok kezelhetővé váljanak; többnyire átalakíthatók a nagyobb gyermekszámot helyeslő, támogató, vagy azt elutasító attitűdöt kifejező változókká.

Nézetem szerint az ideálisnak tartott gyermekszám-átlag, mint sajátos *szubjektív, makrostrukturális mutató* nem arra alkalmas, hogy „színezzé”, „gazdagítsa” a gyermekszámról alkotott egyéni vélekedések tárházát (sok családtervezéssel foglalkozó interpretáció egyszerűen csak így ír erről), hanem arra, hogy a lakosság gyermekvállalás iránti affinitásának természetét általánosságban jellemezze. Erre mutat példát *A. Girard és L. Roussel* egy korábbi közleménye (vö. *A. Girard–L. Roussel 1982*). Kilenc nyugat-európai országra vonatkozóan vetették egybe a *teljes termékenységi arányszám* (TFR) értékeit és az adott ország 15 éves és idősebb lakossága köréből, vagyis reprezentatív mintáktól közvélemény-kutatás útján kapott *ideális gyermekszám-átlagokat*. Az ideális gyermekszám-átlagok természetesen magasabbak a TFR-nél. A két mutató egymáshoz viszonyított aránya azt fejezi ki, hogy mekkora a távolság a tényleges gyakorlat és az eszmények, ideák között; az így kapott index értéke minél inkább meghaladja a 100-at, annál nagyobb az esély arra, hogy a tényleges termékenységi gyakorlat a közvélemény szerint kívánatosnak, követendőnek tartott mérce alatt valósuljon meg. A túlságosan nagy távolság – az idézett elemzésben ezt Dánia, Luxemburg, Németország reprezentálta 140 feletti index-értékkel – bizonyosfajta frusztráltságra, „zavarra” utal: a fiatal párok meghatározó hányada különböző okokból nem valósítja meg azt, amit a közvélemény jónak, normálisnak, kívánatosnak talál. A két megközelítésmód közötti összhangot 103-as index-értékkel Írország reprezentálta, amelyben a 20 évvel korábban még magas termékenységgű ír népesség és az ír lakosság által preferált családonkénti gyermekszám között szinte teljes volt az összhang (a TFR 3,50, az ideális gyermekszám-átlag 3,62 volt). A két mutató (TFR és ideális gyermekszám) közötti kapcsolat vélhetően mindkét irányban működik. A gyermekvállalásból idővel kiöregedő, de a tradíciókat jobban őrző generációkat újabb, fiatalabb generációk váltják fel, amelyek termékenységi gyakorlata

is alacsonyabb a korábbiakénál. Ez a közvéleményre, a „normatívák” alakulására nézve sem hatástalan, így idővel az ideális gyermekszám-átlag értéke is – jóllehet, a tényleges gyakorlatot meghaladja – az idő múlásával alacsonyabb értékeket vesz fel.

Ha a magyarországi adatokat tekintjük át, (sajnálatos módon csak azon, kevés számú évre vonatkozóan, amelyekben lakossági közvélemény-kutatások is voltak), az alábbi mutatókat kapjuk (1. táblázat).

1. táblázat

A teljes termékenységi arányszám (TFR) és az ideális gyermekszám-átlag alakulása Magyarországon 1974–1997 között

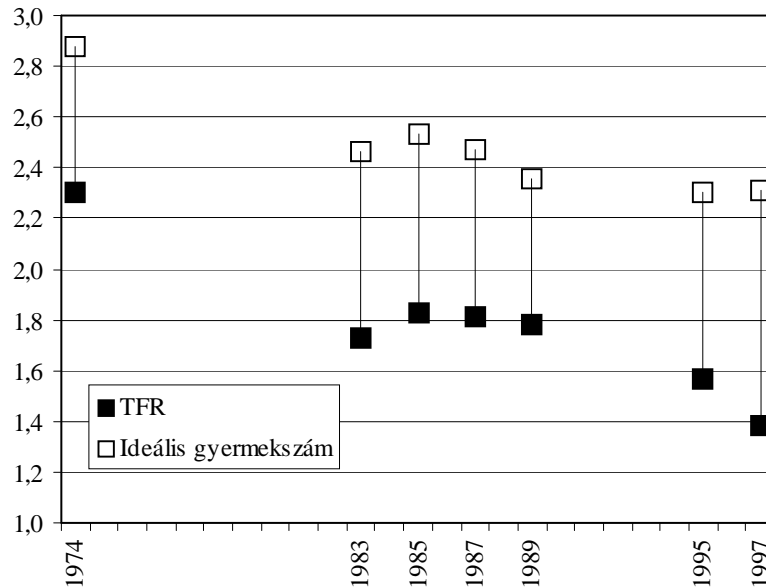
Év	TFR	Ideális gyermek- szám-átlag	A 3. és 2. oszlop aránya
(1)	(2)	(3)	(4)
1974	2,30	2,88	125
1983	1,73	2,46	142
1985	1,83	2,53	138
1987	1,81	2,47	136
1989	1,78	2,36	133
1995	1,57	2,30*	146
1997	1,38	2,31*	167

*Az 1995. és 1997. évi értékeket az előző évekhez képest másféle kérdésmegfogalmazással nyertük, ezeket becslésként kell értelmezni. A másfajta kérdésmegfogalmazásról lásd később.

Mint látható, az ideális gyermekszám-átlag mindig jelentősen meghaladta a TFR-ét (hasonlóan *Girard* és *Roussel* 9 európai országra vonatkozó adataihoz). Ez 1974-ben még nem volt különösebben drámai; a mutató hasonlít Belgium vagy Olaszország 1979. évi értékeihez. Ettől kezdve azonban mind a TFR, mind az ideális gyermekszám-átlag egyre alacsonyabb értékeket vesz fel, bár ez utóbbinál a csökkenés dinamikája lassúbb (a közvélemény nehezebben, lassabban változik, mint a tényleges termékenységi gyakorlat). Ebből adódik, hogy a kettő közötti távolság – kisebb ingadozásokkal – egyre növekszik, míg a legutolsó közvélemény-kutatás évében már szokatlanul magasba szökken. 1997-re már nagyon jelentős távolság alakult ki a közvélemény által helyeseltnek, kívánatosnak tartott, ám az 1974. évinél jóval alacsonyabb ideális gyermekszám és a fiatal párok gyermekvállalási gyakorlata között. Más kutatások arra vallanak, hogy a '90-es években egyre többen voltak, akik különböző okokból annyi gyermekre sem vállalkoztak, amennyit eredetileg saját maguk számára terveztek.

A mutatók időbeli alakulására nézve érdemes felfigyelni a „kisebb ingadozásokra”. Ezeket 1985–87 között észlelhetjük: a teljes termékenységi arányszám ezekben az években némileg magasabb volt, mint 1983-ban, bár 1985 után lassú csökkenésnek, majd a '90-es években zuhanásnak indult. Ám azt a meglepő dolgot is tapasztalhatjuk, hogy a közvélemény élénken reagált erre az ingadozásra: 1985-ben az ideális gyermek-

szám átlaga is emelkedik, majd lassú csökkenésnek indul. Honnan tudják az emberek – fiatalok és öregek, férfiak és nők, házasok és nem házasok – hogy 1985-ben „magasabb számot kell, hogy ideálisnak tartsanak, mint két évvel korábban”? Mi az oka, hogy a közvélemény – a növekvő távolság ellenére is – de valamiképpen együtt mozog a tényleges termékenységi gyakorlattal? Az összefüggés számomra azt bizonyítja, hogy a két jelenség kölcsönösen hat egymásra. Ezt az „együtt mozgást” még szemléletesebben mutatja az alábbi grafikon.

I. ábra

A teljes termékenységi arányszám (TFR) és az ideális gyermekszám-átlag alakulása Magyarországon 1974–1997 között

Többé-kevésbé joggal merülhet fel az a kérdés, hogy a közvélemény és a termékenységi gyakorlat egybevetésénél nem lenne-e célszerűbb a TFR helyett az élveszületési sorrend átlagát használni, vagyis az ideális gyermekszám átlagát az élveszületési sorrend átlagához viszonyítani. Emellett szólna, hogy az élveszületések sorrendje egy egyszerűbb mutató, és tartalmilag talán közelebb áll a mindennapi gondolkodáshoz: az emberek tapasztalataikat annak alapján szűrik le, hogy környezetükben, a közelebről-távolabbról ismert családokban „hányadik gyermekek” születnek meg. Ha a számításokat így elvégezzük, kisebb eltérésekkel, de tendenciájában hasonló értékeket kapunk. Az elemzések számára azonban mégis „tisztább” mutatónak tűnik a TFR. Az élveszületési sorrend átlaga ugyanis némileg csalóka mutató. Az első gyermekszülések, illetve a házasságkötések elhalasztása miatt értéke akár meg is növekedhet, anélkül, hogy a harmadik (és további) sorszámú gyermekszülések számában változás következne be.

De térjünk még vissza egy kérdés-metodikai problémához! Alig találni olyan makrostrukturális mutatót, amelynek értéke az elmúlt években – a nem jelentéktelen csökkenés ellenére is – oly lassan, oly keveset változott volna, mint az ideálisnak vélt gyermekszám átlaga; a legtöbb ember ezt évtizedek óta *két gyermekben* jelöli meg. Módszertani szempontból mégsem feledhető, hogy a megkérdezettek gyakran nem tudnak egyetlen értéket választani. Valószínűleg azért, mert a közvélemény nem kezeli me-reven ezt a kérdést. Az „egy-két gyermek” ideálisként megjelölése azonban valamiképpen mégis inkább *korlátozó* attitűdről árulkodik, míg a „két-három gyermek” inkább *nyitottságra* vall az iránt, hogy egy normális, egészséges család akár kettőnél több gyermeket is felnevelhetne. Végül pedig a „három-négy gyermek”-válasz már kifejezetten erős gyermekcentrikus attitűdöt tükröz. A közvélemény árnyaltságát igyekszik meg-ragadni az a nemzetközi gyakorlatban ugyancsak alkalmazott kérdés-csomag, amely a gyermektelenségtől a négy vagy több gyermekig terjedően külön-külön tudakolja, meny-nyire tartják „jónak”, „megfelelőnek” az emberek, ha a családokra az adott gyermek-szám jellemző. Az ötfokú skálán megadott válaszok megoszlása egy hazai közvéle-mény-kutatásban a következő (2. táblázat).

2. táblázat

Vélemények a különböző gyermekszámú családok helyzetéről

Ha egy házaspárnak...	százalék			
	Nagyon jó, vagy jó	Közepes, jó is, rossz is	Rossz, vagy nagyon rossz	Össze- sen
– nincs gyermeke	3,7	13,9	82,4	100,0
– egy gyermeke van	32,2	36,6	32,7	100,0
– két gyermeke van	77,2	18,0	4,8	100,0
– három gyermeke van	61,5	18,9	4,8	100,0
– négy, vagy több gyermeke van	27,7	19,6	52,7	100,0

Forrás: KSH NKI 1997. évi közvélemény-kutatása, Lakossági minta, N=1000 fő.

Jóllehet, a gyermektelenség elítélése és a kétgyermekes család „idealizálása” el-sőprő, a közvélemény eléggé nyitott az iránt, hogy ezt a gyermekszámot a családok akár meg is haladhatják. Négy vagy több gyermek azonban a nagy többség szemében már nem tekinthető az optimális családlétszám jellemzőjének. Más kutatásaink azt valószí-núsítik, hogy az ekkora gyermekszámú családokat a közvélemény már hajlamos negatí- van, előítéletesen kezelni; a sokgyermekes lét anyagi hátrányai mellett a családtervekre nézve ez a fajta *társadalmi presszió* is visszatartó erejű lehet (vö. *S. Molnár 2001*).

Életcélok – gyermekszám-preferenciák. Az ideális gyermekszám egy másfajta megközelí-tésben

A születendő gyermekek számának meghatározása természetesen nem független attól, hogy a szülők milyen – egyéb – életcélokat szeretnének megvalósítani. Ebben a tekintetben Európa-szerte a legjelentősebb változás a női munkavállalás elterjedése, a nők iskolázottságának, szakképzettségének növekedése. A gyermekek számának korlátozása mellett nemcsak eltartásuk gazdasági terhei, valamint az anyaság és a munkavégzés összeegyeztetésének nehézségei szólnak. A fiatal szülők egyre inkább élni kívánnak azokkal a lehetőségekkel, amelyek egyéni életcéljaik, karrierjük megvalósítását ígérnek. E törekvések értelemszerűen életmódbeli változásokat is magukkal hoznak: több egyéni felhasználható szabad időt, a társas kapcsolatok ápolását igénylik, vagyis nagy nyitottságot a külvilág felé. Mindez ugyancsak a több gyermekkel együtt járó, nagyobb családi lekötöttség vállalása ellen motívál.

Vajon mennyire elfogadott a közgondolkodásban ezeknek az újfajta – az individualizálódás irányába ható – életcéloknak a megjelenése? Olyan életcélok-e ezek, amelyek ma már hozzá tartoznak a „rendes”, „normális” családról alkotott közfelfogáshoz, amelyekhez az emberek saját életvezetési stratégiáikat is bátran hozzáilleszthetik – anélkül, hogy környezetük elítélné őket? Az egyéni érvényesülés, a karrier, az életcélok előtérbe kerülése a helyesnek, illendőnek tartott családi magatartások normatívái közé tartozik-e? S ha igen, működik-e olyasfajta *társadalmi presszió*, amely a fontosnak tartott célok megvalósítása érdekében jóváhagyólag nyugtázza a gyermekszám korlátozását, esetleg magát a gyermektelenséget is? Vagy ellenkezőleg: éppenséggel abba az irányba fejt ki hatását, hogy az optimálisnak remélt gyermekszámot az életcélokról való bizonyos fokú lemondás árán is érdemes vállalni?

Megjegyzendő, hogy e problémával összefüggésben korábbi vizsgálatunk a véleménymegoszlások bizonyosfajta ambivalenciáját tükrözte. Kisebbségben – jóllehet, elég jelentős arányú kisebbségben – maradtak, akik szerint a gyermeknevelés kizárólag lemondásokkal jár, illetve akik szerint saját, egyéni életcéljaink jobban megvalósíthatók gyermek nélkül. A többség ezekkel a nézetekkel legfeljebb részben tudott egyetérteni, vagy pedig teljes mértékben elutasította őket. A mérleg másik oldalát – úgy tűnik fel – az jelenti ugyanis, hogy a gyermek olyan örömet jelent, amely képes az áldozatokat, a lemondást kompenzálni (3. táblázat).

3. táblázat

A vélemények megoszlásai a gyermekek miatti lemondás, illetve a gyermekek nyújtotta örömök kérdésében*

	százalék			
	Egyetért	Részben egyetért	Nem ért egyet	Összesen
– A gyermekekkel túl sok a gond, baj, lekötöttség, aki erre vállalkozik, annak mindenről le kell mondania	18	21	61	100

– Az emberek jobban meg tudják valósítani életcéljaikat, ha nincs gyermekük	28	22	50	100
– Bármilyen nehéz a gyermekek felnevelése, az az öröm, amit nyújtanak, mindenért kárpótol	92	7	1	100

*Lakossági minta, N=1500 fő. A KSH NKI 1997. évi kutatása. Az idézett itemek a kérdőív különböző helyein találhatóak.

Hogy miről *kell*, vagy miről *érdemes* lemondani a gyermekvállalás, illetve az ún. „egyéb” értékek, célok alternatívái közül, az vizsgálható az egyének szemszögéből. Az ún. családtervezési vizsgálatok kérdőívei valóban részletesen kiterjednek annak tudakolására, hogy az érintett fiatal nők (vagy párok) miért éppen az adott gyermekszám mellett döntenek. Ekkor a különböző életkorú, családi állapotú, foglalkozású, iskolai végzettségű egyének személyes családtervezési motívumairól kapunk képet. De fordulhatunk a fent jelzett problémakörrel kapcsolatban ún. lakossági mintákhoz, amelyekben fiatal, középkorú és idős generációk, különböző családi állapotú férfiak és nők arányosan vannak képviselve. A válaszok összesített eredménye ekkor arról tájékoztat, hogy *milyen normatívákat sugall a közvélemény a helyeselt, illendőnek tartott életcélok családi életbe, gyermekvállalásba illesztéséről*.

A „fontos”, „követendő” életcélok rangsorának megállapítása, s azok összekapcsolása az egyes célok elérését még reálissá tevő gyermekszámmal – az empirikus kutatás nem könnyű feladata. Egy kérdőíven felsorolható életcélok számának korlátokat szab a „kérdézettség”, valamint a gazdaságosság követelménye. Tartalmilag pedig kizárólag olyan megfogalmazásokat érdemes a válaszadók elé tárni, amelyek többé-kevésbé lefedik a mindennapi élet főbb területeit, s amelyek többé-kevésbé érthető és fontos szempontok lehetnek mind a műveltebb, iskolázottabb, mind pedig a szerényebb kondíciók között élők életvezetésében. Az a nemzetközi kutatás, amelynek 2000 őszén a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet is egyik résztvevője volt, kísérletet tett egy ilyen lista összeállítására. A kérdőív szerkesztőinek tehát arra is ügyelniük kellett, hogy a lista egyes itemjei élő, aktuális – és többé-kevésbé azonosan értelmezhető – alternatívákat jelentsenek valamennyi résztvevő ország lakossága számára. A továbbiakban ennek a kérdéskörnek a magyarországi eredményeiről lesz szó.

A kérdezés módszere mindegyik országban az volt, hogy a lakossági mintától (ez nálunk 3057 fő) első lépésben 12 ún. mindennapi értékkel, életcéllal kapcsolatban azt kérdezték: mennyire tartják azt *fontosnak* (5 = nagyon fontos, 1 = egyáltalán nem fontos). A válaszmegoszlásokat 100 fokú skálára átszámítva az alábbi megoszlást kaptuk (4. táblázat).

4. táblázat

A mindennapi értékek, életcélok fontossági rangsora *

Rang-sor	Mindennapi értékek, célok	Fontosság 100 fokú skálán
1	Elegendő jövedelem	94
2	<i>Biztonságnyújtás a közelállók számára</i>	93
3	<i>Harmóniában élni a társsal, partnerrel</i>	90
4	Szép, tágas lakásban lakni	83
5	Elismerés, tisztelet kivívása a családon kívül	81
6	<i>Sikeresség a munkában</i>	81
7	Évente legalább egyszer szabadságra menni	74
8	Lehetőség egyéni célok megvalósítására	74
9	Egy házasságban a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen jövedelme	72
10	<i>Elég időt szakítani barátokra</i>	60
11	Elég idő legyen sajátmagunkra, hobbijainkra	57
12	Havonta egyszer-kétszer szórakozni menni	55

Mint látható, a felsorolt életcélok „fontossága” elég magas tartományban helyezkedik el, még a rangsor utolsó elemei is 50 pont feletti értéket kaptak. Egyéni életvezetésünk során persze ezekben a választásokban nagyon is különbözünk egymástól. Egyikünk a munkasikert, másikunk a barátokra fordított időt részesíti előnyben. Egyikünk meghatározó módon fontos, hogy szép lakásban éljen, másikunk többre becsüli, ha szabad idejét hobbijának áldozhatja stb. Ám az egyéni ízlések, választások kereteit többé-kevésbé kijelöli, hogy mit gondolunk „helyesnek”, „normálisnak”, olyannak, amely nem ütközik a környezet vélekedésével, a többségnek tulajdonított elvárással. Ebből a szempontból tanulságos a kapott rangsor. Az *elegendő jövedelem* élre kerülése magától értetődő. A *biztonságnyújtás* és a *harmóniában élés a társsal* – az intim szférához kapcsolódó, pszichikus igények, előkelő helyezésük akár meglepő is lehetne. A mindennapi életből azonban jól tudjuk, hogy a környezet – a rokonság, a munkatársak, az ismerősök, a szomszédok – mennyire kitüntetően pozitív jelzőkkel illetik az ún. „szépen élő”, békés, nyugodt családi miliót árasztó, a gyermekeket szinte erőn felüli áldozatok árán is gondosan nevelő családokat, azt az üzenetet küldve, hogy a privát élet megfelelő szintű működése a közvélemény szemében meghatározó jelentőségű – ily módon ezek megvalósítása nemcsak igény, hanem „elvárás”, normatíva, követelmény is egyben. A rangsor utolsó negyedébe kerülő értékek, életcélok fontossága ugyanakkor az össz-átlag alá kerül. A *barátokra*, a *sajátmagunkra*, *hobbijainkra*, a *szórakozásra fordított idő* fontossági értékei némiképp azt deklarálják, hogy ezeknek az élvezeteknek a „hajszolása” sokak szemében már a nem illendő kategóriába tartozik. Az előítéletes gondolkodás számára pedig – amelytől a közvélemény ugyancsak nem mentes – ezek akár „elítélendő, önző céloknak” minősülhetnek, olyanoknak, amelyek pénzt, időt vesznek el a családtól, vagy

akár devianciához vezethetnek. A rangsor egyik legérdekesebb pontja a családon kívüli *elismerés, tisztelet* kivívásának és a *munkában való sikeresség* elérésének előkelő helyezése. Felteszem, hogy a rendszerváltozás elmúlt 10 évének tapasztalatai – részben az érvényesülés megnyíló lehetőségei, részben annak tudatosulása, hogy a munkapiacra siker, elismerés nélkül könnyen kihullhat az ember a versenyből – erősítik a közvéleményben ezek átlagon felüli fontosságát. Úgy tűnik, ma a közvélemény kifejezetten honorálja az ilyen irányú egyéni ambíciókat. (Korábbi időszakról hasonló adatunk nincsen. Egy közel 20 évvel ezelőtti vizsgálat azonban azt mutatta, hogy a munkával, munkasikerrel, külső elismeréssel kapcsolatos igények, kívánságok csak rendkívül gyéren és egysíkúan kaptak hangot a vélemény-nyilvánításokban (vö. *Pataki–S. Molnár 1987*).

Célunk ezúttal azonban nem a felsorolt életcélok tartalmának, a választások megoszlásának elemzése. Lépünk tehát tovább! A kérdéses következő lépésében ugyanis azt tudakolták: van-e véleménye az embereknek arról, hogy ezeknek a vizsgált életcéloknak a megvalósulási esélyét növeli, vagy csökkenti a gyermekek száma. Indokoltnak tartja-e a közvélemény, hogy bizonyos – fontos – életcéloknál érthető, sőt egyenesen szükségzerű a gyermekszám korlátozása, míg más – fontos, vagy kevésbé fontos – célok esetében megengedhető, sőt éppenhogy kívánatos a nyitottság akár több gyermek elfogadása iránt is.

A kérdéses módszere az volt, hogy mindegyik életcéllal kapcsolatban – függetlenül attól, hogy a válaszadó azt fontosnak tartotta-e, vagy sem – megkérdezték, az hány gyermek mellett valósítható meg: 0 – gyermek nélkül, 1 – legfeljebb egy gyermek mellett, 2 – legfeljebb két gyermek mellett, 3 – három, vagy több gyermek mellett is megvalósítható, vagy pedig 4 – mindegy, hogy hány gyermek van, nem függ a gyermekek számától. Be kell vallani, hogy az utolsó válaszalternatíva felkínálása nem felel meg saját, hazai kérdezési gyakorlatunknak; ízlésünk szerint ennek ún. „egyéb válasz” kategóriába kellene tartoznia, amit csak akkor kell jelölni, ha a válaszadó kifejezetten ezt mondja. Tény, hogy a szövegszerűen felkínált válaszalternatívát igen szívesen jelölték meg az emberek; átlagosan 55%-os arányban, egyes esetekben (egyes témaköröknél) pedig akár 70%-nál is többen. Értelmezése nem problémamentes. Kifejezhet egyfajta „kényelmes-séget” a válaszadók részéről, mivel ezt választva megszabadulnak a pontos gyermekszám mérlegelésétől. De kifejezhet határozott állásfoglalást is: „mindenképpen legyen gyermek – de már az, hogy hány gyermek legyen, az egyének, a szülők elhatározásától függjön”. Talán nem áll távol a valóságtól, hogy a „mindegy, hány gyermek mellett, nem a gyermekszámtól függ” – vélemény *a gyermekes lét melletti állásfoglalást* fejez ki (5. táblázat).

5. táblázat

A vizsgált mindennapi életcélok és a hozzájuk kapcsolódó gyermekszám-preferenciák

Hány gyermek mellett valósítható meg a(z) ...	százalék					
	Nem függ a gyermekszámtól, mindegy, hány gyermek van	Három vagy több gyer- mekkel	Legfel- jebb két gyer- mekkel	Legfel- jebb egy gyer- mekkel	Gyer- mek nélkül	Össze- sen
Elegendő jövedelem	41	5	30	14	10	100
Biztonságnyújtás a közelállóknak	56	6	28	8	2	100
Harmóniában élni a társsal, part- nerral	72	5	17	4	2	100
Szép, tágas lakás	49	6	27	10	8	100
Elismerés, tisztelet kivívása	79	4	13	3	1	100
Sikeresség a munkában	65	4	19	8	4	100
Évente egyszer szabadság	59	4	23	9	5	100
Egyéni célok megvalósítása	48	5	26	12	9	100
Férjnek is, feleségnek is saját jövedelem	52	6	29	9	4	100
Idő a barátokra	48	6	27	10	9	100
Idő sajátmagunkra	48	6	27	10	9	100
Havi egy-két szórakozás	41	6	28	14	11	100
<i>Átlag</i>	55	5	24	9	7	100

Mint látható, a *gyermektelenség* megjelölése igen alacsony arányt – átlagosan mindössze 7%-ot – képvisel. Leginkább a szórakozás, a magunkra fordított idő, a hobbi preferálása kapcsolódik össze azzal a nézettel, hogy ezek megvalósítása gyermek nélkül a legkönnyebb. (A harmadik kiemelt tényező a jövedelem; némi fanyar humor is lehet amögött, hogy a kérdezettek 10%-a szerint akkor megfelelő szintű a jövedelem, ha belőle nem kell eltartani senkit.)

A pontos gyermekszámot is megjelölők zömmel a „*legfeljebb két gyermekkel*”-választ részesítik előnyben, erről az oldalról is alátámasztva a kétgyermekes családösszetétel idealizálását. Igen kevés – átlagosan 5% – azok aránya, akik a 12 vizsgált életcélt három vagy több gyermek mellett is megvalósíthatónak gondolják. Ez azt sejteti, hogy három vagy több gyermek vállalása ellen nem kizárólag anyagi megfontolások szólnak. A közvélemény nem anyagi természetű életcélokat is helyesel, elfogadva, hogy azokat nagyobb gyermekszám mellett nehéz megvalósítani.

Gondoljunk vissza a fejtegetés elején exponált kérdészetodikai problémára! Egyelőre nem ismerjük a többi résztvevő ország interpretációit. A kérdőív kérdés, pontosabban a válaszlehetőségek ízlésünknek nem teljesen megfelelő megfogalmazás-módja mögött mégis azt a szerkesztői hipotézist érzékeljük, amely szerint „*az embereknek kell, hogy legyenek – a környezet, a társadalom által is jóváhagyott – életcéljaik, törekvéseik, és majd ezekhez mérten fogják meghatározni utódaik számát.*” Magyarországon azonban – úgy találom – nem teljesen ez a helyzet, legalábbis ma még. A közvélemény állás-

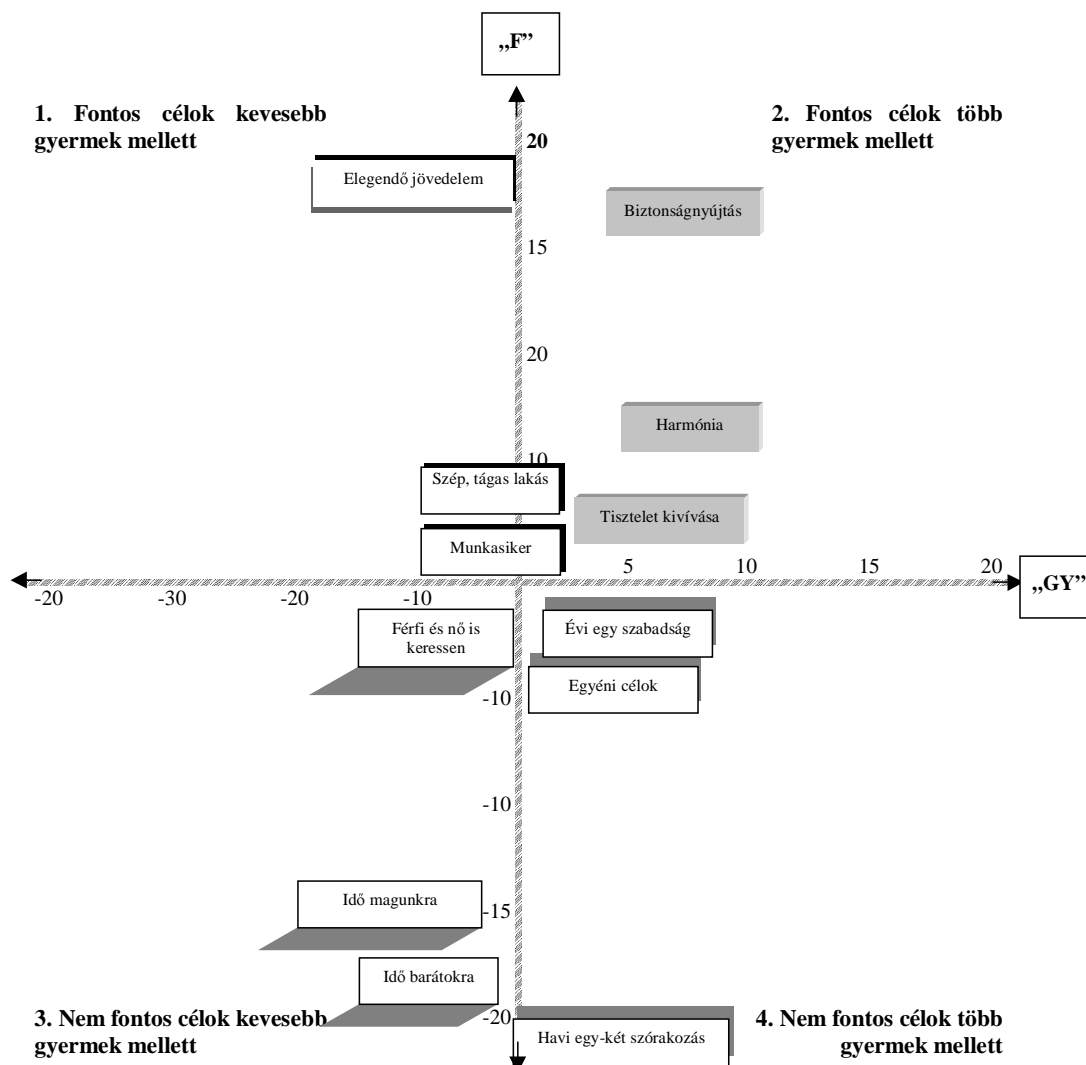

foglalása mintha bizonyos mértékig fordítva működne, mégpedig így: „*egy normális, egészséges családban feltétlenül nevelkedjék (valamennyi) gyermek, és az a helyes, ha a szülők emiatt a kevésbé fontos, kevésbé illendő céljaikat háttérbe szorítják*”. Az 5. táblázat ezt látszik alátámasztani. A minta egyik – nagyobbik – fele nem képes, vagy nem hajlandó mérlegelni, hogy a különböző céloknál megjelölhetők-e a megvalósítást lehetővé tevő pontos gyermekszámok; csupán a *gyermekes lét* fontossága az, amit hangsúlyoznak, míg a másik fele megkísérli az egyes életcélok e szempontból történő differenciálását is. Foglalkozunk most ez utóbbi sokasággal.

Jóllehet, a modális „legfeljebb két gyermekkel” – válasznál kevesebb (0, 1), vagy több (3 vagy több) gyermeket megjelölők aránya elég csekély, mégsem érdektelen, hogy az átlagtól való eltérések inkább a *fontos*, vagy pedig inkább a *kevésbé fontos* (nem fontos) értékekhez, életcélokhoz kapcsolódnak-e. Más szóval, az emberek által szinte normatíva-értékkel bíró, helyeselt életcéloknak a követése vajon elfogadhatóvá teszi-e a közvélemény szemében a gyermekszám korlátozását vagy sem. Elemzésünk eredményét érzékletesen mutatja a II. ábra. A függőleges tengelyen a 12 érték *fontosságának*, a vízszintes tengelyen a hozzájuk kapcsolódó *konkrét gyermekszámoknak* az össz-átlagtól való eltérései helyezkednek el.

Az ábrán négy kritérium-csoport található:

1. Azon, fontos életcélok csoportja, amelyek inkább kevesebb gyermekkel valósíthatók meg; ilyennek minősül meghatározó módon az elegendő jövedelem, továbbá a szép, tágas lakás, illetve a munkában való sikeresség elérése.
2. A fontos életcélok másik csoportja, ezek inkább több gyermek mellett valósíthatók meg; kiemelten a hozzánk közel állóknak való biztonságnyújtás, a társsal, partnerrel harmóniában élés, valamint a családon kívüli tisztelet, elismerés kivívása – összefoglalóan nevezzük egyelőre ezeket pszichikus igényeknek, céloknak.
3. A nem fontos életcélok azon csoportja, amelyek inkább kevesebb gyermekkel valósíthatók meg; ilyen annak értékelése, hogy a házaspár mindkét tagjának legyen saját jövedelme, s meghatározó módon a magunkra, hobbijainkra, valamint a barátokra fordított idő.
4. Végül az olyan, nem fontos életcélok, amelyek akár több gyermek mellett is kivitelezhetők; ilyen az évi egy szabadság, a havi egy-két szórakozás, illetve a lehetőség egyéni célok megvalósítására.

II. ábra

*A mindennapi életcélok négy kritérium-csoportja fontosságuk és a megvalósítható gyermekszám szerint („A” variáció)
(az átlagtól való eltérések alapján)*

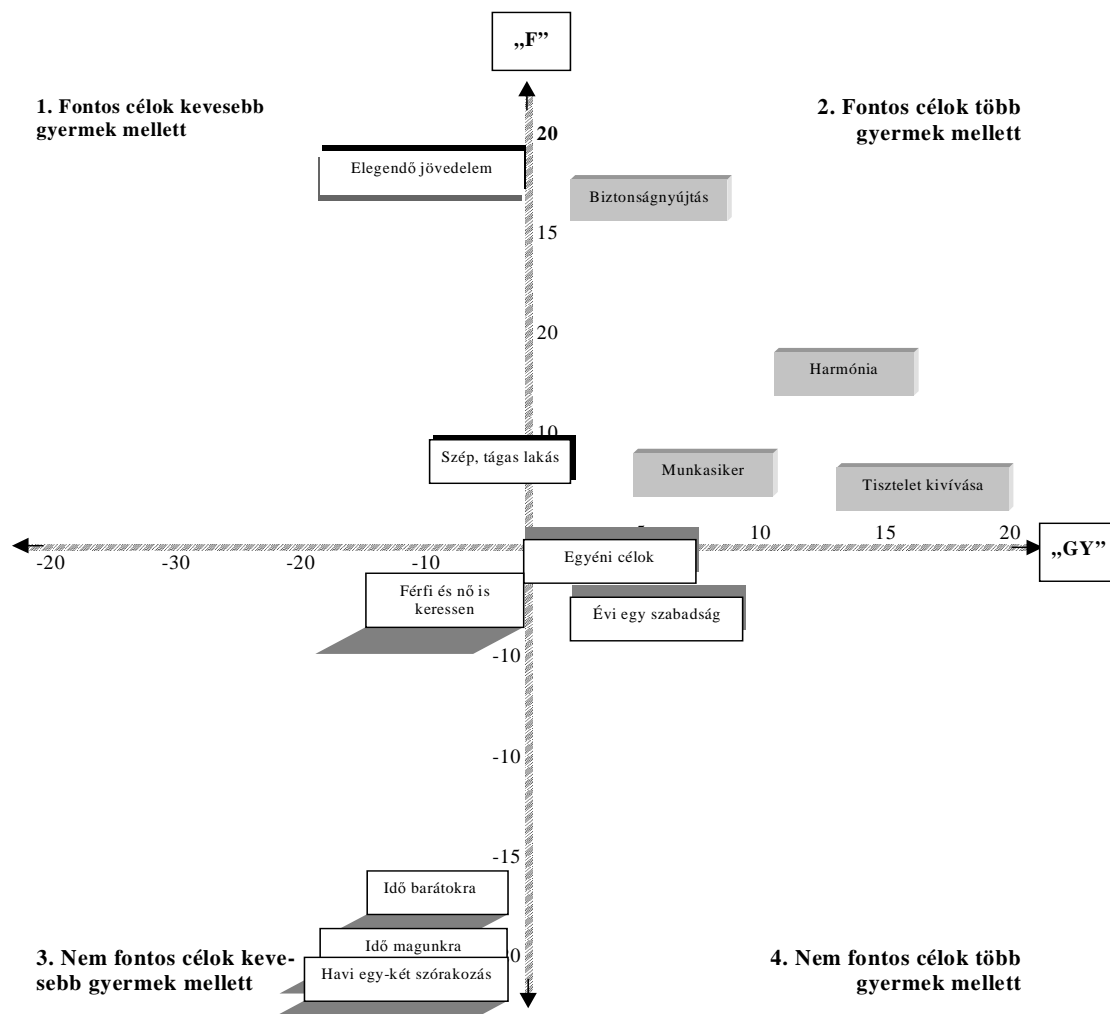
A fontos célok két csoportja esetében könnyen értelmezhető beállítódásokról beszélhetünk. Az anyagi lehetőségek (jövedelem, lakás), a komoly munkasiker követelménye inkább a gyermekszám korlátozása felé húznak. Úgy is fogalmazhatnánk: a közvélemény megértően fogadja a korlátozó magatartást, ha azt olyan indok támasztja alá a fiatal generáció részéről, hogy legyen a családnak elegendő jövedelme, jó lakása, a szülők legyenek sikeresek a munkájukban. A biztonságnyújtás, a családi harmónia követelményét azonban a vélemények szerint egy, a gyermekszámot kevéssé korlátozó magatartással lehet összekapcsolni. Érdekes, hogy a tisztelet, elismerés kivívása is ez utóbbihoz tartozik. Régebbi vizsgálatainknál már tapasztaltunk hasonló összefüggést: a több (3 vagy több) gyermekes szülőknél a gyermekvállalás valóságos, élő motívuma az elisme-

rés, tisztelet kivívásának igénye. Magyarázata az lehet, hogy e családok számottevő része olyan társadalmi csoportok tagja, amelyek jövedelem, pozíció révén kevésbé tudnak sikert, elismerést elérni; társadalmi egzisztenciájukat így főképp az nyújtja, hogy „szép, nagy családjuk van”. (Ebben természetesen a hazai közvéleményre jellemző általános családközpontú beállítódás is szerepet játszhat.) Mindenesetre elmondható, hogy a *szükséges anyagiak (jövedelem, lakás, munka) és az érzelmi, pszichikus igények diszharmóniáját* – amely fiatal párok esetében a tervezett, kívánt gyermekszámról való lemondásban, a gyermekvállalás késleltetésében nyilvánul meg – a közvélemény is érzékeli, s a normatívák szintjén is tolerálandónak, tolerálhatónak tartja.

Nehezebb az értelmező dolga a „nem fontos” célok esetében. A gyermekszám-preferenciák itt némileg ötletszerűen alakulnak. Kevésbé lehet magyarázatot találni arra, hogy a magunkra, vagy a barátokra fordított idő miért jár együtt inkább *gyermekszám-korlátozó*, ugyanakkor a havi 1–2 szórakozás, az évi egy szabadság pedig inkább *nem korlátozó* beállítódással. Ami azt az igényt illeti, hogy a férjnek is, feleségnek is legyen saját jövedelme, már érthető, ha az inkább a gyermekszám-korlátozó beállítódáshoz kapcsolódik. Hiszen a feleségnek akkor lehet saját jövedelme, ha munkát vállal, és ezt több gyermek nevelésével már nehezebb összeegyeztetni. De – minthogy ez egyben „kevésbé fontos életcél” is, azt az üzenetet sugallja, hogy a közvéleményben élő, létező motívum az a fajta tradicionális felfogásmód, amely szerint „nem annyira fontos, hogy egy anya dolgozzék”. Hasonlóképpen elgondolkoztató az „egyéni célok megvalósítása” mint életcél elhelyezkedése az ábrán. Logikánk szerint az egyéni célok megvalósítására törekvésnek inkább gyermekszám-korlátozó beállítódással kellene együtt járnia. Adataink szerint azonban ez nem így van. A közvélemény szerint az ilyesfajta igények miatt nem kell (vagy nem érdemes?) korlátozni a gyermekek számát. Annál is inkább nem, mert az egyéni célok „hajszolása” inkább az élet kevésbé fontos dolgai közé tartozik, vagyis semmiképpen sem olyan súlyú, amely 1–2 gyermek felnevelését gátolhatja. Elmondható, hogy a *női munkavállalás*, illetve az *egyéni célok* vonatkozásában a közvélemény jellegzetes vonása a hagyományos, illetve a család érdekében az egyéni ambíciókról lemondó, áldozatot vállaló attitűd továbbélése.

A *II. ábra* a kért mintának arra a részére (mintegy felére) vonatkozik, akik véleményüket pontos gyermekszámmal fogalmazták meg. A teljesség kedvéért készült el az ábra „B” variációja (*III. ábra*), amely a teljes mintasokaságot magában foglalja, azokat is, akik azt a választ adták: az adott életcél megvalósítása nem függ a gyermekszámtól, mindegy hány gyermek van. Most már tudjuk, ennek a válasznak az interpretációja nem problémamentes, mivel kérdőív-effektust, illetve az egyedi válaszadói stratégiák effektusát is magában rejtheti. A nagy szám (az egész mintának átlagosan 55%-a) miatt azonban fel lehet tételezni, hogy ebben a véleményben a meghatározó sajátosság inkább a *gyermekes lét preferálása*, egyfajta nyitottság a tetszőleges – akár az átlagosnál nagyobb – gyermekszám elfogadása iránt is. A *III. ábra* azt mutatja meg, hogy a gyer-

mekszám-korlátozó, illetve nem korlátozó mellett e harmadik beállítódás-típus változtat-e a kritérium-csoportok eloszlásán. Természetesen a „nem függ a gyermekszámtól”-véleményt nem tekinthetjük a 0-tól 3 vagy több gyermekig terjedő skála valamely fokozatának, ezért az ábránál – némiképp önkényesen és korántsem vitathatatlan módon – a „többiek” által mondott konkrét gyermekszámok átlagával vesszük figyelembe.

III. ábra

*A mindennapi életcélok négy kritérium-csoportja fontosságuk és a megvalósítható gyermekszám szerint („B” variáció)
(az átlagtól való eltérések alapján)*

Főbb megállapítások, következtetések

Az egy (vagy száz) családra jutó ideális gyermekszám átlaga olyan szubjektív, makrostrukturális mutató, amely a lakosság gyermekvállalás iránti affinitását jellemzi. A ki-

alakítását szolgáló kérdőív-kérdésben, illetve a válaszmegoszlások értelmezésében és a mutató felhasználásában nincs egységes gyakorlat. A dolgozatban megfogalmazottak ezekre kísérelnek meg egyfajta ajánlást bemutatni.

A mutató értéke nem független a termékenység változásaitól; a kettő közötti távolság azt jelzi, hogy a fiatal generáció gyermekvállalási magatartása mennyire van összhangban a közvélemény által helyesnek, normálisnak tartott magatartással. Speciális alnépeségek (pl. fiatal nők, első gyermekszülés előtt álló párok, stb.) mintáin akkor célszerű az ideális gyermekszám kérdőív-kérdését alkalmazni, ha a válaszokat viszonyítani tudjuk a közvélemény átlagához is.

Az ideális gyermekszám-átlag mutatójának időről-időre történő előállítására révén megfigyelhető, mekkora esélye van annak, hogy – számos európai országhoz hasonlóan – Magyarországon is megindul-e az a folyamat, amely szerint a közvélemény elfogadhatónak, tolerálhatónak tartja az akaratlagos gyermektelenséget is. E vélemény megjelenését számszerűen az 1980-as évek végétől lehet kimutatni: 1989-ben a lakosság 3%-a tartotta ideálisnak a gyermektelenséget. 1997-ben – másfajta kérdésmegfogalmazással – a közvélemény egészében 3,7% volt azok aránya, akik szerint „jó” vagy „nagyon jó”, ha egy házaspárnak nincs gyermeke. A gyermekvállalás végleges elkerülésének terjedése, illetve e gyakorlat közgondolkodásba való beépülése (ez utóbbiról csak az időről-időre készülő lakossági véleménykutatások tudósíthatnak) a hazai termékenység egyik legnagyobb változását jelentené.

A gyermekszám-ideálok más megközelítéssel történő kontrollálása e makrostrukturális mutató tartalmának megismerését segíti elő. A dolgozatban erre történik kísérlet egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat magyarországi eredményeinek áttekintése alapján. Az alkalmazott kérdőív-kérdések – a dolog természetéből adódóan – jelen formájukban meglehetősen sérülékenyek; tartalmilag egysíkúak, nem teljesen felelnek meg a hazai gondolkodásmódnak, és kérdezésmetodikai szempontból is kifogásolhatók. A válaszok elemzése mégis felvillant valamit annak lehetőségéről, hogy a közvélemény gyermekszám-preferenciáit többféle megközelítéssel is lehet vizsgálni.

Kimutatható, hogy az ideálisnak tartott gyermekszám nem teljesen független attól: a közgondolkodás milyen életcélok megvalósítását tartja helyesnek, tolerálhatónak, s melyek azok, amelyeket kevésbé fontosnak tart, olyanoknak, amelyekről le lehet mondani. A közvélemény is érzékeli azt a disszonanciát, amely a megfelelő anyagi kondíciók (úm. jövedelem, lakás, munka) megteremtése, valamint a biztonságot nyújtó, harmonikus intimszféra iránti igény között áll fenn: míg az előbbi „fontos célok” esetében elfogadhatónak tartják a gyermekszám korlátozását a fiatal párok részéről, az utóbbi, ugyancsak fontos célokat, értékeket az egynél több gyermek vállalásával látják elérhetőnek.

Az életcélok rangsorát tekintve ma még relatíve háttérbe szorulnak az individuális természetűek, mint amilyen pl. az egyéni célok megvalósítására törekvés, a saját ma-

gunkra, hobbijainkra, vagy a barátokra fordított idő, a szórakozás. Nem kell azonban különösebb jóstehetség ahhoz, hogy e célok szerepének, jelentőségének növekedésére számítsunk. A közvéleményben az idő múlásával egyre kisebb lesz a súlya annak a generációnak, amely ma még őrzi a tradicionális, az áldozatvállalásra, a szigorú családi együttélési szabályokra épülő normákat. Helyüket egyre inkább az a generáció veszi át, amelynek társadalmi szocializációja (iskolai végzettség, szakképzettség, kemény munkahelyi követelmények stb.) szükségszerűen követeli meg az individuális értékek, célok előtérbe kerülését. Az anyagi kondíciók és a pszichikus értékek disszonanciája lassan az ún. individuális életcélok és a jól, harmonikusan működő intimszféra szembekerülésére tevődhet át. Ez a disszonancia úgy enyhíthető, ha a családalapításban, gyermekvállalásban érintett korosztály nemcsak rövidtávú, a gyermek megszületése körüli évekre szóló társadalmi segítségben részesül, hanem hosszabb távú biztosítékokra is számíthat: saját, egyéni jövőjét, a későbbiekben elérhető jövedelmét, egzisztenciáját, karrierjét hosszabb távra is tervezheti. Ekkor remélhető, hogy a közgondolkodás által helyeselt családonkénti ideális gyermekszám nem csökken lényegesen, s nem növekszik túlságosan az ideális gyermekszám-átlag, valamint a termékenység közötti távolság sem.

Felhasznált irodalom

- Andorka Rudolf (1987):* Gyermekszám a fejlett országokban. Gondolat Könyvkiadó.
- Angelusz Róbert (2000):* A láthatóság görbe tükrői. Új Mandátum Könyvkiadó.
- Blake, J. (1967):* Reproductive Ideals and Educational Attainment among White Americans 1943–1960. *Population Studies*, XXI. 159–174., és *Ideal Family Size among White Americans: A Quarter of Century's Evidence*, *Demography*, 1967. 3.
- Erdei Ferenc (1932):* Magyar falu.
- Girard A.-Roussel, L. (1982):* Ideal Family Size, Fertility and Population Policy in Western Europe. *Population and Development Review*, No. 2.: 323–347.
- Lesthaghe, R.-Moors, G. (2000):* Életpályaváltások és értékorientáció. *Demográfia*, 4: 405–444.
- Márkus István (1979):* Nagykőrös. Magyarország felfedezése, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Pongrácz Tiborné-S. Molnár Edit:* Kísérlet a „tradícióörző” és az attól elszakadó, „modernizálódó” családi értékek empirikus vizsgálatára. In: *Emberi viszonyok*. Szerk. *Spéder-Tóth, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság*. Századvég Kiadó: 52–80.
- S. Molnár Edit-Dobossy Imre:* Tradíciókövető és modernizálódó szemléletmód a rendszerváltás után jelentkező családi problémák érzékelésében. In: *Emberi viszonyok*. Szerk. *Spéder-Tóth, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság-Századvég*.
- S. Molnár Edit (2001):* Hány gyerek a sok gyerek? Korfa, Népesedési Hírlevél, KSH NKI 1.
- Pataki Judit-S. Molnár Edit (1987):* Gondolkodási sémák az elégedettségéről. *Tömegkommunikációs Kutatóközpont*, XIX. 6.
- Rainwater, L. (1965):* *Family Design*, Aldin Publishing Company, Chicago, 118–138.
- Pressat, R. (1962):* A gyermekek tényleges és ideális száma. *Demográfia*, 10.

Ware, H. (1974): Ideal Family Size. ISI, Occasional Papers, No. 13.

Gyermekcentrikus érzelmek és egyéni célok, vágyak viszonya

S. Molnár Edit – Kapitány Balázs

A XX. század második felében, különösen pedig annak utolsó évtizedeiben szinte mind-egyik európai országnak szembe kellett néznie a családi életben bekövetkezett változásokkal és a termékenység csökkenésével. A változásokat elsősorban a házassági kedv hanyatlása, a magas válási arányok, illetve az élettársi életforma terjedése, másrésről pedig a házasságon kívüli születések számának és arányának növekedése jelenti, amely a későbbi életkorban kötött, vagy véglegesen elhalasztott házasságok termékenységét nem pótolja.

Az okokat elemző szakirodalom mindenekelőtt a női iskolai végzettség növekedésének és ennek révén a női munkavállalás igen dinamikus terjedésének tulajdonít jelentős szerepet (*Cseh-Szombathy 1979; Frey 1999; Nagy 1996*). Ez nem csupán abban mutatkozik meg, hogy a nők munkahelyi lekötöttsége elvonja az energiákat a családi feladatoktól és a gyermekneveléstől. A mindennapi értékek szerkezetében is olyan változások mennek végbe, amelyek – a modernizáció, a szekularizáció, az individuális célok, törekvések nagyobb térnyerése következtében – egyre inkább széttörik a családi élet tradicionális kereteit (v.ö. *Andorka 1987*). A fiatal párok ma is törekszenek arra, hogy a mindennapi életvezetéshez – mind annak pszichológiai miliójét, mind infrastrukturális feltételeit illetően – megteremtsék az emberi élet nélkülözhetetlenül fontos intim környezetét, privát szféráját, s ebbe a közös gyermek is meghatározó módon beletartozik. Sokan úgy érzik azonban, hogy a házasság hivatalos formájának elhagyásával, valamint a gyermekek számának korlátozásával elérhető, hogy az egyéni karrier, az életcélok, az egyéni függetlenség, a mozgás-szabadság ne, vagy csak minimálisan csorbuljanak. Elérhető továbbá az is, hogy a kevesebb – egy, legfeljebb két – gyermek „minőségi nevelésébe” (taníttatásába) többet invesztáljanak, ily módon szüleikéhez hasonló feltételeket biztosítva életbe indításukhoz. Így tehát, míg az ún. gyermekcentrikus érzelmek régebben a házasságon belül megszületett gyermekek számában fejeződtek ki, ma ugyanezen érzelmek akár egy gyermekkel is kielégíthetőnek látszanak, amihez a szülők törvényes házasságkötése sem feltétlenül szükséges.

A gyermeknevelés támogatását elősegítő családpolitikának – a nemzetközi tapasztalatok szerint – mindinkább figyelembe kell vennie ezt az értékrendbeli változást is. Ma Európa-szerte törekvések figyelhetők meg abban a vonatkozásban, hogy a társadalom ne (csak) a gyermek megszületése körüli évekre szóló anyagi juttatások formájában nyújtson segítséget a gyermekneveléshez. A hatékony családpolitikának figyelembe kell vennie a leendő szülők távolabbi időben megvalósítandó, perspektivikus céljait (pl. a későbbiekben elérhető jövedelmét) is. Olyan gazdasági-jogi háttér kialakítására is szükség van, amely az egyéni karrier, az életcélok megvalósítása tekintetében képes megszüntetni vagy mérsékelni a nők férfiakkal szembeni, illetve a gyermeknevelésre vállalkozók gyermektelenekkel szembeni hátrányait (v.ö. *Tárkányi 1998; Gyulavári 1997*).

A demográfiai változásoknak, továbbá a gyermekes szülők foglalkoztatási, jövedelmi viszonyainak, lakáskörülményeinek statisztikája önmagában sokat elárul mind az elmúlt évek változásairól, mind pedig a családpolitikai tennivalókról. Kevesebb az ismeret arról, hogy a családi életvezetést illetően milyen értékek, attitűdök, normák jellemzőek egy adott ország lakosságára, a benne élő fiatal, középkorú és idősebb családokra, s nem utolsósorban a még családalapítás előtt álló generációkra. Márpedig hatékony családpolitika csak ennek ismeretében alakítható ki: tudni kell, hogy az elképzelt, segítő szándékú intézkedések, törvények, gyermeknevelési támogatások milyen fogadókészségre találnak az érintettek körében, mennyire vannak összhangban a lakosság, és ezen belül az egyes „célcsoportok” értékrendjével.

Többek között ennek feltárására vállalkozott a „*Population Policy Acceptance*” (PPA) elnevezésű nemzetközi összehasonlító kutatás, amelyben Magyarország részéről a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete vesz részt. Jelenleg még csak a hazai adatok állnak rendelkezésre; a következőkben ennek főbb tapasztalatait foglaljuk össze.

1. A családi életben szerepet játszó mindennapi értékek listája, illetve rangsora

Előre kell bocsátani, hogy – bár az ún. mindennapi értékek feltérképezésével mind Magyarországon, mind nemzetközi szintéren – sok kutatás foglalkozott már, a lehetőségek mindig korlátozottak. A korlátokat többnyire a gazdaságosság és a kérdezhetőség követelményei szabják meg. Országos minták megkérdezése igen költséges, így a lehetséges kérdőív-kérdések számát (a vizsgálandó érték-tartalmakat) a kutatók mindig kénytelenek szűkíteni. Emellett figyelembe kell venni a kérdezettek tűrőképességét is; ha az interjúk ideje (a kérdőív hossza) ezt meghaladja, az már a válaszok minőségének rovására mehet. E korlátokból következően nem állíthatjuk biztosan, hogy a családi (vagy más jellegű) értékek tartalmáról, szerkezetéről teljes képet lehet kapni.

Esetünkben még egy tényezővel szembe kellett néznünk. Mivel nemzetközi kutatásról van szó, az összehasonlíthatóságot azonosan fogalmazott kérdőív-kérdésekkel lehet csak biztosítani. Így elképzelhető, hogy ha kizárólag magyarországi felmérésről lenne szó, egy-egy kérdés-megfogalmazás nálunk más hangsúlyt kap, esetleg kimaradt volna. Mégis elmondható, hogy mivel a kérdőív szerkesztői erősen törekedtek „univerzális problémák” megfogalmazására, a magyar eredmények várakozásainknak megfelelnek, s meglehetősen jól tükrözik a gyermekkel, a családi élettel, az egyéni ambíciókkal kapcsolatos hazai nézeteket és ezek összefüggéseit. Mindennek még inkább jelentősége lesz akkor, amikor nemzetközi egybevetésekre kerül sor.

Közvélemény-kutatásaink és egy korábbi nemzetközi összehasonlító vizsgálatunk azt támasztják alá, hogy a gyermekcentrikus beállítódás – legalábbis a véleménynyilvánítások szintjén – eléggé jellemző a magyar lakosságra (vö. *Pongráczné–S. Molnár 1997; S. Molnár 1999*). Most arra nyílt lehetőség, hogy ennek belső tartalmát (más értékpreferenciákkal való összefüggését) is vizsgálat tárgyává tegyük, és társadalmi elterjedtségéről is pontosabb képet kapjunk. Azért is érdemes e kérdésekre választ keresni, mert unos-untalan szembe kerülünk azzal a felvetéssel, hogy a modernizálódó életforma, az új generációk felnőtt korba lépése vajon nem csökkenti-e a gyermekcentrikus érzelmek intenzitását. Vajon a gyermekvállalás későbbre halasztása, a gyermekvállalási kedv lanyhulása mögött kizárólag az objektív körülmények megváltozása áll-e (mint amilyenek például a meghosszabbodott tanulási idő, a munkahely elvesztése miatti aggodalom, a karrierre törekvés stb.)? Ha ez így lenne, a gyermek utáni vágyak és az objektív körülmények konfliktusából adódó óriási feszültségekkel kellene számolni. Ám lehetséges az is, hogy a hagyományos gyermekcentrikus érzelmek – miként a családi élet számos más tradicionális eleme – manapság háttérbe szorulnak, illetve újfajta tartalommal töltődnek fel. Hogy ilyesfajta, az értékorientációk belső tartalmában (is) lezajló változásokkal, az értékorientációk adaptációjával is számolni kell, egybecseng *Lesthaeghe* és *Moors* megfigyelésével. Belga fiatalok időről időre történő megkérdezésével azt állapíthatták meg, hogy az évek során talajt veszített az a nézet, hogy a gyermek lényeges a nő életének teljessége szempontjából, viszont több hangsúlyt kapott a gyermeknek az a funkciója, hogy hasznára válik a házasságnak. (A megfigyelt változást a családi állapot hatásának kiszűrése után regisztrálták, tehát nem a mintaösszetétel változásából adódott. Vö. *Lesthaeghe–Moors 2000*.) Önmagában ezt természetesen nehéz értelmezni. Kérdésünk most inkább az, hogy megférnek-e a gyermekcentrikus érzelmek a mindennapi élet más preferenciáival (egyfajta polgári jólét elérésének vágyával, különböző egyéni ambíciókkal – ezek sorát természetesen a végteleenségig lehetne bővíteni), vagy pedig ez utóbbiakat a gyermekcentrikus szemléletmód ma is háttérbe szorítja, „elnyomja”, egy „szívesen vállalt önfeladást” eredményezve a fiatal generációk részéről?

A kérdőív különböző helyein az adott témakörhöz kapcsolódó kérdések egész sorát találjuk. Tartalmilag ezek egy része azt igyekszik tisztázni, hogy milyen szerepet

tulajdonítanak az emberek a gyermeknek, mennyire tartják azt a „boldog, örömteli élet” részének. A kérdések másik része a nő (az anya) családi és munkahelyi feladatainak kívánatos megosztása iránt érdeklődik, míg számos további kérdőív-kérdés azt tudakolja: milyen fontosságot tulajdonítanak az emberek bizonyosfajta materiális (pl. lakás, jövedelem, szabadságra menés), vagy mentális (pl. harmónia, biztonságnyújtás képessége, siker, elismertség) értékeknek, illetve különböző egyéni célok, vágyak elérhetőségének. Figyelmünket a továbbiakban arra fogjuk összpontosítani, hogy a gyermekcentrikus érzelmek és a mindennapi élet e másfajta érték-preferenciái között milyen kapcsolat van.

A kérdezés (illetve a válaszadás) módja lényegében minden témakörnél azonos:

- A kérdések egy része az után érdeklődik, hogy egy adott dolgot (értéket, életcél) *mennyire találnak fontosnak* az emberek (pl. mennyire fontos az, hogy harmóniában éljen a társával, hogy havonta egyszer-kétszer elmehessen szórakozni stb.).
- A kérdések másik része azt tudakolja, hogy egy-egy értékítéletet kifejező állítással *milyen mértékben értenek egyet* (pl. azzal, hogy „a családot megviseli, ha egy nő nyolcórás állásban dolgozik”, vagy „nem lehet igazán boldog, akinek nincs gyermeke” stb.).

A válaszadók feladata mindegyik esetben az volt, hogy véleményüket az iskolai osztályozás analógiájára adják meg: 5-öst adjanak, ha az adott dolgot *nagyon fontosnak tartják, vagy azzal teljes mértékben egyetértenek*, és 1-est, ha az számukra *teljesen lényegtelen, vagy egyáltalán nem értenek egyet vele*.

Most bemutatjuk a vizsgált értékek listáját. A könnyebb áttekinthetőség céljából az osztályzatok megoszlását – a közvélemény-kutatásokból jól ismert ún. „népszerűségi indexek” mintájára – 100 fokú skálára számítottuk át. Ez azt mutatja, hogy az adott érték a lakosság körében mennyire népszerű (milyen mértékben találja azt a lakosság fontosnak, illetve milyen mértékben ért egyet vele).

A vizsgált mindennapi értékek népszerűsége 100 fokú skálán:

(Mennyire tartja fontosnak, illetve mennyire ért egyet az adott kijelentéssel.)

Legyen elegendő jövedelem (94).

Az embert boldoggá teszi, ha úgy érzi, hogy a gyerekeknek szükségük van rá (94).

Biztonságot nyújtani azoknak, akik az emberhez közel állnak (93).

A társsal, partnerrel harmóniában élni (90).

Gyerekek között lenni mindig nagy élvezetet jelent (88).

Az ember tökéletesen elégedett lehet, ha jó apának, vagy jó anyának érzi magát (87).

Senki sem tud olyan jól gondoskodni a gyerekekről, mint az anya (84).

(Az ember) lakjon szép, tágas lakásban (83).
A házasságot a gyermekek teszik boldoggá (83).
Legszorosabb kapcsolata saját gyermekével lehet az embernek (81).
(Az ember) sikeres legyen a munkában (81).
Családon kívül (is) ismerjék el, tiszteljék (az embert) (81).
Fontos ugyan a munka, de a nők többsége számára az otthon és a gyermekek fontosabbak (80).
Legyen lehetőség egyéni célok megvalósítására (74).
Évente egyszer tudjon szabadságra menni (az ember) (74).
Végző soron az egész család életét megviseli, ha egy nő nyolcórás állásban dolgozik (73).
A férj feladata, hogy keresetével biztosítsa a család megélhetését, a feleség feladata, hogy ellássa az otthoni feladatokat (72).
A mai modern világban csak otthon, a gyerekek között érezheti boldognak, felszabadultnak magát az ember (71).
Nem lehet igazán boldog az, akinek nincs gyermeke (70).
Háziasszonynak lenni ugyanolyan kielégítő lehet, mint kereső tevékenységet folytatni (63).
(Az ember) tudjon elég időt szakítani a barátaira (60).
(Az ember) tudjon elég időt szakítani sajátmagára, hobbjaira (57).
(Az ember tudjon) havonta egyszer-kétszer elmenni szórakozni (55).

Ahhoz, hogy az „elegendő jövedelem” kerül a lista első helyére, talán nem szükséges kommentár. Megfigyelhető, hogy a legerősebben preferált értékek zöme a gyermek létéhez, a boldog családi élethez kapcsolódik. Az egyszerű válaszmegoszlásokat (vagy akár az előbb bemutatott „népszerűségi listát”) figyelve szembetűnő, hogy az egyéni szempontok felé közelítve az indexek értékei kissé csökkennek, míg a munkával, női munkavállalással kapcsolatos érték-preferenciák már kifejezetten mérsékeltebbek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lennének olyan rétegek, csoportok, olyan korosztályok, amelyek értékrendjében ezek ne kerülnének jóval előkelőbb helyre. A továbbiakban azt mutatjuk be, hogy a vizsgált témakörökről való gondolkodásmódnak milyen jellegzetességei, belső összefüggései vannak a mai magyar társadalomban.

2. A vizsgált értékek dimenziói

A kérdőíven szereplő állítások, illetve fontosnak/nem fontosnak minősítendő értékek – tartalmuknál fogva – alkalmasnak látszottak annak vizsgálatára, hogy melyek azok,

amelyeknek elfogadása/elutasítása szisztematikusan együtt jár, s melyek azok, amelyek iránt ugyanakkor kisebb a fogékonyság; az egyetértő/elutasító vélemények együttjárása alkot-e vajon egymástól elkülönülő dimenziókat, nézetrendszereket. Erre bizonyos fokig választ kaphatunk, ha azt vizsgáljuk: vannak-e olyan témakörök, amelyeket – akár egyetértőleg, akár elutasítólag – rendre egymás mellett választanak ki az emberek (amelyek tehát egymással szoros korrelációs kapcsolatban állnak), míg ugyanakkor más témakörök (pl. akár a „nem tudja”-válasz formájában) rendre kiesnek a válaszadók pozitív vagy negatív érdeklődési köréből.

Meg kell jegyezni, hogy a vélemények ilyen összefüggésben történő elemzése csak bizonyosfajta korlátok között lehet érvényes. A kérdőív terjedelme, a lehetséges kérdések száma véges; nem állítható tehát, hogy azok a családi élettel összefüggő nézetek, vélemények valamennyi elemét magukban foglalják. Mégis számítottunk arra, hogy a gondolkodásmód néhány strukturális sajátosságát – legalábbis tendenciaszerűen – e korlátok mellett is tetten érhetjük.

Az elemzés módszerül a főkomponens-elemzés módszerét választottuk. Ezen elemzések eredménye egy négy dimenzióból álló struktúra lett. Ez alátámasztotta feltevésünket: a mindennapi családi értékek általunk befogott témakínálata önmagában egy meglehetősen bonyolult nézetrendszert képez, amelyben egymástól eltérő értékorientációk szerveződnek egymás mellett. Az egyes dimenziókat a következőképpen jellemezhetjük.

2.1. Gyermekcentrikusság

(A hét állítás válaszainak össz-szórásából 42%-ot magyarázott a főkomponens)

Az első, legtisztábban magyarázható (és a legtöbb állítást magában foglaló) dimenzió a következő értékítéleteket foglalja magában (a második oszlopban az egyes változók faktorsúlyai találhatók).

- A mai modern világban csak otthon, a gyermekek között érezheti boldognak, felszabadultnak magát az ember. 0,70
- Gyerekek között lenni mindig nagy élvezetet jelent. 0,65
- Az ember tökéletesen elégedett lehet, ha jó apának, vagy jó anyának érzi magát. 0,74
- Az embert boldoggá teszi, ha úgy érzi, hogy a gyermekeknek szükségük van rá. 0,64
- Nem lehet igazán boldog az, akinek nincs gyermeke. 0,61
- Legsorosabb kapcsolata saját gyermekével lehet az embernek. 0,59
- A házasságot a gyermekek teszik boldoggá. 0,62

Az állítások belső tartalmát egyenként vizsgálva a gyermekcentrikusság kettős jelentése tűnhet fel: a gyermek(ek) léte az egyén számára „élvezet”, a boldogság biztosí-

téka, de egyfajta személyiségépítő funkciója is van azáltal, hogy a felelősség tudata („van valaki, akinek szüksége van rám”) a permanens jövőre irányultság nélkülözhetetlen élményét nyújtja a szülő számára. Hogy e kettős jelentés egymással is szoros összefüggésben mutatkozik meg, nem különösebben meglepő. Inkább figyelemre méltó e dimenzió önállósulása. Mintha arról lenne szó: a gyermekcentrikus érzelmekkel való azonosulás többé-kevésbé közömbössé tesz másfajta, a családi életet más vonatkozásokban befolyásoló területek iránt.

A dimenzió egyik pólusát a már-már bigottnak tartható „gyermek-imádat” jelenti. Az azonban nem állítható, hogy a másik – ellentétes – pólusán valamiféle gyermekellenességet találunk. A megoszlások is azt sugallják: az erős gyermekcentrikus érzelmeknek nem a gyermek-ellenesség az ellentét-párja, hanem a gyermek létének, szerepének egy egészségesebb, ha úgy tetszik, „demokratikusabb” felfogása. Eszerint megengedhető, hogy az ember gyermek nélkül is boldog legyen, hogy a gyermekén kívül másval is lehetséges szoros kapcsolatot ápolni, hogy nem mindig jelent feltétlenül élvezetet gyermekek között lenni. A gyermekcentrikusság dimenziójának (mérőszámának) jelentése az, hogy a privát élet minőségét (szinte kizárólag) a gyermek, a gyermekes lét nézőpontjából mérlegeli.

2.2. Hagyományos vs. modern családi szerepek

(Magyarázott összvariancia: 42%)

A vizsgált érték-preferenciák szerveződésének jól elkülönülő mezőnye a családi szerepmegosztás hagyományos/modern szempontú megítélése: a munkavállaló, kereső férj és a kizárólagosan a családot, gyermeknevelést ellátó feleség előnyeinek-hátrányainak mérlegelése. E dimenzió összetevőit a következő állítások alkotják:

- Végső soron az egész család életét megviseli, ha egy nő nyolcórás állásban dolgozik. 0,62
- Fontos ugyan a munka, de a nők többsége számára az otthon és a gyermekek fontosabbak. 0,70
- Háziasszonynak lenni ugyanolyan kielégítő lehet, mint kereső tevékenységet folytatni. 0,72
- A férj feladata, hogy keresetével biztosítsa a család megélhetését, a feleség feladata, hogy ellássa az otthoni feladatokat. 0,67
- Senki sem tud olyan jól gondoskodni a gyerekekről, mint az anyja. 0,52

Azt már a véleménymegoszlások is előrevetítik, hogy e nézetrendszer egyik (mégpedig magasabb értékeit felvevő) pólusán az erősen tradicionális, egykeresős családmódellet igényelése áll. Ennek az idealizált-nosztalgikus képnek szerepe lehet abban, hogy a női egyenjogúság eszménye, a háztartási, gyermeknevelési feladatok igazságo-

sabb megosztásának igénye (és gyakorlata) a különböző vizsgálatok szerint ma még nem igazán átütő erejű. Magyarázatahoz hozzátartozik, hogy a hagyományos egykeresős családmodell rendszerváltozás után bekövetkezett, bizonyos mértékű reneszánsza mögött feltevésünk szerint nem csupán a piacgazdaság kényszere áll. Benne paradox módon a „szabad életforma-választás” igénye is kifejeződik, hiszen a szocializmus éveiben a női egyenjogúság vulgarizált eszménye, amely szinte kötelezőként írta elő a kétkeresős családmodell követését, sokakban inkább ellenérzést keltett.

A dimenzió másik pólusát értelemszerűen a pénzkereső férj-otthonülő feleség ideálképeként az elvetése jelenti. (Talán a „háziasszonynak lenni ugyanolyan kielégítő lehet, mint kereső tevékenységet folytatni” – megfogalmazású állítás igen mérsékelt népszerűsége reprezentálja legjobban ezt.) A történelem fintora, hogy több mint egy évtizeddel a rendszerváltozás (és ezzel együtt a munkavállaló nők arányának jelentős leépülése) után kezd értékesé, megbecsültté, perspektívát nyújtóvá válni a munka a nők számára is –, ami ma már adataink alapján is felvillantja a „tradicionális/modern” családi szerepmegosztások adaptálódását, a preferenciákban várható hangsúly-eltolódásokat. Ebben természetesen magának az idő múlásának lehet meghatározó szerepe („periódus-hatás”!). Az újabb és újabb generációk értékvilágát egyre kevésbé töltik meg azok az élmények, amelyek az idősebb korosztály szemében a hagyományos családi szerepekhez való ragaszkodást annak idején mint egy nem kívánatos kényszerrel való szembeszegülést jelenítették meg.

Az a tény, hogy elemzésünkben e dimenzió önálló nézetrendszerként mutatkozott meg, azt jelzi, hogy a „dolgozzon-e a feleség, az anya, vagy ne dolgozzon?” – kérdése korántsem csupán praktikus megfontolások tárgya (pl. a gyermek napközbeni ellátásának megoldása, az a körülmény, hogy szükség van-e az asszony keresetére stb.). A kérdésre adott feleletben mélyebb kulturális-tudati tartalmak szerveződése érhető tetten, amely a családi életben szerepet játszó sok másfajta szempontot képes háttérbe szorítani.

2.3. Tradicionális sikerorientáltság

(Magyarázott összvariancia: 40%)

A vélemények együttjárásait vizsgálva azoknak egy olyan mezőnye is kirajzolódik, amely azt mérlegeli: milyen feltételei vannak annak, hogy az ember privát életében elégedettnek, sikeresnek mondhassa magát. E szempontból a harmonikus család, a kellő jövedelem, a jó lakás, a munkában való helytállás, siker a mai magyar társadalom jelentős részében „konszenzusos”: a válaszadók többsége ezeket a dolgokat „nagyon fontosnak” tartja egy kívánatos – jóllehet, mostanában gyakran megkérdőjelezett – polgári életforma alapértékeinek megvalósításához. A dimenziót alkotó érték-preferenciák a következők:

– A társsal, partnerrel harmóniában élés	0,57
– A közelállók számára biztonságnyújtás	0,64
– Elismerés, tisztelet elérése a családon kívül	0,63
– Elegendő jövedelem elérése	0,64
– Szép, tágas lakás	0,64
– Siker a munkában	0,68

A „konszenzusos” jelleg a dimenzió elkülönülésének egyben gyenge pontja is; a csaknem teljesen egyenrangúnak vélt értékek nagy részét a kérdezettek több mint háromnegyede tartja „nagyon fontos”-nak, közülük csupán a családon kívüli elismerést, megbecsülést ambicionálják kevesebben (a kérdezettek fele). Ez azt jelenti, hogy a dimenzió negatív pólusán nem e dolgok elutasítását találjuk; a negatív pólus csupán bizonyos fenntartásokkal való elfogadásukat jeleníti meg (ilyen lehet pl. az a vélekedés, hogy a kérdezett számára közepes mértékben, vagy kevéssé fontos, milyen lakásban lakik, vagy ér-e el sikereket a munkájában stb.).

Ide kívánczok egy módszertani megjegyzés. Kétségtelenül indokolt az a gyakorlat, amely szerint hasonló elemzéseknél nem célszerű bevonni az igen magas – 80–90 százalék körüli – egyetértést felmutató vélemény-elemeket. Úgy találtuk azonban, hogy e dimenziót alkotó preferenciáknak egy külön csoportban való megjelenése legalábbis jelzésértékű, és logikailag elég jól értelmezhető. Benne egy olyan – a tapasztalati adatok szerint talán nem is ritka – gondolkodásmódra ismerhetünk, amely abból indul ki: ha a sikeresnek tartott élet mindezen paramétere meg vannak, az a többi dolgot már „hozza magával” („ha megfelelő a jövedelem, ha biztonságot tudok nyújtani szerettemnek, szinte mindegy, hogy az asszony dolgozik-e, vagy sem, tudok-e időt szakítani a barátokra, vagy sem” stb.).

2.4. *Individualizmus*

(Magyarázott összvariancia: 51%)

A vélemények szerveződésének különböző dimenziói sorában az utolsó olyan nézetrendszert jelenít meg, amely a mindennapi életvezetés nagyon hangsúlyos mezőnyének az egyén személyes individuális lehetőségeit tekinti: meg tudja-e valósítani az ember egyéni céljait, rendelkezik-e kedvére való szabad idővel, van-e módja házon kívüli szórakozásokra, illetve – más oldalról – kell-e, szükséges-e, illendő-e ilyen dolgok megvalósítására törekedni. Mint a korábbi népszerűségi listán is láttuk, ezek megítélésében a vélemények megoszlóbbak.

Az „individualizmus” dimenzióját a következő érték-preferenciák alkotják:

– Az ember tudjon elég időt szakítani sajátmagára, hobbijára	0,71
– Az ember tudjon elég időt szakítani barátaira	0,76
– Az ember tudjon évente legalább egyszer szabadságra menni	0,61

- Az ember tudjon egyéni célokat megvalósítani 0,73
- Az ember tudjon havonta egyszer-kétszer szórakozni menni 0,77

A dimenzió egyik pólusát természetesen az egyéni érdekeket, ambíciókat erősen igénylő álláspont jelenti, míg másik pólusán egy olyasfajta szemléletmód található, amely szerint mindezen célok, vágyak, törekvések a lényegtelen, vagy éppen a „nem illendő” kategóriába tartoznak, amely tehát inkább egy „önfeladó”, „áldozatvállaló” magatartással való rokonszenvezést szimbolizál.

Az utolsó két dimenzió egymástól való elkülönülése arra mutat rá, hogy az egyéni élet- és értékcélok tekintetében Magyarországon is kezd csírájában kialakulni egy – a tradicionálistól független – önálló cél- és értékrend, mely az egyéni boldogság, önmegvalósítás értékeit a hagyományos munka-, vagy családi sikerektől függetlenül (tehát akár azokkal szemben) képzeletileg megvalósíthatónak. Ennek az önálló értékvilágnak a kialakulása Nyugat-Európában lényegesen korábban lezajlott, és a témának komoly szociológiai szakirodalmi is kialakult (pl. *Schulze 1992*). Persze kérdés, hogy van-e olyan jelentős társadalmi csoport, amely nemcsak külön „kezeli” mentálisan ezt a két életcél-dimenziót, hanem szelektál is közöttük, azaz pl. az individualista értékeket fontosnak tartja, míg a tradicionálisakat elveti (vagy fordítva).

Természetesen fontos megvizsgálni, milyen viszonyban állnak egymással ezek a létrehozott dimenziók. A következő táblázat a dimenziók között talált kapcsolatokat, illetve azok erősségét mutatja.

A kapcsolat iránya (Pearson-corr.)	Gyermek- centrikusság	Hagyományos/ modern családi szerepek	Tradicionalis sikerorientáltság
Hagyományos/ Modern családi szerepek	+		
	(0,339)		
Tradicionalis sikerorien- táltság	+	0	
	(0,164)	(-0.03)	
Individualizmus	-	-	+
	(-0,145)	(-0,180)	(0,524)

A legerősebb kapcsolat az individualizmus és a tradicionalis sikerorientáltság között figyelhető meg. Ez a fentebb leírtak fényében nem meglepő, azonban érdekes, hogy ez a két dimenzió már máshogy viselkedik, amikor összevetjük a gyermekcentrikussággal és a családi szerepek preferálásával. Amíg a tradicionalis sikerorientáltság nem függ össze semmilyen módon a hagyományos egykeresős család preferálásával, de gyenge pozitív összefüggést mutat a gyermekcentrikussággal, addig a nagyobb individualizmus gyengén, de összefügg a hagyományos egykeresős családforma és a gyermek-centrikusság elutasításával. Maga a hagyományos egykeresős családforma támogatása összefügg a gyermekcentrikussággal (de az összefüggés nem annyira determinisztikus jellegű, mint azt gondoltuk).

Az elemzés további lépésében arra kerestünk választ, hogy a kérdezettek mely sajátosságaitól függ leginkább a vélemények egyes dimenziókban való elhelyezkedése. Az egyes dimenziókat változókként kezelve lineáris regresszió-analízissel vizsgáltuk, azok hogyan függenek össze a válaszadók *életkorával*, *az elvégzett osztályok számával*, *azzal, hogy hány gyermekük van*, *hogy mekkora településen laknak*, illetve hogy *milyenre fontos számukra a vallás*. (A nagyobb érték a kisebb fontosságot jelenti.)

A következő táblázat azt mutatja be, hogy a magyarázó változónak közvetlenül, illetve a többi magyarázó változó hatásának kiszűrése után milyen magyarázó ereje van a függő dimenzióra. A hatás erősségének mérőszáma az ún. béta (standardizált regressziós együttható). A teljes modellek magyarázóerejének mérőszáma (R^2), azt mutatja, hogy az öt bevont változó a magyarázott dimenzió szórásának hány százalékát volt képes „megmagyarázni”.

Közvetlen / tiszta magyarázó erő	1. Gyermekcentrikusság	2. Hagyományos/modern családi szerepek	3. Tradicionális sikerorientáltság	4. Individualizmus
Életkor	0,224 / 0,099	0,232 / 0,111	-0,259 / -0,235	-0,446 / -0,341
Elvégzett osztályok száma	-0,218 / -0,083	-0,295 / -0,186	0,204 / 0,149	0,333 / 0,151
Településnagyság-kategória	-0,163 / -0,096	-0,180 / -0,101	-0,001 / -0,033	0,128 / 0,073
Gyermekszám	0,268 / 0,186	0,196 / 0,081	-0,410 / 0,085	-0,301 / -0,122
Vallásosság	-0,176 / -0,083	-0,188 / -0,081	0,094 / 0,014	0,184 / 0,022
A modell magyarázó ereje (R^2)	0,120	0,130	0,090	0,252

Mint látható, *a gyermekcentrikus beállítódás az idősebb, több gyermekkel rendelkező, iskolázatlanabb, vallásosabb, illetve alacsony lakosságú településen élő csoportokra jellemző nagyobb mértékben*. Ezek a tényezők, mint ismert, egymást erősítik. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a fent felsorolt tényezőknek a többitől megtisztított „tiszta” hatása is megmarad – bár természetesen gyengül. A legerősebb magyarázó tényező nem meglepő módon a gyermekszám – minél több gyermeke van a válaszadónak, annál inkább jellemző rá a gyermekcentrikusság. Mindenesetre az öt változóból alkotott modell magyarázóereje elég gyenge, ugyanis mindezek a tényezők együttesen alig egynolcadát magyarázzák a gyermekcentrikus beállítódásnak.

A hagyományos vs. modern családi szerep – hasonlóan a gyermekcentrikus értékpreferenciákhoz – pozitívan függ össze az életkorral, a gyerekszámmal és a vallásosság mértékével. *Azaz az idősebbek, a több gyermekkel rendelkezők és a vallásosabbak inkább a hagyományosabb, egykeresős családmodellt részesítik előnyben*. Az iskolázottság és a településnagyság növekedésével azonban inkább a modernebb, kétkeresős családmodell elfogadása a jellemzőbb. Legerősebb tiszta hatása az iskolázottság szintjének van, tehát az alacsony iskolázottság jár leginkább együtt a hagyományos családi szerepek preferálásával. Összehasonlítva a gyermekcentrikus beállítódással, az iskolá-

zottság azt sokkal kevésbé (a vallásosság mértékével együtt a legkevésbé) magyarázta. Itt viszont a gyermekek számának a hatása a gyengébb.

A *tradicionális sikerorientáltságot*, vagy ahogy még nevezhetnénk, „a modern polgári értékek preferálását” az *életkor és az iskolázottság befolyásolja legerősebben*. Az életkorban előre haladva már egyre kevésbé tartják az emberek fontosnak (jóllehet, nem utasítják el) ezeket az értékeket. Ugyanakkor minél magasabban iskolázott valaki, annál inkább támogatja a tradicionális sikerorientáltságot alkotó értékeket. A vallásosság mértéke és a településnagyság gyakorlatilag nem befolyásolja a sikerorientáltságot, míg a gyermekszám növekedése kismértékben az értékek fontosságának a növekedése irányában hat.

Az általunk használt öt társadalmi-demográfiai jellemző az *individualista érték-konstellációt* magyarázta a legjobban. A lineáris regressziós modell magyarázó ereje ugyanis ebben az esetben legalább dupla annyi volt ($R^2=0,25$), mint az előző három modell esetében. Azaz a négy beállítódás közül az individualista értékek elfogadását, illetve el nem fogadását lehet az 5 háttértényező mentén a legjobban megbecsülni. Az *életkor és a gyermekek száma negatív kapcsolatban áll az individualista értékpreferenciával*, az idősebbek és a több gyermekkel rendelkezők ugyanis kevésbé vallják ezen értékeket magukénak. *Magasabb iskolai végzettség mellett viszont nő az individuális értékek preferenciája*. Gyenge, de pozitív az összefüggés a településnagysággal is (tehát a nagyobb település az individuális értékek preferálásának irányában hat), míg a vallásosság mértéke gyakorlatilag nem befolyásolja ezt a beállítódást, persze csak a többi – vallásosságot igen nagyban befolyásoló tényező kiszűrése után. Legerősebb tiszta hatása az életkornak van.

Érdekesnek tűnik annak a kérdésnek a vizsgálat, vajon van-e összefüggés a válaszdó által vallott „ideológia” és az életforma-választások között. Vajon a gyermekcentrikusság ténylegesen több gyermekkel jár-e; az egykeresős családmódel hívei nagyobb arányban élnek-e olyan háztartásokban, ahol a feleség kizárólag háziasszony? Noha ennek a problémakörnek az „objektív” vizsgálata nagyon nehéz, néhány megállapítást azért tehetünk.

Nézzük először a példaként hozott esetet. A gyermekcentrikusság valóban pozitívan és viszonylag erősen (Pearson Correlation=0,27) korrelál a gyerek számmal, a főkomponensen egyre nagyobb értéket vesznek fel a több gyermekkel rendelkezők.

A tradicionális siker legjobb mérőszámának azért a felhalmozott vagyont, illetve idősebb korban a sikeressé vált (értsd: vagyonos) gyermekeket illenék tekinteni. Jelen esetben csupán a tradicionális sikeresség és az ekvivalens jövedelem összevetését végezhattük el, megállapítva, hogy az összefüggés, noha pozitív irányú, de igen gyenge (Pearson corr.= 0,051).

Nem feledkezhetük meg azonban arról, hogy az összefüggések mögött meghúzódik-e, s ha igen, milyen irányú oksági viszony. Hiszen például ha megállapítottuk,

hogy a gyermekcentrikus értékrend követőinek átlagosan több gyermekük van, azt még nem tudhatjuk: azért vállalkoztak-e több gyermekre, mert mindig is ilyen volt a beállítódásuk, vagy pedig gyermekeik formálták-e át értékrendjüket. *Lesthaeghe* és *Moors* korábban idézett munkájukban egyértelműen amellet foglalnak állást, hogy ilyen összefüggés kimutatására keresztmetszet-szerű adatok alapján nem lehet vállalkozni. Számolni kell ugyanis azzal, hogy az értékorientációknak elvileg valóban lehet előrejelző ereje a későbbi döntésekre vonatkozóan (példánkban: gyermekcentrikus gondolkodású fiataloktól várható, hogy életük során több gyermeket vállalnak), de érvényesülhet adaptációs hatás is (a gyermekekkel együttélés idézi elő a gyermekcentrikus értékek elfogadását). Ezt az ún. rekurzív kapcsolatot (az érték-profilok egyéni helyzetváltozók függvényében történő változását) azonban csak követéses, panel-vizsgálatokkal lehet valószínűsíteni.

3. A különböző értékstruktúrákat megjelenítő társadalmi csoportok

Az elemzések további lépésében arra irányítottuk figyelmünket, hogy vannak-e olyan – szociológiailag jól értelmezhető, releváns – társadalmi csoportok, amelyek többékevésbé azonosan gondolkoznak a vizsgált témakörökről, vagyis amelyek viszonya a most már pontosan megnevezhető értékdimenziókhoz nagyon hasonló. Ehhez az eddig összegyűjtött adatok elegendő információt nyújtanak. Természetesen csak bizonyos korlátok között – vagyis korántsem törekedhettünk egyfajta „családi érték-tipológia” előállítására, csupán annak vizsgálatára, hogy

- a gyermekcentrikusság,
- a hagyományos/modern családi szerepekhez való viszonyulás,
- a tradicionális sikerorientáltság és
- az individualizmus

általunk definiált dimenziói milyen csoportok elkülönítését teszik lehetővé.

A csoportok kialakítására összetett klaszterezési eljárásokat alkalmaztunk. A relatíve magas elemszám miatt úgynevezett k-means klaszterelemzést kellett a teljes adatbázison alkalmazni. Ennek az a jellegzetessége hogy az egyes csoportok „kikristályosodási pontjait”, vagyis azokat a tipikus alapbeállítódásokat, amelyek köré a program csoportokat próbál szervezni (a hasonló beállítódású esetekből) nekünk magunknak kell megadnunk. Ez az eljárás tehát „gondolkodni” nem tud helyettünk, csupán azt képes megvizsgálni, hogy az általunk elképzelt beállítódás-típusok ténylegesen tipikusnak tekinthetők-e, s hányan, milyen emberek sorolhatók a körükbe.

Magukat a tipikus beállítódásokat az adatbázis kis elemszámú almintáinak hierarchikus klaszterelemzése segítségével állítottuk elő.

Ennek az eljárásnak alapján egy ötklaszteres tipológia kialakítása tűnt a legszerencsésebbnek, mivel ennél kevesebb csoport kialakítása már nagyon különböző beállítódású emberek összevonását kívánta volna meg. A kialakított megoldás működőképessége mellett szól, hogy a csoportok szinte minden külső magyarázó változóval szignifikáns kapcsolatban állnak, és a kapott eredményekből kiindulva különösebb nehézség nélkül „megtölthetők tartalommal”. A következőkben röviden ismertetjük az öt kialakult csoport jellegzetességeit.

Az alábbi táblázat összefoglaló képet ad az öt kialakult csoport egyes dimenziókhöz való viszonyáról.

Klaszter-csoportok	1. Gyermekcentrikusság	2. A hagyományos családi szerephez való viszony	3. Tradicionális sikerorientáltság	4. Individualizmus
1. csoport: 22%	átlagos	erős elutasítás	átlag feletti	átlag feletti
2. csoport: 30%	átlag feletti	erős elfogadás	átlag feletti	átlag feletti
3. csoport: 23%	átlag feletti	erős elfogadás	átlagos	átlag alatti
4. csoport: 18%	átlag alatti	erős elutasítás	átlag alatti	átlag feletti
5. csoport: 7%	átlagos	erős elfogadás	extrémén alatti	átlag erős elutasítás

Mint látható, „átlag feletti”, erős gyermekcentrikus beállítódást a felnőtt lakosság két jellegzetes csoportjában figyelhetünk meg, ezek együtt a vizsgált minta több mint felét teszik ki. Úgy tűnik fel, az intenzív gyermekcentrikus érzelmek nagy valószínűséggel együtt járnak a hagyományos családi szerepmegosztás elfogadásával, míg a tradicionális sikerorientáltság e két csoportban legfeljebb átlagos. Jelentős ugyanakkor a különbség közöttük az individualista szemléletmóddal való azonosulás tekintetében: míg a 2. csoportnál átlagon felüli, a 3. csoportban átlagon aluli az individualista beállítódás.

Differenciáltabb a kép azoknál a csoportoknál, amelyekben a gyermekcentrikus beállítódás nem különösebben erős – inkább átlagosnak mondható. Ez összekapcsolódhat egy „modernebb” beállítódással (a kétkeresős család-modell elfogadásával, átlag feletti sikerorientáltsággal és individualizmussal – lásd 1. csoport), de a családi szerepmegosztás tradícióinak erős pártfogolásával és a siker, az egyéni célok, vágyak háttérbe szorulásával is (lásd: 5. csoport).

Végül kimutatható a lakosságnak egy olyan – közel egyötödét jelentő – része, amelynél mind a gyermekcentrikusság, mind pedig a „siker” tradicionális elemeinek elfogadása mérsékeltebb (átlag alatti), a hagyományos családi szerepmegosztás pedig kifejezetten ellenérzést keltő, ugyanakkor átlag feletti az individualista szemléletmód jelenléte (lásd: 4. csoport).

Az egyes csoportok összetételének társadalmi-demográfiai jellemzők szerinti vizsgálata arra adhat választ, hogy felismerhetők-e bizonyosfajta társadalmi csoportok e

különböző értékorientációk mögött. Elemzésünk során erre pozitív választ kaptunk, jóllehet az elkülönülő öt csoport megnevezése nem könnyű, mondhatnánk – csak hozzávetőleges. „Munka-definícióként” azonban talán mostani formájukban is képesek megjeleníteni azt a társadalmi közeget, amely egy-egy csoportot jellemző módon különböztet meg a többiektől. (A részletes adatok a Mellékletben találhatóak.)

1. csoport: „*Modernizálódó középosztály*”

Mint láttuk, az első csoportra átlag körüli gyermekcentrikusság, átlag feletti „tradicionalis sikerorientáltság” és individualizmus, ugyanakkor a hagyományos egykeresős családmodell erőteljes elutasítása jellemző. Ez a csoport a legmagasabb iskolai végzettségű, többségük legalább érettségivel rendelkezik, felülreprezentáltak a budapestiek és a megyeszékhelyeken lakók körében. Ezek után már nem meglepő, hogy átlagos jövedelmük is átlag feletti. Átlagos életkoruk 41 év, ezzel a második legfiatalabb csoport. Összességében ez a csoport a „modernizálódó középosztály” címkét kapta tőlünk. A csoportra a két gyermek a legjellemzőbb. Jelentős részük (több mint 50%-uk) alkalmazásban áll, viszont átlag feletti körökben a vállalkozók részaránya.

2. csoport: „*Kispolgári mentalitás*”

A második csoport a legnagyobb létszámú. Tulajdonságaik az őket létrehozó főkomponensek alapján nem különösen markánsak. Átlag feletti mértékben gyermekcentrikusak, ez a csoport fogadja el legnagyobb mértékben az egykeresős családmodellt (ebben ellentétei az első csoportnak). Ugyanakkor ez a csoport tartja a legnagyobb mértékben – legalábbis a szavak szintjén – fontosnak a tradicionális sikeresség jellemzőit és az individuális értékeket. Ennek az erőteljesen „kispolgári” csoportnak az átlagos életkora 44 év, közepes iskolai végzettség jellemzi (a szakmunkások közül legtöbben ebbe a csoportba tartoznak). A sikerorientáltság egyáltalán nem ellentétes a kispolgári státusszal. *Bourdieu* több írásában foglalkozik a kispolgárság csoportjával, s fontos sajátosságuknak tartja, hogy „osztályethozukra” a feltörekvés, a törekvő magatartás és a biztonságkeresés (tehát a kockázatok elkerülése) a jellemző (pl. *Bourdieu 1978*). Ennyiben tehát az sem meglepő, hogy egy egyébként nem különösen sikeres és gazdag csoport a ténylegesen sikereknél is nagyobb mértékben vallja ezen értékek fontosságát. Jövedelmi és földrajzi pozíciójuk valamivel átlag alatti, de nem különösen alacsony, inkább csak a budapestiek és a legmagasabb jövedelmi osztályok körében alulreprezentáltak, másutt egyenletes az eloszlásuk. A kétgyermekesek vannak körükben is a legtöbben.

3. csoport: „*Öregedő vidéki Magyarország*”

A harmadik csoportot gyermekcentrikus értékrend és az egykeresős családmodell preferálása jellemzi, ugyanakkor átlagosan tartják fontosnak a tradicionális sikeresség jellemzőit, és átlag alatti mértékben individualisták. A mintát leginkább falusi lakóhely, alacsony iskolázottság, magasabb életkor (átlagos koruk 54 év) és átlag feletti mértékben nyugdíjas státusz (több mint felük nyugdíjas) jellemzi. Jövedelmük átlag alatti. Ez a

csoport az „öregedő vidéki Magyarország” értékeit és értékrendjét hordozza, noha van egy fiatal vidéki iskolázatlan réteg is, amely ezt az értékvilágot érzi magáénak. Bár itt is két gyermek a legjellemzőbb, körükben átlag feletti a 3 gyermekesek aránya. Ugyancsak gyakoribb ebben a körben a háromgenerációs családtípus, illetve a párkapcsolatos életforma.

4. csoport: „Új generáció”

A negyedik csoport életkora a legfiatalabb, az átlagos életkor 38–39 év. A csoportot a gyermekcentrikus állítások igen erős elutasítása jellemzi, nem preferálják az egykeresős családmodellt, átlag feletti mértékben individualisták, ugyanakkor a „tradicionális sikeresség” értékeit átlag alatti mértékben tartják fontosnak. Tehát ez az egyetlen csoport, amelyet úgy jellemez átlag feletti individualizmus, hogy ehhez nem társul átlag feletti tradicionális sikerorientáltság. Ezt a szemléletmódot elfogadó csoport átlag feletti módon iskolázott, magas jövedelmű, sok közöttük a budapesti lakos. Ez az első olyan klaszter, amelynek a többsége nem házasságban él. Átlag feletti a nőtlenek, hajadonok és az elváltak aránya. Erre a csoportra jellemző a legnagyobb arányban a gyermektelenség is; több mint kétötödüknek nincsen gyermeke (illetve a legalacsonyabb átlagos gyerekszámmal ez a csoport rendelkezik). Mintegy 40%-uk „gyermek”-státusban, szüleivel él együtt, ezzel függhet össze, hogy némileg felülreprezentált körükben a tanulók részaránya, de jellegzetes a vállalkozók relatíve nagy száma is.

5. csoport: „Hagyományos nagyszülők”

A legutolsó csoport a legalacsonyabb létszámú. Az igen magas átlagéletkorral rendelkező (átlagos koruk: 62 év, a 70 év feletti aránya 40%) – bizonyos szempontból – peremcsoport kétharmada nyugdíjas, kétharmada nő, s igen magas az özvegyek aránya is. A csoport több mint 50%-a pár nélkül él. Mint a fentebbi táblázatban láthattuk, két igen markáns megkülönböztető jegy az értékdimenziók mentén: extrémén alacsony mértékben tartják fontosnak a „tradicionális siker” jellemzőit és elutasítják az individualizmust. Más szóval: saját életcélok (már) nem nagyon jellemzik ezt a korosztályt. Ennek fényében érdekes, hogy csupán átlagos mértékű a gyermekcentrikusságuk, és csak enyhén átlag feletti az egykeresős családmodell preferálása is. Ezt a csoportot nevezzük – talán nem pejoratív elnevezéssel – „hagyományos nagyszülőknek”. Az eddigiekből már következik, hogy háztartástípus szempontjából erre a csoportra az egyszemélyes háztartások felülreprezentáltsága jellemző, de átlag feletti körükben a gyermek nélkül élő páros életforma is (a gyermekek már „kirepültek”). A háromgyermekesek aránya azonban itt is magas – hasonlóan az „Öregedő Magyarország”-nak nevezett, 3. csoporthoz.

A csoportok e rövid jellemzése, illetve a Mellékletben közzétett adatok alapján az tűnik ki, hogy demográfiai profiljukat tekintve vannak közöttük egymáshoz hasonlóak. Ilyen egyrészt az „1. Modernizálódó középosztály” és a „4. Új generáció” – megnevezésű két csoport, másrészt pedig – ezeknek mintegy ellenpólusaként – a „3. Öregedő vidéki Magyarország” és az „5. Hagyományos nagyszülők” csoportja. A „2. Kispolgári mentalitás”-ként megnevezett és legnagyobb létszámú csoport ugyanakkor mintha valamiféle országos átlagot képviselne.

A főként átlagos életkor, iskolázottság, családi körülmények, lakóhely, jövedelem szerinti hasonlóságok ellenére demográfiai szempontból voltaképpen egyik csoport sem tiszta: kisebb számban, de az „Új generáció” csoportjában is vannak idősebbek, nyugdíjasok, vidéken élők, csakúgy, mint ahogyan a „Hagyományos nagyszülői” csoportban is vannak 30 év alatti, aktív dolgozó, illetve a legmagasabb jövedelmi kategóriához tartozó személyek. Együvé tartozásukat az azonos mentalitás, értékrend, a vizsgált családi értékekhez, azok négyfajta dimenziójához való nagyon hasonló viszonyulásuk szabja meg. A „külső jegyek” (társadalmi-demográfiai paraméterek) tehát nem indukálnak feltétlenül azonos mentalitást, értékrendet – még ha azoktól nem is teljesen függetlenek – azt természetesen a személyes motiváltság, érzelmvilág, ízlés, a környezet hatása és számos más tényező formálja, alakítja.

Összefoglalás – következtetések

A 18–74 éves férfiak és nők országos mintáján készített kérdőíves vizsgálat a családi életről való gondolkodásmód négyféle dimenzióját valószínűsítette: a *gyermekcentrikusságot*, a *családi szerepek hagyományos/modern megítélismódját*, az ún. *tradicionális sikerorientáltságot* és az *individualista szemléletmódot*. Nem állíthatjuk, hogy ezek a családdal kapcsolatos nézetrendszerek teljes körét lefedik; természetesen az elemzéseknél alkalmazott módszer is vitatható, és valószínűleg sok másfajta utat is lehet választani.

A dimenziókhoz való viszonyulásból indult ki az a klaszterelemzés, amely a lakosságban meglévő, eltérő mentalitású, értékrendű csoportok társadalmi kiterjedtségéről tájékoztat. A mai magyar társadalomban a lakosság mintegy 40%-a (a „Modernizálódó középosztály” és az „Új generáció”) kifejezetten hajlamos a tradícióktól való elszakadásra: legfeljebb átlagos mértékben gyermekcentrikus, erősen elutasítja a kereső férj-otthonülő feleség hagyományos szerepmegosztását. További megkülönböztető jellemzőjük, hogy az egész mintában tapasztalt 60%-os átlaghoz képest e két csoportból többen (70, illetve 74%) nyilatkoznak úgy, hogy a vallás nem különösebben, vagy egyáltalán nem fontos számukra. Az átlagost meghaladja azok aránya is, akik – saját helyzetüktől

függetlenül – az élettársi együttélés különböző formáit jobbnak tartják, mint a törvényes házasságot (az átlagos 16%-hoz képest a „Modernizálódó középosztály” esetében 18%, az „Új generáció”-nál pedig 29% ez az arány – mindezekről részletesebb adatok a Mellékletben találhatóak). A „Modernizálódó középosztály” átlag feletti mértékben sikerorientált és individualista. Az „Új generáció” ennél radikálisabb: tradicionális sikerorientáltsága (jövedelem, jó lakás, munkasiker stb.) mérsékeltebb, azonban individualista beállítódása (egyéni célok, egyéni kedvtelések, szabad idő stb.) – hasonlóan a „modernizálódó középosztályhoz – az átlagosnál intenzívebb.

Az átlag felettien gyermekcentrikus beállítódás nem az előző két csoport, hanem az ún. „Kispolgári mentalitás” és az „Öregedő vidéki Magyarország” sajátja. Míg a „Kispolgári mentalitásúak” a családi élet tradícióinak tiszteletben tartása mellett meglehetősen sikerorientáltak és átlag felett individualisták is, a két „idősebb” csoport (az „Öregedő vidéki Magyarország” és a „Hagyományos nagyszülők”) minden szempontból a hagyományok követői. Különösen a „Hagyományos nagyszülők” kicsiny csoportjára jellemző az extrémén átlag alatti sikerorientáltság, illetve az individualizmus erős elutasítása – ebben a korosztály talán nagyobb mértékű áldozatvállalási készsége és a lehetőségek reális mérlegelése egyaránt tükröződik.

A demográfusokat természetesen az érdekli, hogy mi várható. A demográfiai tendenciákat figyelve vajon lehet-e következtetni arra, hogy a gyengülő házassági kedv és mérsékeltebb gyermekvállalás mögött a sikerorientáltság és individualizmus térhódítása áll, és számolni kell-e ennek további erősödésével? Ezt sugallhatná az, hogy a „modernizálódó középosztály”-nak, illetve az „új generáció”-nak – már csak magasabb iskolázottsága, jövedelme révén is – van egyfajta mintanyújtó szerepe a társadalom számára. Vagy pedig az várható-e, hogy a felnövekvő generációk – az életkor előrehaladásával – egy idő után apáik látásmódját teszik magukévá, amelyre sokkal inkább a „kispolgári mentalitás” feltörekvésre vágó, ám egyben biztonságkereső (kockázatkerülő), így a tradíciókat is jobban őrző szemléletmódja, magatartása lesz jellemző? E kérdésekre a választ – amint arról korábban már szó volt – legfeljebb panel-vizsgálatok eredményei alapján lehetne megkísérelni.

További kérdés, hogy az elmondottak alapján van-e, lehet-e mondanivalónk a családpolitika gyakorlata számára. A gyermekvállalási szándékokban – már csak életkoruknál fogva is – érintettebb két csoport, a „Modernizálódó középosztály” és az „Új generáció” inkább abban lehet érdekelt, hogy családépítési terveik ne hátráltassák egyéni érvényesülésüket. A „kispolgári mentalitású”, ám fiatalabb korosztályokhoz tartozók azonban inkább a biztonságos, kockázatmentes életvitelhez nyújtott társadalmi segítséget fogadnák kedvezően, amikor jövőbeli családlétszámukat tervezik. Ez önmagában is indokoltá teszi a családpolitika két fő szférájának párhuzamos működtetését: a közvetlen anyagi támogatásokat csakúgy, mint olyan megoldási formák keresését, amelyek hosszabb távon éreztetik hatásukat, és amelyek elősegítik, hogy a gyermeknevelés ne

válják az életcélok megvalósításának akadályává (munkavállalás megkönnyítése, adócsökkentés, lakásépítési kedvezmények stb.). Ha van olyan kormányzati célkitűzés, amely a gyermekvállalást kívánja elősegíteni, akkor e két terület semmiképpen sem lehet egymás alternatívája; az egyik terület iránti igényeket nem lehet kiváltani a másik területre összpontosító családkedvezményekkel.

Hivatkozások

- Andorka Rudolf* (1987): *Gyermekszám a fejlett országokban*. Bp. Gondolat.
- Bourdieu, Pierre* (1978): *Az osztályok pályája és a valószínűségi okság*. In.: *P. Bourdieu: A társadalmi egyenlőtlenségek újra-termelődése*. Bp. Gondolat.
- Cseh-szombathy László* (1979): *Családszociológia problémák és módszerek*. (Családi gazdálkodás - családi döntések). Bp. Gondolat.
- Frey Mária* (1999): *Nők a munkaerőpiacon*. In.: *Pongácz Tiborné-Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások*. Bp. SzCsM. 17–30.
- Gyulavári Tamás (szerk.)* (1997): *Egyenlő esélyek és jogharmonizáció. A nemek közti megkülönböztetés tilalma a nemzetközi kötelezettségek tükrében*. Bp. MÜM. *Egyenlő Esélyek Titkársága, Integrációs Stratégiai Munkacsoport*.
- Lesthaeghe, R.–Moors, G.* (2000): *Életpálya váltások és értékorientáció: szelekció és adaptáció*. In.: *Demográfia XLIII. évf. 4. szám*. 405–444.
- Nagy Beáta* (1996): *Nők a gazdasági munkamegosztásban*. *Szociológiai Műhelytanulmányok*. Bp. BKKE Szociológia és Szociálpolitika Tanszék.
- Pongácz Tiborné–S. Molnár Edit* (1997): *A gyermekvállalási magatartás alakulása*. In.: *Lévai Katalin–Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások*. Bp. Társi – MM. 86–107.
- S. Molnár Edit* (1999): *Családi értékek – magatartások – demográfiai tendenciák*. In.: *Századvég, Ősz*. 31–55.
- Schulze, Gerhard* (1992): *Erlebnisgesellschaft*. Frankfurt a. M. Campus.
- Tárkányi Ákos* (1998): *Családpolitika az Európai Unió országaiban*. Bp. Aktív Társadalom Alapítvány – Integrációs Kutatások.

Melléklet

A klaszter-elemzéssel kapott csoportok főbb társadalmi-demográfiai jellemzői (%)

	1. csoport: „Moderni- zálódó közép- osztály”	2. csoport: „Kispolgári mentalitás”	3. csoport: „Öregedő vidéki Magyar- ország”	4. csoport: „Új generáció”	5. csoport: „Hagyományos nagyszülők”
Nem					
Férfi	43	52	43	54	35
Nő	57	48	57	46	65
Életkor					
–29 éves	30	25	8	34	7
30–39 éves	23	17	13	23	9
40–49 éves	19	22	18	19	8
50–59 éves	15	18	20	14	14
60–69 éves	9	10	21	8	23
70–X éves	5	8	21	3	40
Gyermekszám					
0	27	24	5	42	12
1	23	18	21	18	20
2	37	40	43	30	43
3	11	12	18	8	17
4–X	2	6	13	2	8
Családi állapot					
Nőtlen, hajadon	26	22	5	38	10
Házas	61	64	71	47	46
Özvegy	6	10	17	6	40
Elvált	7	4	6	9	4
Családtípus					
Házaspáros típusú gyermekkel, vagy „gyermek”-ként (szülővel)	35	61	47	66	38
Házaspáros típusú gyermek nélkül	15	18	28	13	22
Háromgenerációs	22	11	12	9	8
Egyszülős	21	2	1	2	2
Egyedülálló	7	8	12	10	30
Település					
Budapest	25	16	12	29	17
Megyeszékhely	19	15	14	18	15
Város	26	30	28	25	26
Község	30	39	47	28	42
Iskolai végzettség					
Max. 8 osztály	19	34	54	20	67
Szakk munkásképző	30	34	28	31	17
Érettségi	33	23	13	34	11
Felsőfokú végzettség	19	9	5	14	5
Gazdasági aktivitás					
Alkalmazott	52	47	28	54	14
Vállalkozó	7	5	2	7	1
Gyes, gyed, gyet	5	4	5	3	1
Munkanélküli	7	7	6	7	5
Nyugdíjas	21	29	53	19	77
Egyéb inaktív	2	3	7	2	1
Tanuló	6	4	–	7	–
Jövedelem–quintilisek					
Legalacsonyabb	15	22	28	13	21
2	16	21	25	14	24
3	19	18	21	20	27
4	20	22	16	23	17
Legmagasabb	30	17	10	30	11
Preferált életforma					
Házasság + gyermek	74	73	81	55	76
Házasság	6	8	9	8	11
Élettárs (házasság előtt, vagy véglegesen)	18	16	7	29	9
Egyedül	2	3	2	7	4
Egyéb	–	–	1	1	–
Vallásosság					
Nagyon	8	13	18	6	26
Eléggé	23	27	34	21	33
Nem különösebben	47	42	33	46	25

Egyáltalán nem	23	18	15	28	16
N=	659	897	697	543	243

Családi életformák és az életpályák szakaszolódása az 1990-es évek Magyarországon

(Vélekedések és kérdések a párkapcsolatokról)

Spéder Zsolt

Mára megkérdőjelezhetetlen tény, hogy a családformálás területén is *radikális változások* következtek be az elmúlt tíz esztendőben. E tények és folyamatok többsége ismert: radikálisan csökkent a megszülető gyermekek száma. Míg 1990-ben 125 679 gyermek született, addig 2000-ben 97 592 gyermeknek adtak életet. Mindeközben 15 százalékról 30 százalékra nőtt a házasságon kívül született gyermekek aránya. Ugyanezen időszak alatt a házasságkötések száma 66 405-ről 48 110-re csökkent, pedig az ezredfordulón több tízezerrel nagyobb a házasulandó korban élő és a gyermekvállalásban legaktívabb életkorban lévő, húszas éveikben járók száma. A válások számát érintően nem számolhatunk be érdemleges változásról. 1990-ben 24 888 házas vált el, rá tíz évre pedig 23 987 házaspár mondta fel az egy életre szóló szerződését.

A fenti, nagyon nyers adatok is joggal keltik azt a benyomást, hogy a *hagyományos kis család*, a gyermekekkel rendelkező, házasságban élő, szülői család rohamosan veszít népszerűségéből. Ha e feltételezés igaz, akkor szerepét, részben új együttélési mintáknak, párkapcsolati formáknak kellett átvennie. Ezek feltételezéseink és a vonatkozó szakirodalom szerint nem lehetnek mások, mint az önállóan egyedül élők (single-k), a házasságban, vagy a nélkül együtt élő gyermektelen párok, a gyermeküket egyedül nevelő szülők.

A házasságra és a családra vonatkozó *vélemények* azonban ellentmondásosak: 2000-ben a kérdezettek 87 százaléka nem értett egyet azzal, hogy a „*házasság elavult intézmény*”, és szinte teljes egyetértés mutatkozik abban (a népesség 97 százalékáról van szó), hogy „*Jó lenne, ha a jövőben nagyobb hangsúlyt kapna a család!*”. Ugyanakkor, ha kicsit másképpen fogalmazzunk, akkor igencsak eltérő lakossági értékvilágot tapasztalunk. A kérdezetteknek ugyanis csak a kisebbsége (33 százaléka) ért egyet azzal, hogy „*Egy nő és egy férfi számára a házasság az egyetlen elfogadható együttélési forma*”. A fiatalabbaknak, a negyven év alattiaknak pedig csak egyötöde (20%) ért egyet a fenti kijelentéssel.⁴

---

⁴ Az adatok az NKI PPA–2000 vizsgálatából származnak.

A vélemények tehát ellentmondásosnak látszanak, az adatok ugyanakkor egyértelműnek: míg a véleményekben kiscsaládot és házasságot pártoló és azokkal szemben neutrális magatartást érzékelünk, addig az adatok a hagyományos kiscsalád elterjedtségének csökkenésére, mintájának visszaszorulására utalnak. De vajon tényleg csak a vélemények területén látszik az ellentmondásosság? Vajon arról van-e szó, hogy az ideális világról vallott elképzeléseink egyre távolabb állnak valóságos cselekedeteinktől? Vagy nem arról van szó, hogy a körülmények megakadályozzák az érintetteket abban, hogy azt tegyenek, amit szeretnének, ugyanakkor az emberek ideáikat, értékeiket (aspirációikat) nem hajlandók feladni?

Tanulmányunkban ilyen, és hasonló kérdésekre is választ fogunk keresni, amikor körüljárjuk azt a témát, hogy *nagyobb-e a családi életformák pluralizmusa ma, mint 10 évvel korábban?* A kérdésre természetesen rögtön *igen* választ kell adnunk, mint ahogy azt a kutatók többsége az elmúlt időszakban megtette (Somlai 1998; Szűcs 1998). Ugyanakkor további kérdéseket is fel kell tennünk, és tanulmányunknak ez a másik célja, pontosítani érdemes, hogy a pluralizmus milyen vonatkozásban értelmezhető, hogy mögötte milyen lehetséges folyamatok húzódnak meg. Mindez elengedhetetlen ahhoz, hogy a megfelelő adatrendszer⁵ létrejöttét követően átfogó képünk legyen a 90-es években végbement változásokról. Dolgozatunk célja tehát a kérdések pontosítása, néhány válaszlehetőség felkutatása lehet, és egyes esetekben a lehetséges összefüggések feltérképezése.

Tanulmányunk igen kiterjedt és átfogó demográfiai, szociológiai és társadalomelméleti vitákhoz kapcsolódik. A *Lesthaeghe* és *Van de Kaa* által kidolgozott, sokak által vitatott, de még többek által vallott „második demográfiai átmenet” koncepciója a nyugati társadalmak ezen új jelenségeinek magyarázatára jött létre (*Lesthaeghe–Van de Kaa, 1987; Lesthaeghe 1996*). A szociológiában az individualizáció új hullámainak értelmezésében centrális szerepet játszik a párkapcsolatok tartalmának átalakulása, az új életformák kialakulása és terjedése (*Beck 1986; Beck–Beck–Gernsheim 1990; Friedrich 1998*). Tanulmányunkban több helyen is használjuk a fenti megközelítések és szerzők érvelését, ám nem tekintjük feladatunknak az elméleti közelítések bemutatását, illetve egyenesági alkalmazhatóságának vizsgálatát. Ezek átfogó értékelése ugyanis – megítélésünk szerint – az objektív és szubjektív faktorokat is tartalmazó adatok megléte után lesz lehetséges.

A pluralizációs tézis vizsgálata során dolgozatunkban két életforma típusra – az élettársi kapcsolatra és az egyszülős családra – koncentrálnak. Tudjuk, hogy ezzel a családformálódás két központi vonatkozását is érinteni fogjuk – a házasságkötést, és a gyerekvállalást -, ám megpróbáljuk azokat az általuk választott életformák, illetve perspektívák oldaláról vizsgálni.

---

⁵ Megítélésünk szerint az „Életünk fordulópontjai” c. panelfelvétel ilyen adatrendszerű lesz.

Élettársi kapcsolatok: tények és vágyak

A 90-es években fordulat történt az élettársi kapcsolatokban. Míg ezt megelőzően az élettársi kapcsolat elsősorban az idősebb, a házasság felbomlását megelőző népeiséget jellemezte (Csernákné 1992) addig a 90-es években egyre gyakoribbá vált a fiatalok, a húszas éveikben járók körében (Kamarás 1996; Bukodi 2001). A folyamat persze nem 1990-ben indult, hiszen az FFS adatai szerint már az 1959–62-ben születetteknél erőteljesen növekedésnek indult az első párkapcsolatként élettársi viszonyt választók aránya (Kamarás 1996: 26.). Az élettársi kapcsolatok fiatalok közötti terjedését jól visszaadják a kismintás felvételeink is. Míg a 18–28 évesek között 1989-ben szinte elenyésző számban éltek élettárssal hajadonok (2,4%), addig tíz évvel később négyszer annyian (9,5%) (1. táblázat).

1. táblázat

A fiatal felnőttek megoszlása családi állásuk és partnerkapcsolataik szerint
1989, 2000

Családi állás és partnerkapcsolat	1989	2000	
	18–28	18–28	29–40
	éves		
Egyedül, hajadon	45,0	65,7	14,0
Egyedül, házas	1,4	0,0	2,1
Egyedül, elvált	2,3	0,7	4,8
Egyedül, özvegy	0,1	0,0	0,6
Élettárssal, hajadon	2,4	9,5	6,9
Élettárssal, házas	0,9	0,4	0,6
Élettárssal, elvált	1,4	0,5	1,7
Élettárssal, özvegy	0,1	–	0,3
Házastárssal	46,5	33,3	69,0
Összesen (N)	792	529	589

Forrás: „Banberg 1989”, PPA–2000, NKI, saját számítás.

Ha pedig az élettársi kapcsolatokat az összes párkapcsolathoz mérjük, akkor még szembetűnőbb a növekedés. Míg 1989-ben a fiatal felnőttek (18–28 évesek) között az összes élettársi kapcsolat a párkapcsolatok alig tizedét, tíz évvel később közel egy negyedét adják. Ugyanakkor ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy a fiatalok párkapcsolataiban egyértelműen a házasság van túlsúlyban. Továbbá a fiatalok sokkal kisebb része él párkapcsolatban.

Vizsgáljuk meg a következőkben, hogy vajon a fenti párkapcsolati minták mennyiben felelnek meg a népesség és a fiatalok elvárásainak.

Az ideális életforma: vágyak és ítéletek

Nem mindegy, hogy az érintettek milyen vágyakkal rendelkeznek az ideális párkapcsolatokat, illetve a számukra rokonszenves életformát illetően, továbbá mely életformákat, milyen körülményeket tekintenek legitimnek. Az első esetben az individuális motivációkat, a második esetben a környezeti elfogadottságot nevezzük meg. S tudjuk az egyéni választásokban, döntésekben mindkettő igen fontos szerepet tölt be (vö. *Lesthaeghe 1996*).

A vágyott életforma vizsgálatakor induljunk ki abból a kérdésből, hogy melyik életforma a legrokonszenvesebb az érintettek számára. *2. táblázatunk*, figyelmen kívül hagyja, hogy az érintett gyermekkel vagy gyermek nélkül szeretne élni, csak az együttélés módját emeli ki. A kiemelt, elkülöníthető öt életforma-típus között persze nincs mindig éles határvonal.

2. táblázat

Az egyes családi életformát választók megoszlása a teljes népességben, és meghatározott társadalmi csoportok körében

Családi életformák	Teljes népesség	Fiatalok (-39)	Élettársak
Önállóan („single”)	3,5	4,3	1,6
Partnerként önállóan („LAT”)	3,5	4,8	8,2
Élettársként	6,9	10,9	37,6
Először élettárs, aztán házasság	5,6	10,2	26,0
Házasságban	80,5	69,7	26,6

Forrás: PPA–2000, NKI, saját számítás.

Az ideák szintjén továbbra is a házasság a domináns párkapcsolati forma, hiszen a népesség 85 százaléka ezt tekinti végső elérendő párkapcsolati formának. Az önálló partner és gyermek nélküli életet szinte senki sem tekinti vonzónak, ami egybecseng *Utasi Ágnes* vizsgálataival, aki szerint a single-ként élők többsége ezt nem választott életformaként, hanem párkapcsolat-alakítási kudarcként értékeli. Viszonylag alacsony azok száma is (3,5%), akik partnerkapcsolatban, ám külön háztartást vezetve szeretnének élni. Az élettársi kapcsolat, tehát a házasságkötés nélküli partnerkapcsolat már népszerűbb: a népesség 6 százaléka átmeneti, 7 százaléka pedig végső együttélési formának tekinti.

Ha a fiatalabbakat külön megvizsgáljuk – és a tendenciák vizsgálata során, az új életformák kialakulásának megértésében során ennek különleges jelentősége van –, akkor egyedül az élettársi kapcsolat területén látunk lényeges különbséget a fiatalok és a teljes népesség között. (A „single” és a „LAT” életformák rokonszenvesességét illetően egyáltalán nincsen különbség az össznépesség, és a fiatalok között.) A fiatalok egytizede

végérvényes, másik tizede pedig átmeneti formának tekinti a házasságkötés nélküli együttélést. Külön érdekes azok véleménye, akik élettársként élnek együtt. Vajon ők partnerkapcsolatukat végérvényesen így akarják leélni? (A 40 év alattiak tíz százaléka, a 40 év alatti párkapcsolatban élők 16 százaléka él így kismintás adataink szerint.) Közel negytedük (37,6%) az élettársi partnerkapcsolatot egész életére ideálisnak tekinti, egynegyedük (26,0%) a házassághoz vezető út egy stációjának, egy másik negyedük (26,6%) vágyott életcéljai között a házasság a legkívánatosabb.

Vizsgáljunk meg néhány további attitűd-elemet amely pontosítja a *házasság versus élettársi kapcsolat* társadalmi elismertségét. A 3. táblázatban néhány olyan állítás megoszlását látjuk, amelyről a kérdezetteknek el kellett dönteniük, hogy egyet értenek-e azokkal, vagy sem.

3. táblázat

Egyetért-e Ön az alábbi állításokkal?
(Az egyetértők aránya)

	Teljes minta	Fiatalok
A házasság elavult intézmény.	11	13
A házas emberek általában boldogabbak, mint a nem házasok.	62	50
Nincs abban semmi rossz, ha egy fiatal pár együtt él anélkül, hogy házasságot akarna kötni.	73	85
Egy nő és egy férfi számára a házasság az egyetlen elfogadható együttélési forma.	33	20
Egy rossz házasság is jobb, mint ha nincs házasság.	10	6

Vizsgáljuk meg először is a fiatalok véleményét! A házasságot csak egytizedük tekinti elavult/idejétmúlt intézménynek, ugyanakkor csak egyötödük tekinti férfi és nő együttélése kizárólagos formájának. Döntő többségük, 85 százalékuk pedig megengedő az élettársi együttélési formát illetően. (A teljes népességet illetően 73 százalék a megengedők aránya.) Abban pedig a fiatalok megosztottak (50–50%), hogy a házas kapcsolat a boldogság forrása lenne. Az élettársi kapcsolatokkal szemben a fiatalok között tehát nincsen ellenérzés, negatív megítélés. Az ideák szintjén, a vágyott életforma szintjén tehát a házasság tekinthető a dominánsnak. Ezt igaz a fiatalokra, sőt még az élettársi kapcsolatokban élőkre is.⁶

Nyoma sincs tehát annak az előítéletnek, ami korábban a „vadházasság”, a „törvénytelenül együtt élnek” kifejezés mögött még fellelhető volt. Nincsen meg az elítélés, sőt az előírás is hiányzik. Ugyanakkor a *házasság érték maradt*, hiszen a fiatalok nagy többsége nem csak nem tekinti elavult intézménynek, de a házasságot tekinti kívánt, rokonszenves együttélési formának (3. táblázat). A házasság így – feltételezéseink szerint – egyre inkább *individuális értékválasztás* kifejezője.

⁶ Arról itt most külön nem ejtettünk szót, hogy az egyedül élést („single”), illetve a partnerrel, ám önálló életet élő (LAT) életstílust igen kevesen választották.

A teljes népesség véleménye nagyon hasonlatos a fiatalokéhoz: a házasság némileg pozitívabb jelenléttel bír, ám a teljes népesség többsége (73%) elfogadja az élettársi kapcsolatot, és a házasságot nem tekinti a férfi és nő párkapcsolata kizárólagos formájának (67%).

Mit is kívánunk jelezni azzal, hogy a házasság mint partnerkapcsolati forma individuális értékválasztást tükröz? Egyrészt azt, hogy a házasság férfi és nő együttélésének *nem egyedüli közösség által előírt* formája. Továbbá azt, hogy a párkapcsolat-alapítás egyre inkább annak a két egyénnek az ügye, vagy esetleg még a legszűkebb környezetnek (szülők, nagyszülők, testvérek) az ügye, akiket ez a legközvetlenebbül érint. A házasság már nem a felnőtté válás kizárólagos és elkerülhetetlen állomása és szimbóluma. E jelenség mögött, megítélésünk szerint, számos ok húzódik meg, amelyek közül itt csak néhányat jelzünk. Mielőtt az élettársi kapcsolat és a házasság közötti különbségek és hasonlóságok (további) taglalásába belemegyünk, és vázolunk néhány magyarázó összefüggést, mutassunk rá arra, hogy milyen a jelzett párkapcsolatok kapcsolati karrieren belüli elhelyezkedése.

Párkapcsolatok az életútban

Andrew Cherlin híres amerikai családszociológus, *Marriage, Divorce, Remarriage* című könyvének átdolgozása során fogalmazta meg: az elmúlt tíz évben annyi változás következett be, hogy helyesebb lett volna módosított címmel új könyvet írni. A cím valahogy így szólt volna: párválasztás, élettársi kapcsolat, házasság, válás, élettársi kapcsolat, és (talán) újránházasodás (*Cherlin 1992*). *Cherlin* expliciten hívja fel a figyelmet arra, hogy az egyének életpályájukon párkapcsolati karriereket futnak be. A házasságot a válás után újránházasodás követhet, de sokkal gyakoribb, hogy házasság nélküli az együttélés. *Csernákné* az 1990-es népszámlálás adatai alapján még arra mutatott rá, hogy az elváltak és az özvegyek között megnőtt az élettársi kapcsolatok elterjedtsége, és az élettársi kapcsolatban élők átlagos életkora is harminchoz közeli (*Csernákné 1992*). Élettársi kapcsolatot tehát inkább felbomlott (sikertelen) házasság után kötöttek, és a hajadonok élettársi kapcsolatát is kevésbé a szabad választás, mintsem a kényszer diktálhatta. A kilencvenes években azonban a fiatalok között is terjedni kezd a házasság nélküli párkapcsolat. *Kamarás* az FFS vizsgálat alapján érzékeli ezt (*Kamarás 1996*), *Bukodi* pedig több a 90-es évek végén felvett adatrendszer elemézve (*Bukodi 2001*).

Az FFS szerint a házasságon kívüli partnerkapcsolatok jelentős része később házassággal végződött. A nőknél egy éven belül az esetek 37%-ánál, négy éven belül az esetek háromnegyedénél megtörtént ez (*Kamarás 2001: 52.*). Feltételezhetjük-e azonban, hogy a rendszer-átalakulás megváltozott körülményei között az elterjedtebbé váló házasság nélküli együttélés továbbra is alapvetően házasságot megelőző, „próbaházas-

ságszerű” és nem pedig alternatív együttélési formát jelent? *Bukodi* elemzése szerint 2000-ben, az ifjúság (15–29 évesek) körében végzett felvétel alapján az élettársi kapcsolatok kisebb aránya vált házassággá: nők esetében alig háromtizedük (28%) házasodott meg, egyötödük továbbra is élettársi kapcsolatban élt, az élettársi kapcsolatok másik fele pedig megszűnt (*Bukodi 2001:160.*). (Nem hagyhatjuk persze figyelmen kívül, hogy az adatfelvétel mintájában a 29 éves felső korhatár egyes esetekben csökkentette a házassággá való átalakulás lehetőségét.) Az első élettársi párkapcsolat bomlékonysága mindeképpen arra utal, hogy az élettársi kapcsolatból a házasságba vezető út már nem annyira egyenes, mint 10–20 évvel korábban.

Az élettársi kapcsolat életútbeli, házasság előtti időzítése persze arra utal, hogy nem házasságot helyettesítő, hanem azt megelőző együttélési formáról van szó. Az adatokat illetően csak arról van egyértelmű képünk, hogy nőtt az élettársi viszonyt, mint első párkapcsolatot választók aránya (*Bukodi 2001*). De vajon milyen mintái alakulnak majd ki a párkapcsolati formáknak? Vajon a német utat követik-e majd, ahol az élettársi kapcsolatok döntő többsége házassággá válik, és csak kis részük marad meg élettársi viszonynak? (*Vaskovics et al. 1998.*) Vagy a skandináv mintát, ahol az élettársi kapcsolat *Trost* szerint a házassággal egyenrangú formává válva hosszú időn keresztül fennmarad. Vagy pedig – és megítélésünk szerint az egy újabb alternatíva – kialakul, és elterjed a párkapcsolatban lévők között egy lazább, kevesebb kötöttséget jelentő forma, és így válik az élettársi kapcsolat, illetve az élettársi kapcsolatok egymásutánja a párkapcsolat alternatív keretévé.

Tekinthető-e azonosnak a *házasságot megelőző*, az azt *helyettesítő* és – eddig erről még nem beszéltünk – a *házasságot követő* élettársi kapcsolat? Jogilag és morfológiailag igen, hiszen a partnerek házasság nélkül élnek együtt. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy a partnerkapcsolatnak a résztvevők milyen jelentőséget tulajdonítanak, akkor valószínűleg nem. *Vaskovicsék* az élettársi kapcsolatokat kutató longitudinális vizsgálatainak egy másik eredménye, hogy az élettársi együttélési párkapcsolati formák igen különböznek egymástól (*Vaskovics et al. 1998*). Legfőképpen persze abban, hogy hogyan viszonyulnak a házassághoz. Ezek szerint nem csak „próbaházasságok” és „házasságot helyettesítő kapcsolatok vannak”, de „próbakapcsolatok” is, amikor kizárólag egymás megismerése a cél mindenféle együttes elköteleződés nélkül. De különbségek mutatkoznak meg abban is, hogy a párok a család-munka-szabadidő-jólét értéknégyeséből mit preferálnak inkább, illetve mennyire maradnak önállóak, autonómok a párkapcsolatban.

De vajon nincsen-e több különbség a házasság utáni élettársi kapcsolat és a házasságot helyettesítő partnerkapcsolat között, mint ez utóbbi és a házasság között? Vajon nem kell-e ugyanakkor azt az ellenvetést is rögtön megfontolni, hogy a családi életciklus egyes stációit követően a házasság tartalma is változik. Gondoljunk a fiatal gyermektelen házaspár, és a gyermekek kirepülése után egyedül maradt házaspár típusaira.

Mindezen megfontolások arra hívják fel a figyelmet, nem elég a jogi-morfológiai formákat számba venni. Árnyaltabb képet kell kapnunk a párkapcsolaton belüli szere-

pekről, az érintettek jelenbeli életmódjáról, jövőre irányuló céljaikról és legfőképpen a kapcsolattal szembeni elvárásokról.

Tegyük fel tehát a kérdést: miben különbözik ma Magyarországon a házasság az élettársi kapcsolattól? Vajon nem lehet ugyanolyan jó, boldogító egy élettársi kapcsolat, mint egy házasság? A kérdésre nehéz választ adni, különösen akkor, ha nem vesszük figyelembe a gyermekeket, ami a házasságkötési, családalapítási motívum körül mindig ott bujkál. A *házasságban* a partnerek törvény, és sokszor közösség (rokonok, barátok) előtt nyilvánítják ki, hogy együvé tartoznak és mindig is együvé akarnak tartozni. Az *élettársi kapcsolatot* a felek elsősorban önmaguk és persze a környezetük előtt is vállalják. De nem jelentik ki, hogy ezt élethossziglan vállalják. Majd eldől! A házasságnak van kezdete, az élettársi kapcsolat csak úgy elkezdődik, majd lesz belőle valami. A házasság a partner teljes felvállalása, az élettársi kapcsolat először önmaguk vállalása és esetleg majd a partner felvállalása is. Nem önzés, de egyéni szabadság. Sőt, annak bizonytalansága is, hogy vagyok-e olyan erős, hogy merjem döntésemet felvállalni. De vajon nincsen-e igaza azoknak, akik azt mondják, a két forma között semmilyen különbség nincsen, mindkettő lehet tartós, életre szóló, és nem a „papír” biztosítja fennmaradását! Sőt, a papír „ellustít”, a biztonság „tudatát” adva elkényelmesíti a partnereket, és ezért kevésbé figyelnek egymásra.

A házasság és élettársi kapcsolatok közötti különbségek feltárása még részletes szociológiai, demográfiai és jogi kutatásokat és további pontosítást igényelne. Most, szemünk előtt tartva a két életforma különbségeiről elmondottakat, tekintsük át, hogy milyen folyamatok járul(hat)tak az élettársi kapcsolatok terjedéséhez, és egyben a házasság korábban már említett funkcióváltozásához. Az alábbiakban felsorakoztatott érvek természetesen nem újak, hiszen részét képezik a „második demográfiai átmenet” koncepciójának (*Lesthage 1996*), s gyakori érvek a pluralizálódási szakirodalomban (*Beck-Beck-Gersheim 1990*).

Az élettársi kapcsolatok terjedésének, és a házasság funkcióváltozásának strukturális alapját azon összefüggések adják, amelyek következtében egyre nőtt a távolság (és egyben a feszültség) a biológiai és jogi értelemben vett felnőtté válás, illetve az önálló otthon-és/vagy családalapítás lehetősége között. Az iskolarendszer expanziója lehetővé, a munkapiaci előnyös pozíciók megszerzésének célja szükségessé tette, hogy a fiatalok minél tovább maradjanak az iskolarendszerben, az egyéni életútban a tanulás mind hosszabb időszakot vegyen igénybe. Ennek következtében későbbre tolódott az egyének teljes anyagi függetlenségének létrejötte, ami általában (Nyugat-Európában) a házasság előfeltétele volt. Mindeközben a fogamzásgátlás biztos módszerének elterjedése lehetővé tette az önmagáért való szexualitás és a reprodukzív, utódnemző szexualitás szinte teljes szétválasztását. Míg tehát a társadalomszerkezeti folyamatok következtében kényszerű módon időben kitolódik a házasságkötés időpontja, addig a szexualitás, amelynek legitim keretét korábban éppen a házasság teremtette meg, önállósul, az életkorban előrehozódik. Az élettársi kapcsolat tehát a biológiai és a jogi/gazdasági felnőtté válás széthúzóására egy lehet-

séges válasz. Egy olyan válasz, amikor a házasság egyes funkciói korábbi időpontra „hozódnak” előre, és az élettársi kapcsolatban realizálódnak. Ez szükségszerűen együtt jár a házasság funkcióváltásával. E logikában felerősödik a házasság reprodukív funkciója.

Egyéb folyamatok is hozzájárulnak az élettársi viszony, mint párkapcsolati életforma elterjedéséhez. A XX. század végi reflexív modernitásban a stabil réteg és osztálypozíciót az instabil státusok váltják fel. Bizonytalanabb a munkavállalás, a munkaviszony, a társadalmi kockázatok kevésbé kiszámítható módon oszlanak el.

E folyamatos *bizonytalanság* nem igazán kedvez a hosszú távú elköteleződésnek és tervezésnek. A házasság pedig legfőképpen az egymás iránti hosszú távú, „holtodiglan, holtomiglan” elköteleződést jelenti. A *bizonytalanság, átmenetiség* tehát *inkább kedvez az együttélésnek, vagy élettársi kapcsolatnak, amely noha ugyanolyan intenzív, kölcsönös, monogám lehet, ám mégis magában rejti azt, hogy tartama nyitott, tartóssága korlátozott.*

A jelzett strukturális folyamatok mellett, sőt sokszor azokat megelőzően, olyan szellemi-értékrendbeli változások is végbementek és folynak jelenleg is, amelyek révén átalakul a házasság jelentése. Ebből egyet emelünk ki. *Beck* az individualizálódás újabb hullámáról beszél, *Lesthaeghe* pedig az individuális autonómia növekedéséről. *Beck* a helyi közösségek és a rétegződési kötöttségek felszámolódását emeli ki, *Lesthaeghe* az autoritások és a szabályok, előírások megszűnését.⁷ Mi ugyanezen folyamatokat kicsit más oldalról írjuk le: a házasságkötés (a lakodalom) mindig egy tágabb közösség ünnepe, az együvé tartozás, a közösség elismerésének színtere volt. A boldogító igent nem csak egymásnak, és nem csak a jogrendszernek, de annak a közösségnek is kimondták, amelyben a házasulók éltek, továbbá egyházi esküvő esetén Isten előtt is fogadalmat tettek. Legalább olyan fontos volt tehát a párkapcsolat nyilvánosság előtti felvállalása, mint az egymásnak tett ígéret. Ma sok okból kifolyólag ritkán van ilyen közösség az individuumok körül. Ezért állítottam tehát, hogy a házasságkötés mára *individuális értékválasztássá* vált.

---

⁷ Megjegyezzük, hogy többen felhívják a figyelmet az individualizálódással együtt járó közösségképződésre, illetve új csoportspecifikus előírások létrejöttének lehetőségére (*Hondrich 1996; Huinik-Wagner, 1998*).

Gyermek a családban: házasságban és/vagy élettársi kapcsolatban

Sokan rámutattak már arra, hogy egyre növekvő ellentmondás mutatkozik a magyar népesség gyermekekhez való pozitív, feltétel nélkül elfogadó hozzáállása, illetve a gyermekvállalási gyakorlat (termékenységi stratégiák) között (vö: *S. Molnár 2001*). Adatfelvételünkkel is dokumentálni tudjuk, hogy a gyermekekkel kapcsolatos tendenciákat a magyar társadalom egységesen ítéli meg, alig mutatkozik különbség fiatalok és idősök, nők és férfiak, érintettek és kívülállók között. A gyermekszám csökkenését a népesség 92 százaléka, a csonka családok növekedését 94 százaléka, az „egykésedést” pedig a népesség négyötöde (80%-a) tartja negatívnak (vö: *4. táblázat*).

4. táblázat

Az egyes demográfiai folyamatokat negatívan megítélők részaránya a teljes népességben és a fiatalok (-39 évesek) között

Demográfiai folyamatok	Teljes népesség	Fiatalok
Az együtt élő, de házasságot nem kötő párok száma nő	35	22
Csökken a házasságkötések száma	61	50
Nő a gyermektelen párok aránya	85	84
Csökken a születések száma	92	91
Nő az „egykék” aránya	80	76
Nő az egyedül élők száma	92	92
Növekszik a házasságon kívül született gyermekek aránya	73	67
Egyre több gyermek él csonka családban	94	94
Növekszik a válások száma	91	90

Forrás: PPA-2000, NKI, saját számítás.

Akik pedig nem ítélik negatívnak, azok is inkább semlegesen gondolkodnak a fenti fejleményekről. A házasságon kívüli születeket a népesség háromnegyede, a fiatalok kétharmada tartja negatívnak.

Abban azonban nincsen olyan elementáris egyetértés, hogy milyen családi körülmények között előnyös, ajánlott vagy megengedett a gyermekvállalás (*5. táblázat*). Mindenki egyetért abban, hogy a gyermek boldogságához mindkét szülőre szükség van, ugyanakkor a kérdezettek többsége (62%) megengedné, hogy „ha egy nő gyermeket szeretne, de az apával nem kíván tartós kapcsolatot, akkor arra meg kell adni a lehetőséget”.

5. táblázat

Vélemények a gyermekek családformáiról, 2000
(egyetértők aránya)

	Teljes népesség	Fiatalok (-39)	Együtt- élők
A boldog gyermekkorhoz anya és apa kell	97	96	96
Aki gyereket akar, annak házasságot kell kötnie	45	28	19
Ha egy nő gyereket szeretne, de az apával nem kíván tartós kapcsolatot, akkor arra meg kell adni a lehetőséget	62	68	72
Egyedülálló szülő ugyanolyan jól tud nevelni, mint két szülő	32	34	34

Forrás: PPA-2000, NKI, saját számítás.

A gyermekvállaláshoz a házasságot a népesség fele szükségesnek tartja, ugyanakkor a fiatalok alig több mint negyede (28%) az élettársi kapcsolatban élők egyötöde (19%) gondolkozik ugyanígy. Az élettársi kapcsolatokat ideálisnak tartók között pedig csak 9% gondolja, hogy a gyermekvállaláshoz házasságot kell kötni. Végül pedig többségi vélemény mutatkozik abban, hogy egy szülő nem tud „ugyan olyan jól nevelni, mint két szülő”. Míg tehát *egyetértés* mutatkozik a folyamatok megítélésében, a boldog gyermekkor körülményeinek megítélésében, addig *megengedő* álláspont veszi körül az egyedül álló anya tudatos gyermekvállalását, kisebbségi véleményként jelen van az egyszülős gyermeknevelés azonos értékűségének elismerése. A gyermekvállaláshoz szükséges házasság kérdésében a népesség megosztott, de úgy, hogy a fiatalok alig több mint negyede tekinti azt elengedhetetlennek.

Természetesen lehetetlen feladatra vállalkoznánk, ha a gyermekvállalási magatartásban bekövetkező változásokat átfogóan értelmezni szeretnénk, és azt össze kívánnánk vetni a fenti véleményekkel és elvárásokkal. A későbbiekben csak egy kérdésre, a gyermekvállalási magatartás egyik vonatkozására, a *házasságon kívüli születésekre* térünk ki. Arra is csak nagyon röviden, a párkapcsolati magatartásban megmutatkozó változásokkal összefüggésben. A házasságon kívüli születek ugyanis szervesen kötődnek a házasság funkcióváltásához. Ebben támaszkodni fogunk *S. Molnár Edit* és *Pongrácz Tiborné* nemrégiben végzett empirikus kutatására (*S. Molnár et al. 1998*).

Házasságon kívül szülni...

S. Molnár és *Pongráczné* kutatásának elévülhetetlen érdeme, hogy rámutatott, a házasságon kívül született gyerekek többsége egy kiscsaláddhoz hasonló, „családszerű” kapcsolatrendszerben jön világra. Adataik szerint az 1995-ben házasságon kívül született gyermekek 74 százaléka élettársi kapcsolatban jött világra (*i. m.: 71.*). A születés után egy évvel az összes házasságon kívül szült nő 70 százaléka élt az apával, és a korábban együtt élők

közel egytizede a gyermek születése után házasságot kötött az apával. Ugyanakkor azt is vegyük figyelembe, hogy a szülés után egy évvel az élettársi kapcsolatok közel egytizede fel is bomlott. Vagyis nem csak a gyermek megfogadásánál vannak ott a férfiak, de többségük a megszületésekor is, csak az anyával nem házassági, hanem élettársi kapcsolatban vannak. Vagyis a megszületett gyermekek nem csak anyával, de vele együtt élő apával is rendelkeznek. Még mielőtt olybá tűnne, hogy a házasságon kívül született gyermekeket és háztartásaikat a házasságban született gyerekekkel azonosnak tekintjük, szeretnénk jelezni, nem erre gondolunk. S. Molnárék kutatásából ugyanis az is egyértelműen kiderül, hogy a házasságon kívül született gyermekek harmadával nem él együtt az apa. Ekkor az esetek felében semmilyen kapcsolat nincs az apával, és e csoporton belül találjuk a két igencsak eltérő, ám tipikus szülői csoportot: „a gyerekeket tudatosan egyedül vállaló nőket” és az alkalmi kapcsolatból szülő, „megesett” lányokat (*i. m.: 91.*). Továbbá, gondolatmenetünk szempontjából meg kell említeni, hogy a vizsgálat szerint a megszületett gyermekek nagy része nem tudatos döntés eredménye (*i. m.: 104.*).

Más oldalról az élettársi kapcsolatban élők közel négytizede esetében a terveknek megfelelően született a gyerek, a hajadon élettárssal együtt élők közel egynegyede pedig szeretett volna gyereket, de később (*i. m.: 106.*).

6. táblázat

Hogyan alakult úgy a helyzet, hogy gyermeket szült?

	%
Eredetileg is így tervezték	29,2
Mindenképpen szeretnék volna, hogy gyermekük legyen, de egy későbbi időpontra gondolták	17,9
Elsősorban az anya ragaszkodott hozzá	8,4
Elsősorban az apa ragaszkodott hozzá	4,4
Terhes lett, és nem akarta megszakítani a terhességet	30,1
Későn vette észre a terhességet	8,4
Egyéb ok	1,6
Összesen	100,0

Forrás: S. Molnár–Pongrácz, 1998: 104.

Mindezzel csak azt kívántuk felidézni, hogy a házasságon kívül született gyermekek igencsak *sokféle* együttélési, életmódbeli kontextusba születnek, szüleik igen különböző életformát folytatnak. Továbbá azt, hogy ezek az együttélési minták az érintetteket tekintve is változnak.

Amennyiben feltételezésünk megfelel a valóságnak, felmerül a kérdés: vajon nincsen-e nagyobb különbség a házasságon kívül született gyermekek háztartási kontextusai (életformái) között, mint a házasságban született gyermekek családjai és a házasságon kívül született gyerekek egyes „családszerű” háztartástípusai között. Vajon miben különbözik az élettársi kapcsolatban tudatosan gyereket vállaló, ám házassági terveket

nem pártoló pár a hagyományos kiscsaládtól, feltéve, ha az érintettek betöltik a (házas) társi és szülői szerepeket?

Hogy erre, és a korábbiakban feltett kérdésekre kielégítő választ kapjunk, tovább kell vizsgálni a férfi és nő együttélésének szerkezeti és tartalmi vonatkozásait, az azonos szociológiai formák mögött megbúvó életformákat (*Schneider 2001*) az életmódválasztás strukturális okait és szubjektív motívumait, továbbá érdemes mindezt az egyéni életút dinamikájában elhelyezni.

Összességében arra kívánjuk újra felhívni a figyelmet, hogy jelenleg nem rendelkezünk olyan adatrendszerrel, amellyel pontos és kimerítő választ tudunk volna adni arra, hogy az elmúlt tíz évben milyen mértékben nőtt a családi életformák pluralitása. A rendelkezésre álló adatok és vizsgálatok azonban arra utalnak, hogy férfi és nő együttélésének mintázata *sokszínűbbé* vált. Egyrészt növekedett az élettársi kapcsolatok elterjedtsége és a házasságon kívüli szülések gyakorisága. E két jelenség mindenképpen a házasság funkcióváltására utal. Másrészt, vélhetőleg nőtt az együttélési formák életúton belüli variabilitása. Harmadrészt, különböző jogi/morfológiai formák mögött nagyon hasonló szociológiai realitásokat találtunk.

Felhasznált irodalom

- Bukodi Erzsébet (2001):* Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? A párkapcsolat-formálódás és a partnerszelekció változása az egyéni életútban és a történeti időben. PhD értekezés.
- Beck, U. (1996):* Risikogesellschaft. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Beck, U.–Beck-Gernsheim, E. (1990):* Das ganz normale Chaos der Liebe. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Cherlin, Andrew (1992):* Marriage, Divorce, Marriage. Chamridge: Harward – Univ. Press.
- Csernák Józsefné (1992):* Élettársi kapcsolatban élő nők néhány társadalmi, demográfiai jellemzője Magyarországon. In: *Csernáké–Pongráczné–S. Molnár: Élettársi kapcsolatok Magyarországon. NKI Kutatási Jelentések 46: 15–58.*
- Friedrichs, J.(hrsg.) (1998):* Die Individualisierungs These. Opladen: Leske+Budrich,.
- Hondrich, K. O. (1996):* Szakadatlan közösségképződés – az individuum tudtán kívül. Századvég, Új folyam 12. szám: 87–96.
- Huinink, J.–Wagner, M. (1998):* Individualisierung und die Pluralisierung von Lebensformen. In: Friedrichs, hrsg: 85–105.
- Kamarás Ferenc (1996):* Európai Termékenységi és családvizsgálat, Budapest: KSH.
- Kamarás Ferenc (2001):* Családalapítás és gyermekvállalás az 1990-es években és az ezredfordulón. Demográfia, XLIV. évf. 1–2. szám: 44–73.
- Lesthaeghe, R. (1996):* The second demographic transition in Western countries: An interpretation.
- Schneider, N. (2001):* Pluralität in Grenzen. in: Zeitschrift für Familienforschung. No. 2.: 85–90.
- S. Molnár Edit–Pongrácz Tiborné (1998):* Az 1995-ben szült nők életforma-választásainak vizsgálata. In: *S. Molnár et al. (szerk): Házasságon kívüli szülések. NKI Kutatási Jelentések 61: 55–156.*
- S. Molnár Edit (2001):* A közvélemény gyermekszám-preferenciái. (E tanulmánykötetben.)
- S. Molnár Edit–Dobossy Imre (2000):* „Tradíciókövető” és „modernizálódó” szemléletmód a rendszerváltozás után jelentkező családi problémák érzékelésében. In: *Spéder–Tóth (szerk.) Emberi viszonyok. Budapest: ARTT – Századvég: 80–100.*
- Tárkány Szűcs Ernő (1981):* Magyar jogi népszokások. Budapest: Gondolat.
- Vaskovics, L. A.–Rupp, M.–Hoffmann, M. (1997):* Lebensverlänge in der Moderne: Nichteheleliche Lebensgemeinschaften. Opladen: Leske+Budrich.

A házasságok és az élettársi kapcsolatok minőségének és stabilitásának néhány metszete

Gödri Irén

1. Bevezetés

A házasság intézményét érintő változásokra, a hagyományos családi keretek lazulására, a párkapcsolatok alakulásában a nyugati országokban évtizedekkel korábban megmutató trendek magyarországi elterjedésére a legtöbb családszociológiai, demográfiai tanulmány felhívja a figyelmet. A házasságkötések számának és arányának fokozatos csökkenése már a '70-es évek második felétől nyomon követhető: az addigi évi 90 000 feletti házasságkötés a '90-es évek közepétől már évi 50 000 alá süllyedt és ugyancsak meredek csökkenés mutatkozik a 15 éven felüli, nem házas népességre vonatkoztatott (ún. tisztított) házasságkötési arányban is.⁸ Emellett az utóbbi évtizedben a házasságkötési életkor emelkedése is megfigyelhető. A '70-es évekre jellemző *átlagos életkor az első házasságkötéskor* (21 év a nőknél, 24 év a férfiaknál) a '90-es évek elejéig lényegében nem változott, az évtized közepétől viszont emelkedni kezdett és 2000-re elérte a 24,7 évet a nőknél és 27,2 évet a férfiaknál.

E változások hatására a házas családi állapotúak népességen belüli aránya is csökkent,⁹ ennek ellenére azonban az ezer lakosra számított válási arányszám nem mutatott csökkenést, az *ezer fennálló házasságra számított válási arányszám* pedig emelkedett: az 1970-es 8,4-ről 1999-ben 11,6-ra. Tehát egyre kisebb a házasságra lépők aránya, viszont egyre nagyobb azoké, akik kilépnek e hagyományos kötelékből. A *teljes válási arányszám* alapján az feltételezhető, hogy – amennyiben a jelenlegi trendek nem változnak – a napjainkban kötött házasságok jelentős hányada, közel 40%-a, fog válással végződni. Tehát a nyugat-európai házasodási és válási minták Magyarországon is egyre inkább kirajzolódnak.

---

⁸ 1970-ben a tisztított házasságkötési arány 81,7 a férfiaknál és 62,1 a nőknél, míg 1999-ben már csupán 26,5 a férfiaknál és 20,6 a nőknél.

⁹ 1980-ban a 15 éves és idősebb népesség 67,4%-a volt házas családi állapotú, 2000-ben mindössze 52,6%-a.

Vizsgálati eredmények szerint a legnagyobb arányban azok bontják fel házasságukat, akiknek életfeltételei biztosítják a válást követő gazdasági talpra állást, valamint akiknél a párkapcsolat minősége iránti igény nagyon magas (*Utasi 1997*). Ez egybeesik azzal a – nemzetközi szakirodalom eredményei alapján is megfogalmazható – feltételezéssel, hogy nem mindig a legrosszabb minőségű házasságok bomlanak fel, hanem elsősorban azok, amelyekben a felek elvárásai, igényei és a kapcsolat tényleges minősége között a legnagyobb a szakadék, valamint amelyekben a felek (vagy legalább is a felbontást kezdeményező fél) számára adottak azok a feltételek, amelyek a válással járó (érzelmi és anyagi) veszteségek kompenzálását ígérik.

A házassági kapcsolat megromlásának tehát csak egyik lehetséges következménye a házasság felbontása, amely az említett feltételek mellett is csak akkor következik be, ha nem működnek azok a „létkani visszahúzó erők”-ként definiált ún. „gátak” (*Bognár–Telkes 1994*), amelyek megakadályozhatják a feleket abban, hogy kilépjenek a már nem működő kapcsolatukból. Ilyen gátat jelenthet többek közt a vallásos hit, a gyermek(ek) elvesztésétől való félelem, vagy a rokonok, ismerősök elítélő véleménye. A válást megkönnyítő feltételek hiánya vagy a gátak megléte a házastársi kapcsolat megromlása esetén is megakadályozhatja annak felbomlását, és az érzelmileg kiüresedett, a benne élők szükségleteit ki nem elégítő, elértéktelenedett, avagy állandó konfliktussal terhelt házasság fenntartására készítheti a feleket.

Mindezek fényében nyilvánvalóvá válik, hogy a válás elkerülése önmagában még nem sokat árul el egy házasság valódi belső viszonyairól, a kapcsolat kohéziójáról és minőségéről. A felbomló házasságok arányából még nem következtethetünk a fennálló házasságok minőségére és stabilitására. Holott a házasság minősége az élet más területeire is „begyűrűzik”, és számos egyéb – házasságon belüli és kívüli – folyamatra hatással lehet (mint pl. a gyermekvállalásra, a gyermekek családon belüli szocializációjára vagy az önmegvalósításra, a mentális és pszichikai egészségre stb.). Ugyanakkor központi szerepet játszik az egyén általános elégedettségében, jólétében. Hosszú távon pedig a jelenlegi házasságok minősége és stabilitása befolyásolhatja a házassággal szembeni attitűdök alakulását is.

Az elmúlt évtizedek családdal kapcsolatos másik szembeötlő változását Magyarországon – akárcsak a legtöbb fejlett ipari társadalomban – a családformák pluralizációja jelentette (*Cseh-Szombathy 1991; Somlai 1999*). A házasságkötések számának és arányának csökkenésével, a házasságkötési kor kitolódásával, valamint a megkötött házasságoknak a magas válási arányszámokban tükröződő nagyfokú bomlékonyságával párhuzamosan egyre jobban elterjedtek a házasság nélküli együttélések (ún. élettársi kapcsolatok), az egyszülős családok, valamint a válást követő újránházasságok következtében létrejött ún. rekonstruált vagy „mostohaszülős” családok.

A házasságkötések csökkenő és a válások növekvő arányának magyarázatát a kutatók többsége a társadalmi, kulturális változások hatásaiban látja, melyek következtében a házasság és válás megítélése, értékrendbeli helye is megváltozott. A társadalmi

változások mellett a házasságkötést „preferáló”, illetve a házasság felbomlását fékező külső – a közösség által közvetített – normatívák gyengülése is szerepet játszott a házassági kohézió csökkenésében és az alternatív családformák elterjedésében. Az elhalasztott házasság, a válás, valamint az élettársi kapcsolat elterjedése ugyanakkor a tradicionális értékrend gyengülését és az individualizáció, valamint a szekularizáció erősödését is jelzi (*Bumpass 2000; Utasi 1997*).

Az élettársi kapcsolatok alakulásáról Magyarországon az 1970-es népszámlálás óta vannak adatok, s ezek alapján arra lehet következtetni, hogy a párkapcsolatok e típusa azóta egyre nagyobb teret hódít. 1970-ben 62 000 élettársi kapcsolatot regisztráltak (s ez a házaspár típusú családok 2,4%-át jelentette), majd számuk fokozatosan növekedett és 1990-ben elérte a 125 000-et. A '90-es években a növekedés felgyorsult és 1996-ban az élettársi kapcsolatok száma már megközelítette a 190 000-et, ami a házaspáros családok 7,6%-át tette ki (*Mikrocenzus 1996*).

Magyarországon az 1970-ben élettársi kapcsolatban élők kor és családi állapot szerinti összetétele jelentősen eltért a nyugati országokban tapasztaltaktól: többségük az idősebb korosztályokból került ki, valamint az özvegy és elvált családi állapotúak közül. Ezzel szemben a '90-es években jelentősen megnövekedett a hajadonok és nőtlenek aránya az élettársi kapcsolatban élők körében,¹⁰ ugyanakkor egyre nagyobb arányban fordulnak elő a házasság nélkül együtt élő párok a fiatalabb korosztályokban.¹¹ Mindez feltehetően szerepet játszik az első házasságkötések későbbi életkorra halasztásában, valamint kisebb mértékben végleges elmaradásában is, továbbá a házasságon kívüli születések elterjedésében. S még ha viszonylag alacsony is az élettársi kapcsolatot végleges életformaként választók aránya, a házasságkötést megelőző együttélés, az ún. „próbaházasság” egyre elterjedtebb. Éppen ezért egy adott időpontban élettársi státussal rendelkezőkhöz képest jóval nagyobb azok aránya, akik már éltek valaha életük során élettársi kapcsolatban.¹²

Az élettársi kapcsolatok utóbbi évtizedekben tapasztalható elterjedése ellenére magyarországi viszonylatban nem rendelkezünk ismeretekkel e kapcsolatok alakulásáról, minőségéről, stabilitásáról, tartósságáról. Csak egymásnak ellentmondó feltételezések vannak arra vonatkozóan, hogy ezek a kapcsolatok a jogi kötöttség hiánya ellenére jobb minőségűek, stabilabbak, vagy éppen emiatt könnyebben felbomlanak mint a házasságok. Az valószínűnek tartható, hogy az élettársi kapcsolatok esetében kevesebb olyan külső gát van, ami megakadályozhatja a feleket rosszul működő kapcsolatuk felbontásában. Arról azonban, hogy ténylegesen milyen az együttélés minősége, a felek mennyire elégedettek és mennyire érzik hosszú távon fennmaradónak a kapcsolatukat, valójában nincsenek ismereteink.

---

¹⁰ 1996-ban az élettársi kapcsolatban élő nők 43,8%-a volt hajadon és a férfiak 51,4%-a nőtlen.

¹¹ 1996-ban az élettársi kapcsolatban élők legmagasabb arányát a 20–24 éves nőknél (9%), valamint a 25–29 éves férfiaknál (8,2%) találjuk (*Mikrocenzus 1996*).

¹²A TÁRKI 1994-es Család (ISSP) vizsgálatában a megkérdezettek 4,1%-a élt a megkérdezéskor élettársi kapcsolatban, és további 16% valamikor azt megelőzően (ez utóbbiak közül 12,4% a későbbi házastársával) (*Utasi 1997*).

2. A vizsgálat célja és módszerei

Tanulmányunk célja feltárni a házassági és élettársi kapcsolatok minőségének és stabilitásának néhány aspektusát, megvizsgálni, hogy milyen szocio-demográfiai ismérvek és házassággal szembeni attitűdök jellemzik a jó minőségűnek nevezhető kapcsolatban élőket mindkét kapcsolattípus esetében, és végül összehasonlítani a minőség és a stabilitás különböző dimenzióiban a házassági és élettársi kapcsolatokat.

A minta 58,6%-át a házastársukkal együtt élő házások alkották (N=1791), 6,2%-át pedig élettársi kapcsolatban élők (N=191).¹³ Ez utóbbiak többsége a nőtlen/hajadon kategóriából került ki (61,4%), további része az elváltak közül (24,2%), s csupán csekély hányaduk volt jogilag házas, de különélő (5,7%), illetve özvegy (8,7%).

A kapcsolatok *minőségét* a következő dimenziókban mértük:

- az egyén szubjektív elégedettsége a kapcsolatával, valamint annak néhány területével;
- bizonyos interakciók gyakorisága a felek között;
- a kapcsolaton belüli konfliktusok előfordulási gyakorisága és okai;
- valamint a nézeteltérések kezelésének módja.

A kapcsolatok *stabilitásának* mérésére alkalmazott szubjektív indikátorok:

- a megkérdezett fél válási hajlama, illetve hajlandósága az élettársi kapcsolata megszakítására;
- valamint a válás, illetve a kapcsolat-felbomlás valószínűségének a szubjektív értékelése.

A kapcsolatok minőségének jellemzésére tehát az egyén értékelését és a felek magatartását tükröző mutatókat egyaránt alkalmaztunk (bár ez utóbbiakat ugyancsak az egyén szubjektív megítélésén átszűrve). Mivel a felmérés során csak az egyik fél véleményét rögzítették, az értékelések alapján csupán egyoldalú képet nyerhetünk a kapcsolatok minőségéről és stabilitásáról, ami tulajdonképpen csak az egyik fél elégedettségét és a kapcsolata stabilitásáról alkotott véleményét tükrözi. Ennél némiképp többet elárulnak a felek magatartását (interakcióit, konfliktusait, konfliktuskezelési módját) tükröző mutatók – hiszen ezekben már mindkét fél viszonyulása benne van –, bár ezek is tartalmazhatják a megkérdezett egyén értékelésének szubjektívizmusát, valamint a kapcsolatról általa tükrözni óhajtott képet. A fentiek alapján megfogalmazható fenntartások mellett azonban érdemes megfigyelni milyen kép rajzolódik ki a házasságok és az élettársi kapcsolatok minőségéről és stabilitásáról.

---

¹³ Ez a mintabeli megoszlás megfelel a házasságban, valamint élettársi kapcsolatban élők tényleges arányának.

3. Az elégedettség – mint a kapcsolatminőség szubjektív indikátora

A házassággal vagy élettársi kapcsolattal való *elégedettség* a kapcsolat minőségének az a szubjektív indikátora, amely a kapcsolat tudatos értékelését feltételezi, s így módon a kognitív dimenzióban méri a minőséget. Az elégedettség az egyéni szükségletek, vágyak, a kapcsolattal és a társsal szemben támasztott elvárások teljesülésének fokát mutatja, és függ a kapcsolat tényleges minősége mellett az egyén igényszintjétől, elvárásaitól, aspirációitól, amelyek viszont az értékrend, a különböző preferenciák függvényei, s így nagyon különbözőek lehetnek.

A kapcsolattal való globális elégedettséget egy ötfokú skála mérte, melyen az 5-ös jelölte a „teljesen elégedett” és az 1-es az „egyáltalán nem elégedett” válaszokat. Az eredmények mind a házasságban, mind az élettársi kapcsolatban élők magas fokú elégedettségét tükrözik: 4,52 az elégedettség átlaga a házasoknál és 4,40 az élettársi kapcsolatban élőkénél (1. táblázat), ugyanakkor a házasok 65,9%-a, az élettársi kapcsolatban élők 58,3%-a osztályozta ötösre elégedettségét. Ez egybeesik az 1983-ban végzett elégedettség-vizsgálat¹⁴ eredményével, melyben a családi élettel való elégedettséget a megkérdezettek 64%-a értékelte ötösre. Ismerve a házasságok nagyfokú bomlékonyságát, ez a magas szintű elégedettség mindenképpen elgondolkodtató. Az említett '80-as évekbeli vizsgálat nyitott kérdés alkalmazásával az elégedetlenséget kifejező válaszok háttérét is megvizsgálta, és arra a következtetésre jutott, hogy minél magasabb az ötös osztályzatok aránya egy területen, annál valószínűbb, hogy már a hármas (sőt olykor a négyes) osztályzat mögött is erős elégedetlenség, illetve frusztráltság húzódik meg (Pataki–S. Molnár 1983). Mindez azzal lehet összefüggésben, hogy egyrészt – mint az előbbi szerzők is megállapítják – a család, a házasság a magyar társadalomban az emberek többsége számára „tabu-téma”, az az intim szféra, amelyről nem illik rosszat mondani. Másrészt feltehetően az emberek könnyebben nyilvánítják ki elégedetlenségüket olyan dolgokkal kapcsolatban, amelyeknek milyenségéért nem őket terheli a felelősség, illetve azokban az esetekben, amikor az elégedetlenség okozója külső tényező, amelyen az egyénnek nem áll módjában változtatni.

---

¹⁴ A Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1983-ban 1000 fős országosan reprezentatív mintán végzett felmérést, melyben a mindennapi élet tizenhárom területével kapcsolatos elégedettséget is vizsgálta.

1. táblázat

A házassággal/élettársi kapcsolattal való elégedettség nemek szerint

	Házasok		Élettársak	
	elégedettség átlaga	elégedetlenek aránya (%)	elégedettség átlaga	elégedetlenek aránya (%)
Férfi	4,61	7,5	4,52	9,5
Nő	4,43	14,4	4,31	18,2
Átlag	4,52	10,9	4,40	13,9

A '83-as vizsgálat során a szerzők azt a tapasztalatot szűrték le, hogy a 3-as vagy annál rosszabb osztályzatok tartalma közel azonos és már a 3-as osztályzat is „látens elégedetlenséget” fejez ki, ezért az elégedetlenek arányának megismerése érdekében célszerű összevonni a három alsó osztályzatot választók arányát. E tapasztalatot figyelembe véve – valamint azt is szem előtt tartva, hogy az 1-es és 2-es osztályzat alkalmazása az elégedettség értékelésében a jelenlegi vizsgálat esetében is nagyon ritka volt a megkérdezettek körében (átlagosan alig 1–2%) – az alsó három válaszkategória összevonásával arra a következtetésre jutunk, hogy 2000-ben a házasságban élők 11%-a, az élettársi kapcsolatban élők 14%-a bizonyult elégedetlenek kapcsolatával (1. táblázat). És ezek az arányok feltehetően az elégedetlenek minimumát jelentik, hiszen rosszabb képet nyilván senki sem akar mutatni a saját választását tükröző kapcsolatáról, mint amilyen az valójában.

Az viszont elképzelhető, hogy a négyes osztályzatot választók (arányuk 23,2% a házasoknál és 27,7% az élettársaknál) egy része ugyanolyan elégedetlen, mint azok, akik kisebb osztályzatot választottak, csupán nem merete vagy nem akarta vállalni a kérdezési szituációban elégedetlenségét, elégségesnek tartotta annak jelzését, hogy kapcsolata nem „ötös”, azaz nem tökéletes¹⁵. A „négyesek” más része viszont lehet ugyanolyan elégedett, mint sokan az ötöst választók közül, és a négyes osztályzat jelezheti az egyénnek a kapcsolatával szemben támasztott magasabb elvárásait, esetleg azt, hogy az „ideális”-nak vélthez hasonlította saját kapcsolatát.

Természetesen az ötös osztályzat sem feltétlenül jelenti azt, hogy valamennyien, akik ezt az értékelési fokot választották, teljes mértékben elégedettek kapcsolatukkal. Ez a csoport ugyanúgy tartalmazhatja azokat, akik nem voltak hajlandók – a tényleges elégedettségüktől függetlenül – kifelé rossz képet tükrözni házasságukról, illetve élettársi kapcsolatukról, mint azokat, akik kapcsolatuk kisebb-nagyobb „hiányosságai”, zökkenői ellenére, a környezetükben ismert, tapasztalt más kapcsolatokhoz viszonyítva érzik úgy, hogy teljes mértékben elégedettek lehetnek, valamint azokat is, akik saját igényeikhez, elvárásaikhoz mérten is valóban elégedettek.

Azt, hogy a válaszadók mihez viszonyították saját elégedettségük megítélését, és az ötös osztályzatot választók legnépesebb csoportján belül milyen a felsorolt – lehetséges

– alcsoportok aránya, nem ismerhetjük. Az elégedettség szubjektív értékelésének megoszlásai a tényleges és a „tükrözni kívánt” elégedettség, illetve a nyílt és a „rejtett” elégedettség keverékét tartalmazzák, ezért némiképp összemosódik a „még” elégedettek és „már” elégedetlenek csoportjainak határa. Amiben nagy valószínűséggel biztosak lehetünk az az, hogy a hármast vagy annál rosszabb osztályzatot választók csoportja mindenképpen az elégedetleneket tartalmazza, de arról, hogy a többiek (a négyest, ötöst választók) közt milyen arányban „rejtőznek” a kapcsolatukkal elégedetlenek és milyen fokú ezek elégedetlensége, valójában nem ismerjük. Éppen ezért érdemes összehasonlítani az elégedettség osztályozását a más dimenziókban mért kapcsolat-minőséggel. Előtte azonban vizsgáljuk meg *hogyan alakul az elégedettség a különböző szocio-demográfiai jellemzők mentén.*

3.1. Az elégedettség a szocio-demográfiai jellemzők mentén

A *nemek* szerinti megoszlást vizsgálva mind a házások, mind az élettársi kapcsolatban élők közt a férfiak bizonyultak elégedettebbeknek: a házas férfiak 70,6%-a állította magáról, hogy teljesen elégedett, a házas nők 61%-a, az élettársak esetében pedig a férfiak 62%-a, a nők 54,8%-a. Ugyanez a kép rajzolódik ki az elégedettség átlagait tekintve (*1. táblázat*). Az elégedettség és a nem között bár nem túl erős, de szignifikáns kapcsolat van (korrelációs együttható: $-0,122^{**}$). Szembetűnőbb azonban a nemek szerinti különbség, ha a másik oldalról közelítjük meg és az elégedetlenek¹⁶ biztosabbnak ítélt arányait hasonlítjuk össze: a házas férfiak 7,5%-a, a nők 14,4%-a tartozik ebbe a csoportba, az élettársaknál pedig a férfiak 9,5%-a, a nők 18,2%-a. Tehát mindkét kapcsolattípus esetén a nők között kétszer nagyobb arányban vannak azok, akik kifejezték kapcsolatukkal való elégedetlenségüket. Ugyanakkor az élettársi kapcsolatban élők körében nagyobb az elégedetlenek aránya mindkét nemnél. Mindezt egybevéve elmondható, hogy a kapcsolatukkal való legnagyobb elégedettség a házas férfiaknál, a legnagyobb elégedetlenség pedig az élettársi kapcsolatban élő nőknél tapasztalható.

A minta *korcsoportok* szerinti megoszlása alapján az élettársi kapcsolatban élők többsége (63%-a) a 20–39 évesek közül kerül ki és további 17%-uk a 40–49 évesek közül. A többi korcsoport ennél lényegesen alacsonyabb arányban van képviselve, viszont 20 év alattiak és 70 év felettiak is akadnak az élettársi kapcsolatban élők között (az almintá 5,2%-a, illetve 3,7%-a). A házastársukkal együtt élő házások közt 20 év alattiak jóformán nincsenek, és elég alacsony a 20–29 éves korcsoport aránya is (11,8%), kétharmaduk a 30–59 éves korcsoportba tartozik és közel egynegyedük 60 év feletti, tehát összességében egy jóval idősebb almintá, mint az élettársi kapcsolatban élők.

---

¹⁵ Ennek háttérben különböző szociálpszichológiai tényezők hatása állhat, melyekre jelen tanulmány keretén belül nem térünk ki.

¹⁶ Az előbbi megfontolások alapján, az elégedettségük értékelésében egyes, kettes és hármas osztályzatot választók együttesen alkotják az „elégedetlenek” csoportját.

A korcsoportok bontásában vizsgálva az elégedettséget a *házasoknál* a szakirodalomból jól ismert U alakú görbe rajzolódik ki: a fiatalabb korcsoportoknál tapasztalt magas elégedettség az életkor emelkedésével csökken, majd az idősebb korcsoportoknál újra megnövekszik. Az elégedettségnek ezt a változását a kutatások többsége¹⁷ az életciklus különböző állomásaival hozta összefüggésbe, rámutatva arra, hogy a házasságukkal elégedettek aránya visszaesik azoknál a házaspároknál, ahol megszületett az első gyermek, legalacsonyabb az iskoláskorú gyermekeket nevelő családoknál, majd újra megemelkedik azoknál, akiknél a gyermekek már „kirepültek” (*Rollins–Feldmann 1970; Rollins–Cannon 1974*).

Adataink látszólag alátámasztják a fentieket, ugyanis a 25–29 éves korcsoportban (amikor a magyar családok többségében az első gyermek születik) már magasabb a házasságukkal elégedetlenek aránya mint a fiatalabbaknál, a legmagasabb a 35–39 éveseknél (15,2%-uk elégedetlen a házasságával), majd az idősebb korcsoportokban újra az elégedettséget deklarálók aránya növekszik meg, és 50 év felett minden korcsoportban csökken az elégedetlenek aránya.

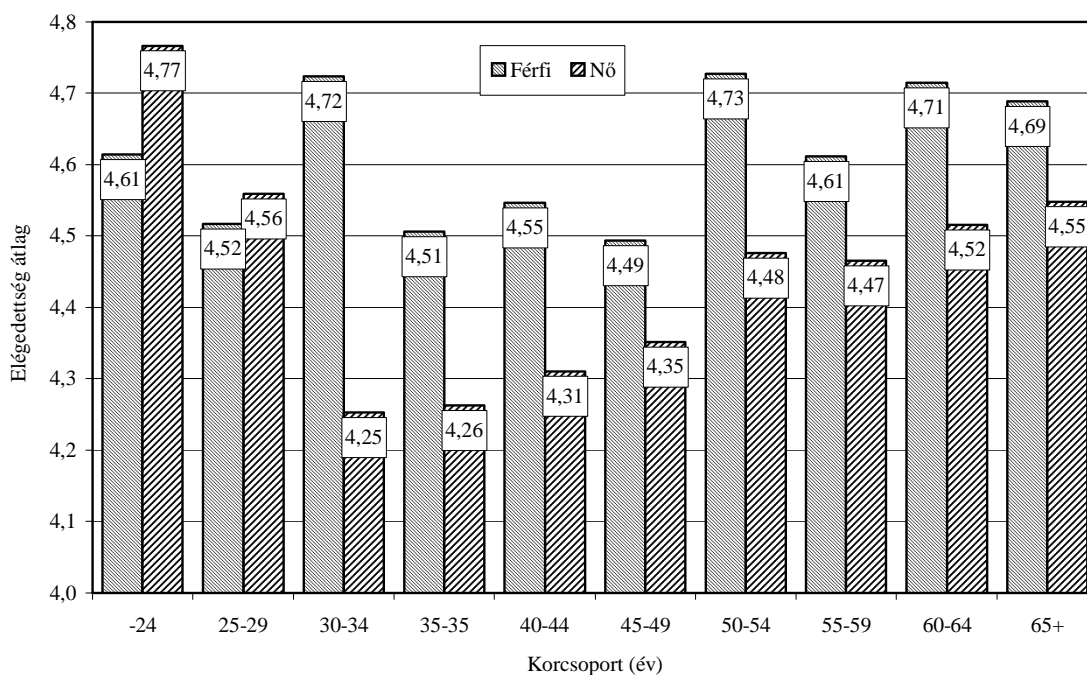
Ha az elégedettség korcsoportok szerinti alakulását a nemek bontásában vizsgáljuk (*I. ábra*), azt találjuk, hogy az U alakú görbe tulajdonképpen csak a nőkre érvényes és a legalacsonyabb elégedettség (4,26) a 30–39 évesekre jellemző, ami – az előbbi gondolatmenetet követve – arra utal, hogy a gyermekneveléssel járó megterhelés inkább az ő esetükben eredményezi az elégedettség csökkenését.

Azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ezek az eredmények a különböző életkorú személyek válaszait tükrözik, nem pedig ugyanazon személyek saját életciklusuk során alakuló elégedettségét, tehát nem bizonyítják azt, hogy csupán az életkor, vagy a családi életciklus változásával változik az elégedettség foka. Az idősebeknél tapasztalt magasabb elégedettség mögött több tényező is húzódik. Egyrészt az ő csoportjukból már hiányzanak azok a házasságukkal elégedetlen párok, akik elváltak, másrészt náluk nagyobb a kognitív konzisztenciára való törekvés, hiszen ha házasságuk régóta fennáll, az a tudatban nehezen összeegyeztethető azzal, hogy nagyon elégedetlenek vele (*Cseh-Szombathy 1979*). Minden bizonnyal az elégedettség életkor szerinti különbségeiben a kohorsz hatás is érvényesül, amint azt nyugati vizsgálatok is kimutatták (*Glenn 1998*), azonban ennek alátámasztására csak panel-vizsgálat lenne alkalmas.

Azt, hogy az elégedettség életkorral való változásai összefüggésbe hozhatók-e az életciklus változásaival, úgy próbáltuk ellenőrizni, hogy külön is megvizsgáltuk a gyermeket nevelő, illetve gyermek nélküli párok elégedettségét, valamint az elégedettség kapcsolattartam szerinti alakulását.

---

¹⁷ Elemzésünk során az amerikai családszociológia vizsgálatok eredményeire is utalunk, mivel itt a párkapcsolatok minőségének vizsgálata már több évtizedes múltra tekint vissza.

I. ábra

A kapcsolattal való elégedettség korcsoport és nemek szerint a házastárssal élők körében

A gyermekeknek a házasság minőségére gyakorolt hatását számos amerikai vizsgálat már évtizedekkel ezelőtt kimutatta, és többségük arra a megállapításra jutott, hogy – mint azt az előbbieken említettük – a gyermekes házaspároknál a házasság minőségének és az elégedettségnek alacsonyabb szintje figyelhető meg (Hicks–Platt 1970; Spanier–Levis 1980). A gyermekek száma és az elégedettség között azonban nem találtak összefüggést (Miller 1975). Később a panel-vizsgálatok során – kontrollcsoport alkalmazásával – viszont bebizonyosodott, hogy a házasság minőségében megfigyelhető változások, amelyeket a szülővé válás folyamatának tulajdonítanak, gyakran a házasságtartam növekedésének a hatását tükrözik (White–Booth 1985). White, Booth és Edwards (1986) azonban megállapították, hogy a gyermekek mégiscsak szerepet játszanak a házasság minőségének a visszaesésében, mivel csökkentik a házastársak közötti interakciókat és növelik az anyagiakkal, valamint a munkamegosztással való elégedetlenséget. A '90-es évek kutatási eredményei a gyermekek paradox szerepére hívták fel a figyelmet kimutatva, hogy egyrészt növelik a házasság stabilitását – legalábbis, amíg kicsik – másrészt viszont csökkentik a minőségét (Bradbury et al. 2000).

A gyermek(ek) elégedettségre gyakorolt hatását vizsgálva, megnéztük külön-külön a 18 év alatti, a 6 év alatti és a 3 év alatti gyermek(ek)et nevelő párok esetében a kapcsolattal való elégedettséget. (A házások 48%-ának a háztartásában élt 18 év alatti, 22%-nál 6 év alatti és 13,3%-nál pedig 3 év alatti gyermek.)

Ha az elégedettségi szint átlagait vetjük össze, a 18 év alatti gyermek(ek)nek az elégedettség csökkenésében játszott szerepe a házas nőknél mutatkozik meg valamelyest, és ugyancsak az ő esetükben változik az elégedetlenek aránya 11%-ról (a 18 év alatti gyermekkel nem rendelkezők esetében) 18%-ra (a 18 év alatti gyermekkel rendelkezők esetében) (2. táblázat). (Ha a gyermekek számát is figyelembe vesszük, azt találjuk, hogy a házas nőknél az elégedettség a gyermekek számának növekedésével is csökken: a négy gyermeket nevelő nők esetében már csupán 3,69 az elégedettség átlaga.) A 6 év alatti, illetve 3 év alatti gyermek(ek) azonban nem befolyásolják a házassággal való elégedettséget sem a nők, sem a férfiak esetében. Ez alapján arra következtethetünk, hogy ha a gyermekek hat éves korukig nem játszanak szerepet a házassággal való elégedettség csökkenésében, akkor viszont a 18 év alatti gyermek(ek) látszólagos elégedetlenség-növelő hatása valójában az életkor-hatást, a kohorsz-hatást, vagy a kapcsolattartam hatását tükrözheti. Erre enged következtetni – mint az alábbiakban láthatjuk – az elégedettségnek a házasságtartam szerinti alakulása is.

2. táblázat

A gyermekek szerepe a házassággal/élettársi kapcsolattal való elégedettségben

	Házások				Élettársak			
	férfi		nő		férfi		nő	
	elégedettség átlaga	elégedetlenek aránya	elégedettség átlaga	elégedetlenek aránya	elégedettség átlaga	elégedetlenek aránya	elégedettség átlaga	elégedetlenek aránya
18 év alatti gyermek nincs	4,66	7,2	4,52	11,2	4,53	9,3	4,34	14,9
18 év alatti gyermek van	4,56	7,7	4,31	17,9	4,49	9,5	4,28	21,0
6 év alatti gyermek nincs	4,62	7,3	4,43	14,2	4,60	6,4	4,30	15,9
6 év alatti gyermek van	4,60	8,3	4,41	15,5	4,28	16,7	4,34	19,5
3 év alatti gyermek nincs	4,62	7,1	4,46	14,7	4,57	6,0	4,34	20,8
3 év alatti gyermek van	4,56	9,9	4,42	14,0	4,30	21,1	4,26	17,6

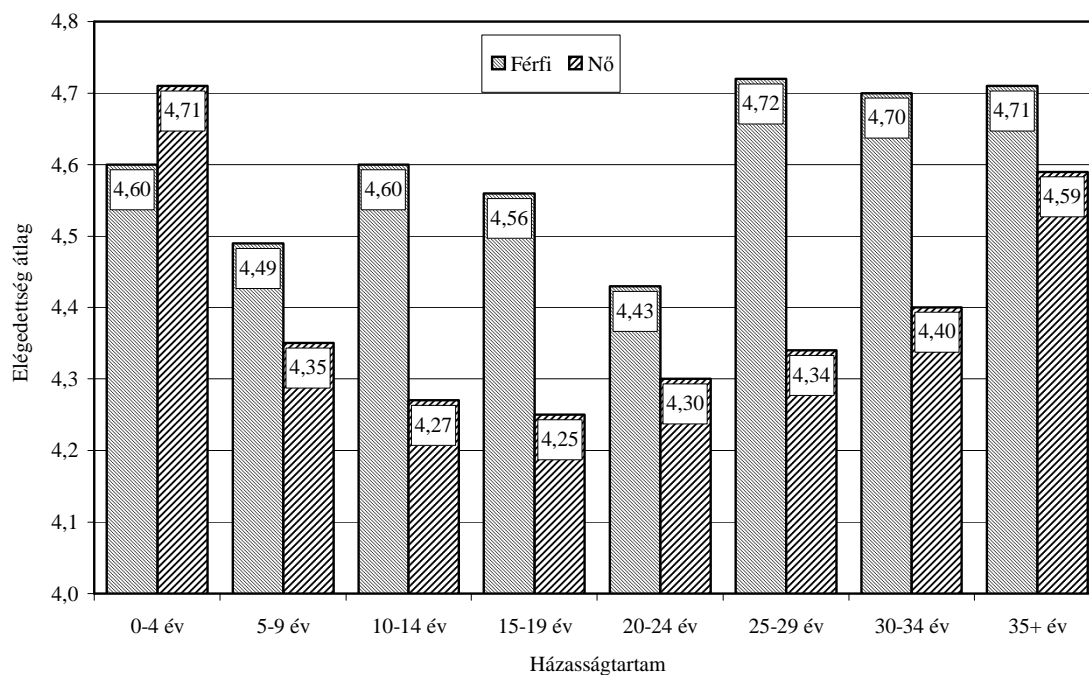
A kapcsolat időtartamát tekintve: a házasságok alig egyötöde volt 10 évnél „fiatalabb”, és további egyötödük 10–19 éves időtartamú, egynegyedük viszont már több mint 35 éve fennállt. Ebben is tükröződik az idősebb korcsoportok almintabeli magasabb aránya.

A házasságtartam növekedésével az elégedettség ugyancsak egy megközelítőleg U alakú görbét követ: a legmagasabb elégedettség az 5 évnél rövidebb időtartamú házasságok esetében tapasztalható (itt az elégedetlenek aránya csupán 6%), ezt követően jelentősen csökken, a legalacsonyabb a 20–24 éve fennálló házasságok esetében (itt már 17% az elégedetlenek aránya), majd a 25–29 éve fennálló házasságoknál újra nagyobb elégedettség figyelhető meg, amely még tovább növekszik a házasságtartam növekedésével.

Azonban ha nemek bontásában is megvizsgáljuk, az elégedettség házasságtartam szerinti U alakú görbéje itt is – akárcsak a korcsoportok esetében – csupán a nőkre jellemző (II. ábra). A legkisebb elégedettség (4,25) a 15–19 éve fennálló házasságokban élő

nőknél mutatkozik, ebben a csoportban az elégedetlenek aránya 20,5%. A férfiaknál nem figyelhető meg az elégedettség olyan fokú csökkenése a házasság első évtizedében mint a nőknél, de a 25 évnél régebben fennálló házasságokban ők is elégedettebbeknek mutatkoznak.

Mivel adataink keresztmetszetiek a kohorsz-hatás az elégedettségnek a házasságtartam szerinti változásaiból sem szűrhető ki, és a 25 évnél régebben fennálló házasságoknál tapasztalt növekvő elégedettség mögött ugyanazok a tényezők sejthetők, mint amelyeket az idősebb korcsoportok esetében említettünk.

II. ábra

A kapcsolattal való elégedettség házasságtartam és nemek szerint

Az *élettársi kapcsolatban* élők elégedettsége *korcsoportok*, valamint *kapcsolattartam* szerinti bontásban az alacsony elemszám miatt csak óvatosan elemezhető. Az élettársi kapcsolatok egynegyede két éve vagy annál rövidebb ideje állt fenn, közel 30%-a 3–5 éve, és mindössze egyötöde volt 10 évnél hosszabb időtartamú, ami nyilván összefügg azzal, hogy az élettársi kapcsolatban élők 63%-a 40 év alatti korcsoportba tartozott. Feltehetően mindez az élettársak házasságokhoz viszonyított kissé magasabb elégedettségében is szerepet játszik. Viszont a házasságoknál megfigyelt tendenciák az elégedettség változásait illetően itt nem érvényesülnek: sem az életkor, sem a kapcsolattartam nem mutat egyértelmű összefüggést a kapcsolattal való elégedettséggel. Azonban – mint már említettük – az alacsony elemszám nem teszi lehetővé a mélyebb elemzést. Ugyanebből az okból a 6, illetve 3 év alatti gyermekeknek az élettársi kapcsolatban élő férfiaknál mutatkozó elégedetlenség-növelő hatása is (2. táblázat) csak fenntartásokkal fogadható és további vizsgálatok eredményitől vár megerősítést vagy megcáfolást.

Másfelől azt is figyelembe kell vennünk, hogy az élettársi kapcsolatban élők tényleges családi állapotát tekintve nem egy homogén csoportot vizsgálunk, hiszen élettársi kapcsolat létrejöhet az első házasságkötést megelőzően, továbbá válást, illetve özvegyülést követően, valamint még fennálló házasság mellett is. Adataink alapján az özvegy családi állapotú élettársak bizonyultak a legelégedettebbeknek (a 4-esnél kisebb osztályzatot egyáltalán nem választották), az elvált és a jogilag házas (de házastársuktól külön élő) élettársak pedig a legelégedetlenebbeknek (ez utóbbi két csoportban az elégedetlenek aránya 18%). Az alacsony elemszám ugyan itt is óvatosságra int, de úgy tűnik, hogy az élettársi kapcsolatok különböző „háttéré” feltehetően erősebben meghatározza az elégedettséget, mint az életkor vagy a kapcsolat időtartama.

Az *iskolai végzettség* szerint inkább az élettársi kapcsolatban élők körében differenciálódik az elégedettség: a 8 osztályt vagy annál kevesebbet végzettek között található legnagyobb arányban elégedetlenek (22,4%), az egyetemi végzettséggel rendelkezők közt viszont egyáltalán nincsenek, és kevesen vannak az érettségizettek közt is (5,6%). A házasoknál valamennyi kategória esetében közel azonos az elégedetlenek aránya (8–12% körüli), csupán az egyetemi végzettségűek közt alacsonyabb (4,5%).

Ismerve a megkérdezett társának iskolai végzettségét is, lehetőség volt annak megvizsgálására, hogy van-e különbség az elégedettségben a felek azonos végzettsége, illetve valamelyik fél magasabb végzettsége esetén. A nőknél (sem a házasoknál, sem az élettársi kapcsolatban élőkénél) nem találtunk figyelemre méltó különbséget az elégedetlenek arányában ilyen szempontból. A férfiaknál viszont mindkét kapcsolattípusnál alacsonyabb volt az elégedetlenek aránya abban az esetben, amikor a feleségnek, vagy élettársnak magasabb volt az iskolai végzettsége.

A háztartásban egy főre jutó *jövedelem* nagysága és az elégedettség között nem mutatkozott egyértelmű összefüggés.¹⁸ Bár a *házasoknál* a legalacsonyabb jövedelműek közt nagyobb volt az elégedetlenek aránya mindkét nemnél, a többi jövedelmi kvintilist összehasonlítva nem volt lényeges különbség az elégedettségben. A legalacsonyabb jövedelműek nagyobb elégedetlensége főleg a házas nőknél hangsúlyosabb: ebben a csoportban az átlagos elégedettség 4,16 és az elégedetlenek aránya 26,8% (3. táblázat). Feltehetően a nagyon rossz anyagi körülmények között élők esetében az anyagi nehézségek, a nélkülözések a házastársi kapcsolat minőségére is kihatnak, azonban egy bizonyos jövedelmi szint felett az anyagiaknak már nincs jelentőségük a kapcsolattal való elégedettség szempontjából.

---

¹⁸ Az egy főre jutó ekvivalens jövedelem alapján számított jövedelmi kvintiliseken belül vizsgáltuk az elégedettséget.

3. táblázat

A házassággal való elégedettség a jövedelem nagysága szerint

Jövedelem- kvintilis	Férfi		Nő	
	elégedettség átlaga	elégedetlenek aránya (%)	elégedettség átlaga	elégedetlenek aránya (%)
1. Legalacsonyabb jövedelmű ötöd	4,49	12,4	4,16	26,8
2.	4,62	7,4	4,50	11,5
3.	4,60	8,2	4,46	10,8
4.	4,68	5,0	4,44	13,2
5. Legmagasabb jövedelmű ötöd	4,65	5,5	4,50	11,9

Az *élettársi kapcsolatban élők*nél nagyobb a kapcsolatukkal teljesen elégedettek aránya a magasabb jövedelemmel rendelkezők között, a legkisebb elégedettség azonban nem a legalacsonyabb jövedelműeknél mutatkozik.

A *vallás*. Az élettársi kapcsolatok elterjedése és a magas válási arány a téma kutatói szerint a szekularizáció erősödésével, a vallási értékek háttérbe kerülésével is összefügg. Arról viszont, hogy a vallásosság mennyire befolyásolja a házassággal vagy az élettársi kapcsolattal való elégedettséget, nincsenek ismereteink. Feltételezésünk szerint a vallásos szemlélet ellentétes a liberális házasság-szemlélettel és ezért a házasság iránti elkötelezettség nagyobb valószínűséggel jellemző azokra, akiknek életében fontos a vallás. Az elégedettség mérlegelésekor pedig minden bizonnyal szerepet játszik a kapcsolat iránti elkötelezettség érzése is. Másfelől az eddigi vizsgálati eredmények arra engednek következtetni, hogy a vallásosság ellentétes az élettársi kapcsolat vállalásával (*Utasi, 1997*). Érdeemes tehát megvizsgálni, hogy hogyan változik az elégedettség aszerint, hogy mennyire fontos a vallás.

Azt, hogy a vallásosság nehezen összeegyeztethető az élettársi kapcsolattal, csak a férfiak esetében tükrözik adataink. Az élettársi kapcsolatban élő nők között ugyanolyan arányban vannak azok, akinek életében fontos a vallás (43%), mint a házasságban élő nők között (45%). Azonban míg a házas férfiak kétharmada nem tartja saját életében fontosnak a vallást, addig az élettársi kapcsolatban élő férfiak közel 80%-a állítja ezt magáról.

Azok közt, akik a vallást fontosnak tartják mind a házasoknál, mind az élettársaknál, mindkét nem esetében nagyobb arányban vannak azok, akik kapcsolatukkal teljesen elégedetteknek mutatkoztak és az elégedettség átlagai is kissé magasabbak (*4. táblázat*). Azonban az elégedetlenség jelentős növekedése a vallás háttérbe szorulásával csak az élettársi kapcsolatban élő nőknél mutatkozik: míg a vallást fontosnak tartók között 9% az elégedetlenek aránya, azok között, aki nem tartják fontosnak 25%.

4. táblázat

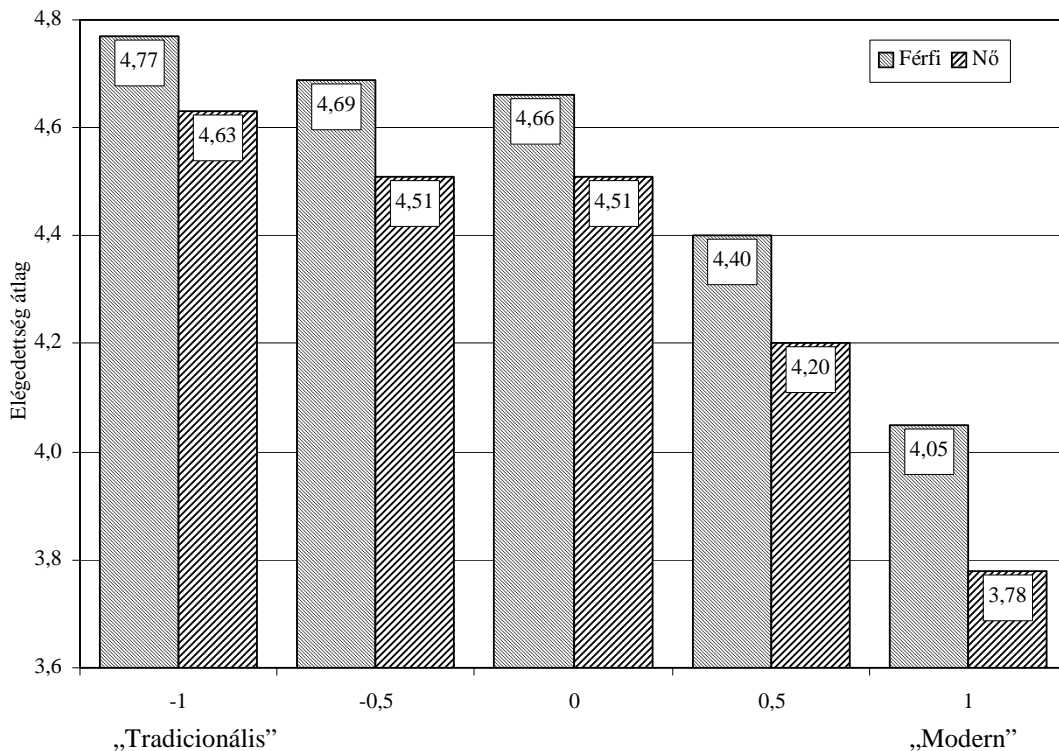
A házassággal/élettársi kapcsolattal való elégedettség a vallásosság szerint

Fontosnak tartja-e a vallást a saját életében?	Házások				Élettársak			
	férfi		nő		férfi		nő	
	elégedettség átlaga	elégedetlenek aránya (%)	elégedettség átlaga	elégedetlenek aránya (%)	elégedettség átlaga	elégedetlenek aránya (%)	elégedettség átlaga	elégedetlenek aránya (%)
Fontos	4,69	5,3	4,51	13,7	4,60	9,0	4,49	9,2
Nem fontos	4,58	8,7	4,35	15,2	4,49	10,5	4,16	25,4

A tradicionális vagy modern *értékrend*, az élettársi kapcsolatot a házasság alternatívájaként elfogadó vagy elutasító *szemléletmód*, a házassággal kapcsolatos *vélemények, attitűdök*, amelyek jellemzik az egyént, mind-mind kihatnak a saját kapcsolatának értékelésére és ezáltal feltehetően az elégedettségére is.

A házassággal, valamint az élettársi kapcsolattal szembeni attitűdöt, beállítódást mérő attitűd-indexünk a következő négy állítással való egyetértés fokán alapszik: „A házasság elavult intézmény.”; „Nincs semmi rossz abban, ha egy fiatal pár együtt él anélkül, hogy házasságot akarnának kötni.”; „A házas emberek általában boldogabbak, mint a nem házasok.”; „Egy nő és egy férfi számára a házasság az egyetlen elfogadható együttélési forma.”. Az attitűd-index egyik pólusán (-1,0) a házasságot értéknek, férfi és nő egyetlen elfogadható együttélési formájának tekintő szemlélet áll, a másikon (+1,0) a házasságot elutasító, annak kizárólagos létjogosultságát megkérdőjelező álláspont. A továbbiakban sarkítva ugyan, de az egyszerűség kedvéért az előbbit „tradicionális”, az utóbbit „modern” attitűdnek nevezzük.

A házassággal való elégedettség és az attitűd-index szignifikáns kapcsolatot mutat (korrelációs együttható: -0,203**), minél hangsúlyosabb a házasságot elutasító attitűd, annál alacsonyabb elégedettség jellemző mind a házas férfiak, mind a házas nők esetében (*III. ábra*). A két szélső pólus között az elégedettség átlaga a férfiaknál 4,77-ről 4,05-re, a nőknél 4,63-ról 3,78-ra csökkent, az elégedetlenek aránya pedig férfiaknál 4,5%-ról 26,8%-ra, a nőknél 8,8%-ról 37%-ra növekedett. Az élettársi kapcsolatban élőknel nincs szignifikáns összefüggés a kapcsolattal való elégedettség és az attitűd-index között, de ez megint csak a megoszlások alacsony elemszámaiból fakad. Azonban érdemes megvizsgálni milyen is a házasság nélküli együttélést választók házassággal szembeni attitűdje.

III. ábra

Az elégedettség a házassággal kapcsolatos attitűd szerint a házasoknál

A házasság nélküli együttélés (élettársi kapcsolat) a vizsgálatok többsége szerint ellentétes a tradicionális családi értékekkel és kizárja a házasság intézménye iránti elkötelezettséget (Utasi 1997; Glezer 1997). Ezt a tendenciát tükrözik adataink is: az élettársi kapcsolatban élők kétharmada tanúsított „modern”, a házasságot inkább elutasító attitűdöt, s csupán 7%-uk „tradicionális”, házasság-párti attitűdöt. A házasoknak ezzel szemben 41%-a mutatkozott „tradicionális” és 23%-a „modern” szemléletűnek. Nemek szerinti lényeges különbség a megoszlásokban nem mutatkozott.

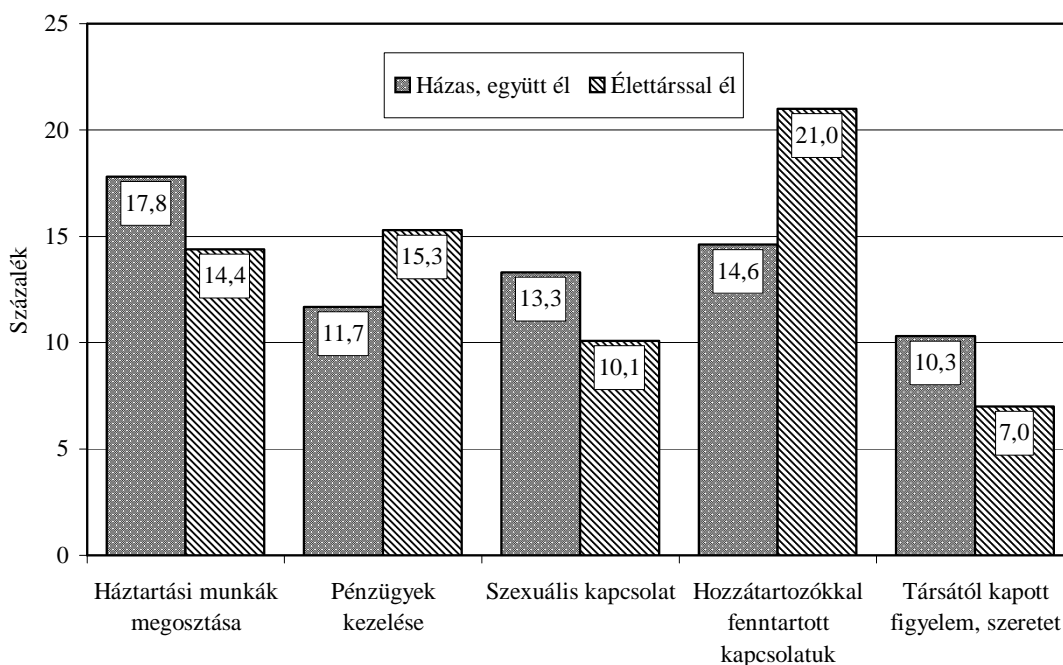
Figyelemre méltó viszont, hogy a tanúsított attitűd alapján az élettársi kapcsolatban élők 28%-a a modern és a tradicionális közötti köztes sávba került. Ez minden bizonnyal összefügg azzal, hogy a legrokonszenvesebb életformának az élettársak 28%-a a „házasságban élni, gyerekekkel” kategóriát választotta, további 21%-uk pedig „az élettársal élni, házasságkötési tervvel” változatot, tehát míg a tényleges helyzetüket tekintve elfogadják a házasság nélküli együttélést, kívánatosnak mégis a házasságot tartják. Ez az ellentmondás a választott és az ideálisnak tartott életforma között feltehetően a kapcsolattal való elégedettségre is rányomta bélyegét: a házasság-párti attitűd esetén is lehet elégedett valaki az élettársi kapcsolatával (főleg ha már tervezik is a házasságot) és lehet elégedetlen, amennyiben más életformát tartana kívánatosnak.

A házasok 23%-ára jellemző a „modern” szemléletet és 36%-a helyezkedik el a „tradicionális” és „modern” között, ami azt jelzi, hogy az élettársi kapcsolat elfogadottsága, pontosabban a hozzá kapcsolódó liberális szemlélet a házasok körében is eléggé elter-

jedt, annak ellenére, hogy döntő többségük (92%-uk) a házasságot tartja legrokonszenve-
sebb életformának. Ez a kettősség az attitűdökben azt jelzi, hogy a „modern” szemléletűek
sem tartják szükségszerűen elavultnak a házasságot, viszont elfogadhatónak tartják a há-
zasság nélküli együttélést is. Tehát inkább egyfajta megengedő hozzáállást tanúsítanak:
elfogadják, hogy mindenki úgy él, ahogy akar és olyan életformát, kapcsolattípust választ,
amilyent akar.

3.2. Az elégedettség a kapcsolat különböző területeivel

A kapcsolattal való globális elégedettség mellett a megkérdezettek egyes *részterületek-
kel való elégedettségét* is vizsgáltuk. Az elégedettség átlagai helyett itt újra az elégedet-
lenek arányának összehasonlítása szemlélteti jobban, hogy melyek azok a „problémá-
sabb” területek, amelyeken belül nagyobb elégedetlenség tapasztalható (IV. ábra). A
házasok körében a háztartási munkák megosztását illetően a legnagyobb az elégedetle-
nek aránya (17%), míg az élettársi kapcsolatban élőknél a közeli hozzátartozókkal fenn-
tartott kapcsolat bizonyult leginkább elégedetlenségre okot adónak (21,3% az elégedet-
lenek aránya). Mindkét kapcsolattípus esetében a társ figyelmeességét, szeretetét illetően
mutattak legkevésbé elégedetlenséget a megkérdezettek. (Meg kell jegyeznünk, hogy a
szexuális kapcsolattal való elégedettséget firtató kérdésnél aránylag magas volt a vá-
lasztagadók aránya: 12,8% a házasoknál, 6,2% az élettársaknál.)

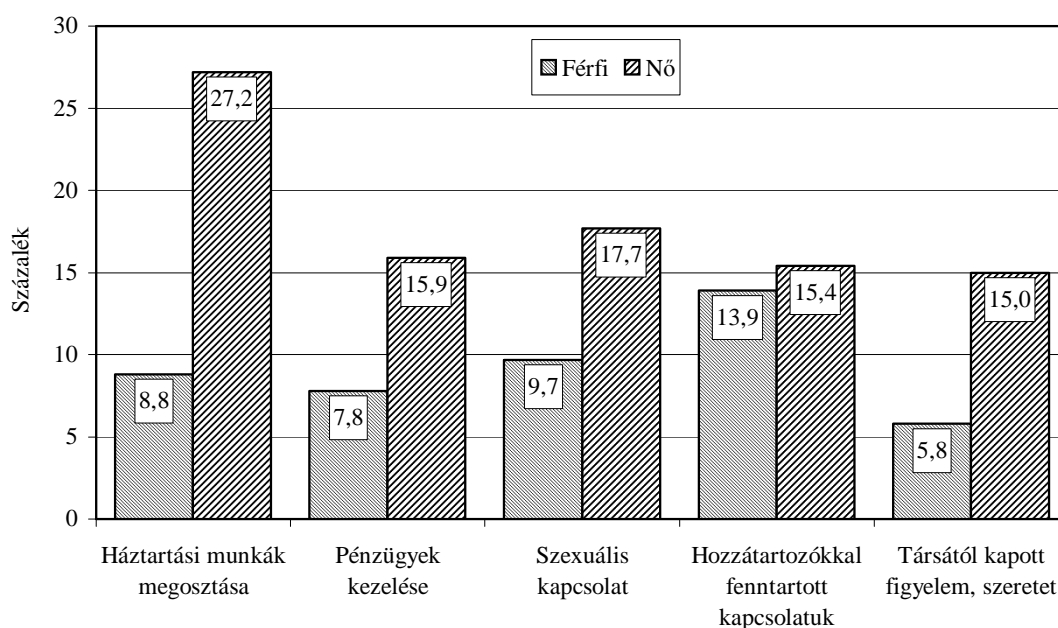

IV. ábra

Az elégedetlenek aránya a különböző területeken belül a házasok és az élettársak körében

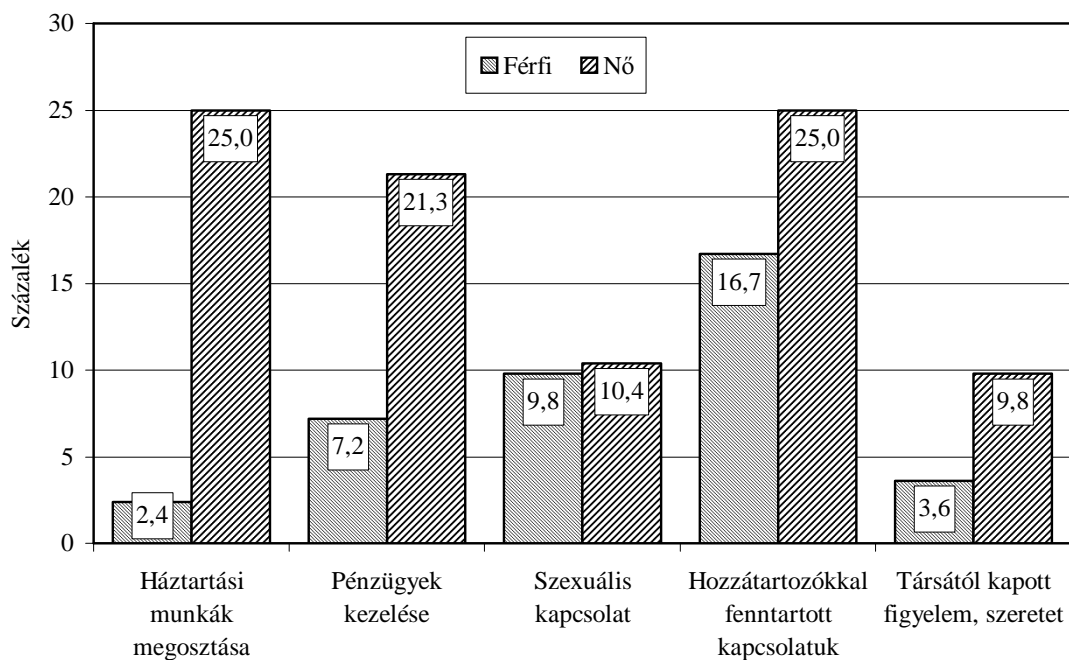
Azonban sokkal differenciáltabb képet nyerünk, ha nemek szerinti bontásban vizsgáljuk az elégedetlenek arányát. Látható, hogy a házások körében valójában a nőknél mutatkozik magas elégedetlenség a háztartási munkák megosztása miatt – 27,2%-uk elégedetlen –, a férfiaknál kevésbé (V. ábra). A nők ugyanakkor a szexuális kapcsolataikkal és a társuk szeretetével, valamint a pénzügyek kezelésével is jóval elégedetlenebbeknek látszanak mint a férfiak. A közeli hozzátartozókkal fenntartott kapcsolat esetében közel egyforma az elégedetlenek aránya a férfiaknál és a nőknél (14–15%).

Az *élettársi kapcsolatban élők* esetében a háztartási munkák megosztása tekintetében még nagyobb eltérés mutatkozik: míg a férfiaknak csupán 2,4%-a tanúsított elégedetlenséget, a nőknek 25%-a bizonyult elégedetlennel (VI. ábra). Hasonló magas elégedetlenség mutatkozik a nőknél a hozzátartozókkal fenntartott kapcsolatban (24,7%) és a pénzügyek kezelésében is (21,3%). A szexuális kapcsolattal való elégedettségben nincs különbség a nemek között (kb. 10% az elégedetlenek aránya), a társuk figyelmességével pedig itt is a nők elégedetlenebbek, de valamelyest kisebb arányban (9,8%) mint a házaspárosok.

V. ábra

Az elégedetlenek aránya nemek szerint a különböző területeken belül a házások körében

VI. ábra

Az elégedetlenség aránya nemek szerint a különböző területeken belül az élettársaknál

A különböző területekkel való elégedettség szoros összefüggést mutat magával a kapcsolattal való elégedettséggel. A házasoknál a nők esetében a legmagasabb a korrelációs együttható a házassággal való elégedettség és a társ szeretetével (0,764**), a szexuális kapcsolattal (0,648**), valamint a munkamegosztással (0,561**) való elégedettség között. A férfiaknál a társ szeretetével (0,528**), a pénzügyek kezelésével (0,401**), valamint a szexuális kapcsolattal (0,398**) való elégedettség mutat a legszorosabb kapcsolatot a házassággal való elégedettséggel.

Az élettársaknál ugyancsak a társ szeretetével való elégedettség függ össze legerősebben a kapcsolattal való elégedettséggel: a korrelációs együttható nőknél 0,786**, férfiaknál 0,501**, azonban míg a nőknél az összes többi terület is erős kapcsolatot mutat (0,5 feletti korrelációs együtthatóval), a férfiaknál ez az összefüggés nem annyira erős.

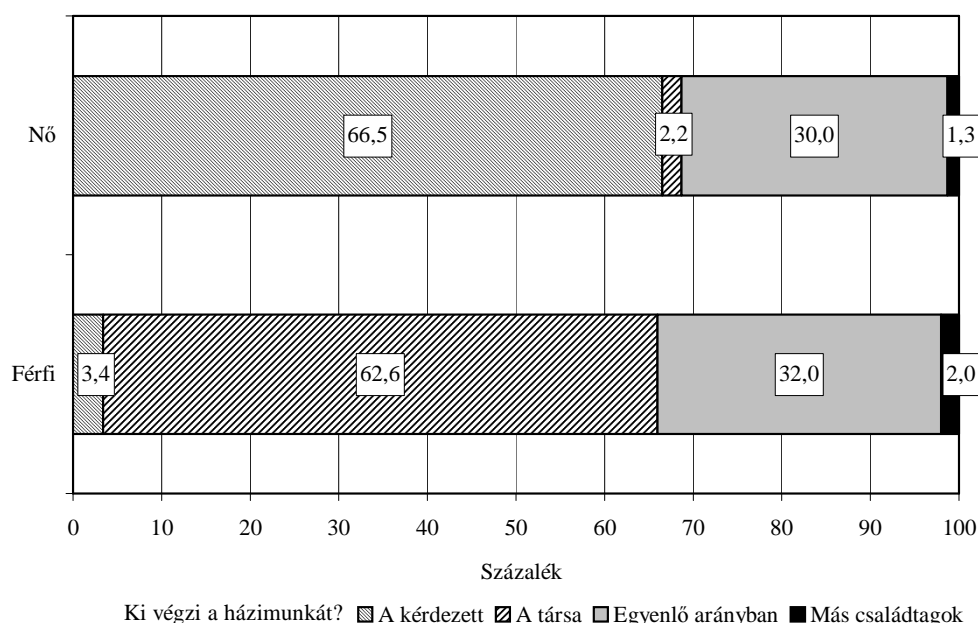
Hogy valójában mi rejtőzik az elégedetlenség deklarálása mögött, két terület – a háztartási munkák megosztása és a pénzügyek kezelése – esetében lehet megnézni, ugyanis ezeknél a gyakorlatban fennálló tényleges helyzetet – azaz a munkamegosztás és a pénzkezelés módját – is vizsgáltuk.

A háztartási munka megosztása

A házimunkát a házasságban élő nők kétharmada végzi általában egyedül – saját bevallása szerint – és közel egyharmaduk a társával közösen (VII. ábra). Elenyésző arányban fordul elő, hogy a társuk végzi egyedül (2,2%) vagy más családtag (1,2%). A házasságban élő férfiaknál a házimunkát a társuk végzi egyedül (2,2%) vagy más családtag (1,2%).

fiak szerint is ugyanilyen a munkamegosztás: a házasságok 63%-ában a nő, 3,4%-ában a férfi és 32%-ában közösen végzik a házimunkákat.

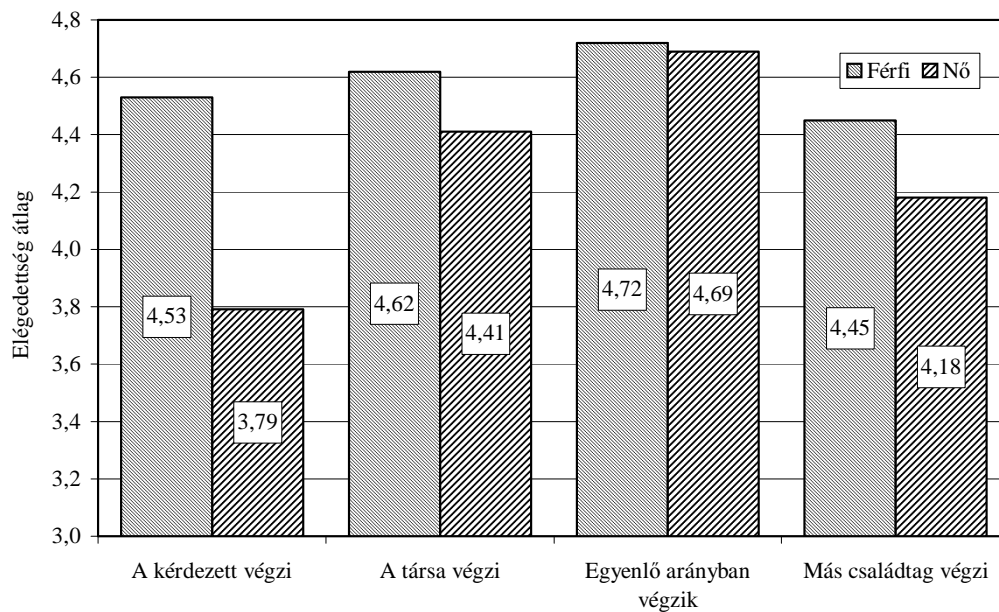
A háztartási munkák megosztásával kapcsolatos elégedettség, mint várható volt, nagymértékben függ a munkamegosztás módjától. A legalacsonyabb elégedettség azoknál a nőknél mutatkozik, akik egyedül végzik a házimunkát (VIII. ábra), ebben az esetben 3,79 az elégedettség átlaga és 37% körüli az elégedetlenek aránya. Ugyanakkor magas az elégedetlenség (27,3%) a házas nőknél azokban az esetekben is, amikor más családtag végzi a házimunkát (IX. ábra). E mögött a hagyományos női szereppel való valamilyen fokú azonosulás, és az ezzel járó elvárásoknak való megfelelés közötti feszültségből adódó frusztráció sejthető, és ugyancsak erre utal, hogy a házas nők elég nagy aránya (15,8%) akkor is elégedetlenek bizonyul a házimunkák megosztásával, amikor – saját bevallása szerint – azt általában a férje végzi.¹⁹ Ezekben az esetekben feltételezhető, hogy a házimunka ilyen módon való „megosztása” ellenkezik az érintett nők szerep-felfogásával, és feltehetően külső ok (kényszer) rejlik mögötte, semmint az érintettek saját választása. A férjek nagyobb szerepvállalása a háztartási munkák elvégzésében tehát nem minden esetben növeli a feleség elégedettségét és – amint azt panel-vizsgálatok eredményei igazolták – a házasság nagyobb stabilitásával sem jár együtt (Bumpass–Sweet 1995).

VII. ábra

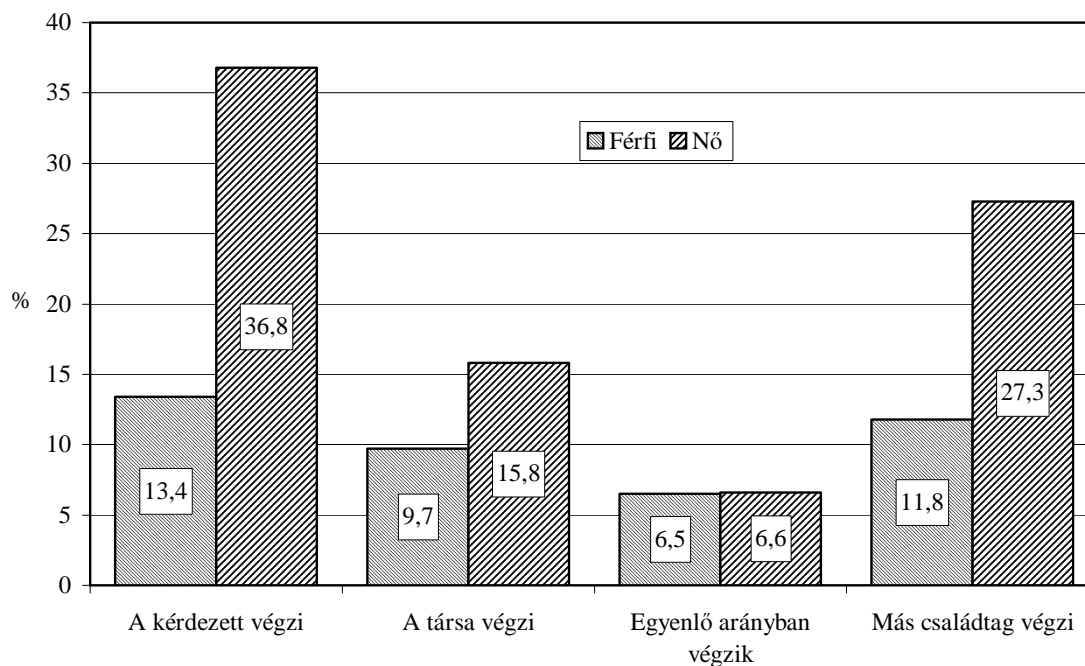
A háztartási munka megosztása a házasok körében

¹⁹ Azok a nők, akik egyetértene az állítással, hogy „A férj feladata, hogy keresetével biztosítsa a család megélhetését, a feleség feladata, hogy ellássa az otthoni feladatokat.” elégedetlenebbek a házimunka megosztásával akkor is, ha azt a férjük végzi, mint azok, akik nem értenek egyet. Ugyanakkor azok közül, akik egyedül végzik a házimunkát, kevésbé elégedetlenek azok a nők, akik elfogadják ezt az állítást.

VIII. ábra

Az elégedettség a háztartási munka megosztásában a házások körében

IX. ábra

A háztartási munka megosztásával elégedetlenek aránya a házások körében

Legelégedettebbek azok a házaspárok, akik egyenlő arányban végzik a házimunkát, tehát nem szorulnak ki a női szerepükből, ugyanakkor megfelelő segítséget, támogatást is kapnak a férjük részéről.

Érdekes továbbá, hogy a férfiak elégedettségét a munkamegosztással alig befolyásolja az, hogy ki is végzi valójában: nem mutatkoztak sokkal elégedetlenebbeknek azokban az esetekben sem, amikor állításuk szerint általában rájuk hárult ez a feladat, bár az ő esetükben is akkor a legkisebb az elégedetlenek aránya, amikor egyenlő arányban oszlik meg a házimunka.

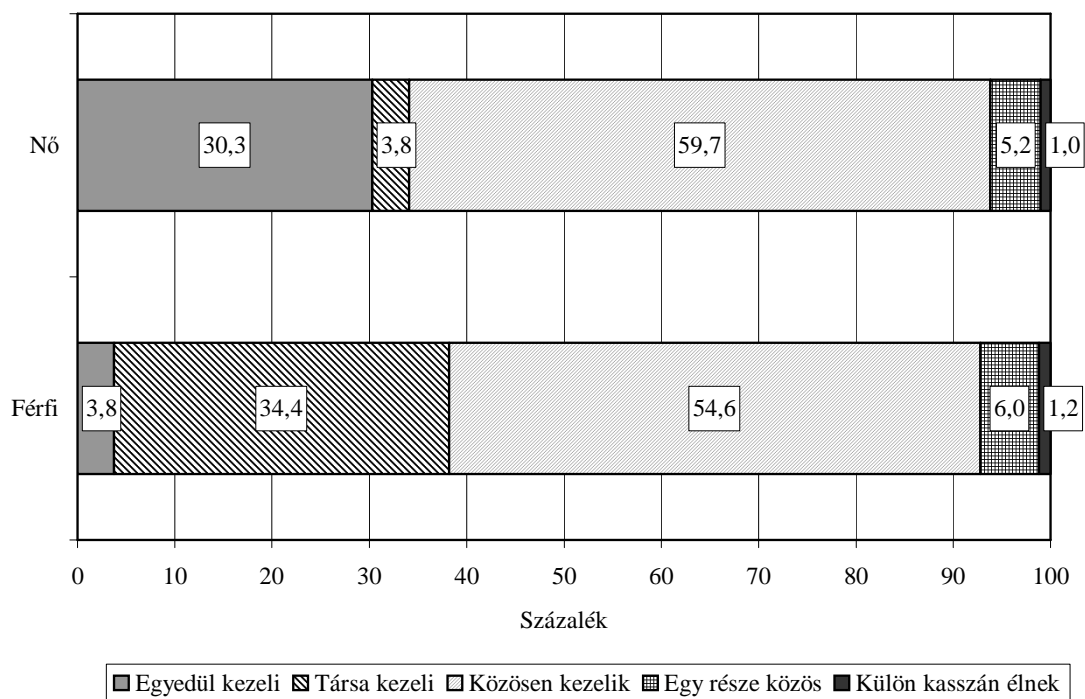
Nyugati vizsgálatok a házimunka megosztásával való elégedettség alacsonyabb szintjét állapították meg a gyermekes házaspároknál (*White-Booth-Edwards 1986*). Adatainak alapján ez csak a nők esetében mutatható ki, náluk azonban, ha 18 év alatti gyermek él a háztartásban, a házimunka megosztásával való elégedettség sokkal hangsúlyosabban megcsappan mint a kapcsolattal való elégedettség. Míg ez utóbbi átlaga 4,52-ről 4,31-re esik vissza (lásd 2. táblázat), addig a házimunkák megosztásával való elégedettség átlaga 4,26-ről 3,86-ra.

Az *élettársi kapcsolatban* élő nők ugyanolyan arányú munkamegosztásról számoltak be mint a házas nők; a férfiak kissé magasabb aránya (6%-a) állította, hogy saját maga végzi általában a házimunkát, 37,5%-uk szerint végzik közösen, és csak az esetek felében végzi a társuk, szemben a nők szerinti kétharmados aránnyal.

Az *élettársi kapcsolatban* élők különböző munkamegosztási módok szerinti elégedetlenségének alakulására azok alacsony száma miatt nem térünk ki.

A pénz kezelése

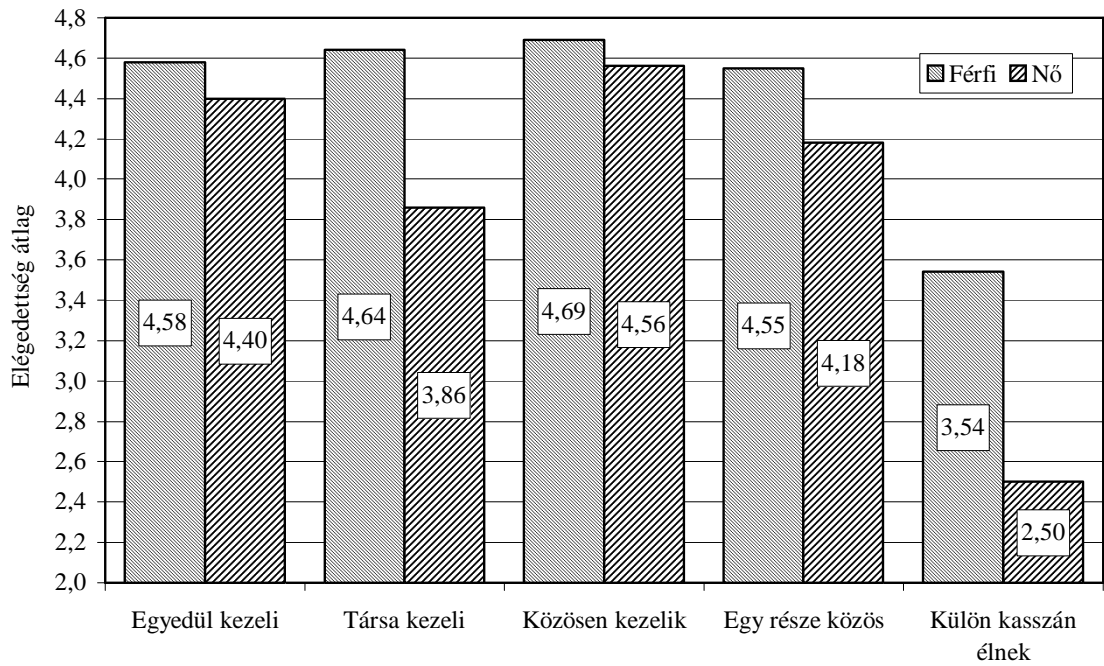
A *pénzkezelés* különböző módjainak megoszlását a házásoknál a X. ábra szemlélteti. A férfiak és a nők válaszai alapján azonos kép rajzolódik ki: a házasságok kb. egyharmadában a nők kezelik a pénzt, 55–60%-ában a házaspár közösen kezeli, alig 3,8%-ában kezeli a férj, 5–6%-ában pedig csupán a jövedelem egy részét kezelik közösen, a többit külön-külön, s végül 1%-ot tesznek ki azok az esetek, amikor külön kasszán él a férj és a feleség.

X. ábra

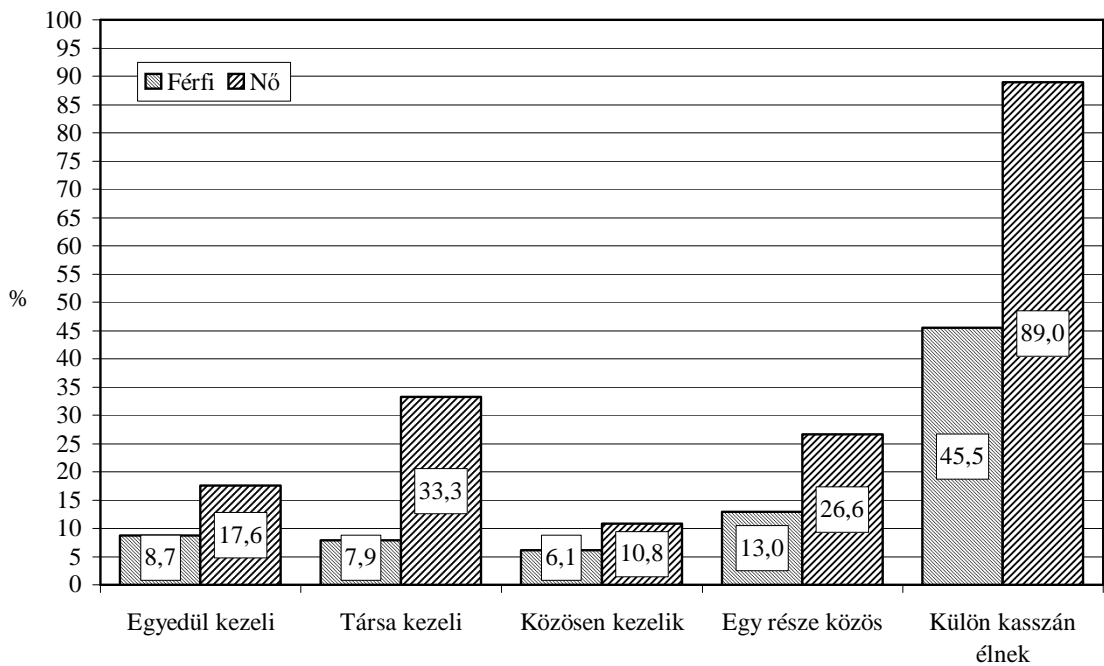
A pénz kezelésének típusai a házasok körében

A legnagyobb elégedetlenség a pénzügyek kezelésével természetesen azoknál a házasoknál tapasztalható, akik külön kasszán élnek: a férfiak 45%-a, a nők 89%-a elégedetlen. A házas nők magas arányánál viszont akkor is elégedetlenség mutatkozik, amikor a férj kezeli a pénzt, illetve amikor csak egy részével gazdálkodnak közösen. Az előbbi esetben az a nők elégedettségi átlaga 3,86, az elégedetlenek aránya 33%; az utóbbi esetben az elégedettség átlaga 4,18, az elégedetlenek aránya 26,6% (XI., XII. ábra).

XI. ábra

Elégedettség a pénz kezelésében a házások körében

XII. ábra

A pénz kezelésével elégedetlenek aránya a házások körében

Tehát a házas nők akkor a legelégedettebbek a pénz kezelésével, ha a férjükkel közösen kezelik – ami kiegyensúlyozott hatalmi viszonyt feltételez – vagy ha ők maguk egyedül kezelik, azaz mindenképpen rálátásuk van arra, hogy mire és mennyit költ a család. A házas férfiak pénzkezeléssel való elégedettségét úgy tűnik, nem befolyásolja az, hogy ki ellenőrzi a pénz elosztását.

Az élettársi kapcsolatban élő nők válaszai a pénzkezelés módjainak hasonló megoszlását tükrözik, mint amit a házasoknál tapasztaltunk. A kapcsolatok 57%-ában kezelik a párok közösen a pénzt és 3,7%-ában kezeli a férfi, a házasokhoz képest kissé alacsonyabb arányban (25%) kezelik a nők és kissé nagyobb arányban vannak azok, akik csak egy részét kezelik közösen, a többit külön (9,6%), illetve akik külön kasszán élnek (4,9%). Az élettársi kapcsolatban élő férfiak válaszai alapján azonban már eltérő kép mutatkozik: kisebb a pénzt közösen kezelők aránya (42%), viszont nagyobb arányban kezelik egyedül a férfiak (11,3%) és nagyobb a jövedelmük csupán egy részét összetevők aránya is (19,4%). Ezek a megoszlások – az élettársi kapcsolatban élőknel – a mintanagyság miatt azonban inkább csak irányadó jellegűek, és éppen ezért az élettársi kapcsolatban élők pénzkezelési módok szerinti elégedettségének alakulására sem térünk ki.

4. A kapcsolat-minőség objektív indikátorai

A házassági, illetve élettársi kapcsolatok minőségét az érintettek eddigiekben bemutatott szubjektív értékelése mellett a házastársak, valamint élettársak egymás közötti interakciói, a nézeteltérések gyakorisága és okai, továbbá a konfliktusok kezelésének a módja is tükrözi. A kapcsolatoknak ezeket a magatartásban tükröződő jellemzőit nevezzük a kapcsolat-minőség objektív indikátorainak. A kétféle módon – az egyének értékelésében és magatartásában – megnyilvánuló kapcsolatminőség nem mindig mutat azonos képet. Előfordulhat ugyanis, hogy némely kapcsolattal a benne élők elégedettek annak ellenére, hogy azt nem jellemzik azok a tulajdonságok, amelyek a kutatók szerint a jó minőséggel vannak összefüggésben. Más esetben viszont a felek a magatartásuk alapján jó minőségűnek látszó kapcsolattal is elégedetlenek. Ez a kettősség az egyéni elvárások, igények különbözőségével és sokféleségével magyarázható és szükségessé teszi, hogy mindkét oldalról megvizsgáljuk a házasságok és az élettársi kapcsolatok minőségét, valamint a kétféle minőség közötti kapcsolatot.

4.1. Az interakciók gyakorisága és az elégedettség

A kapcsolaton belüli interakciók (a különböző tevékenységek során együtt töltött idő) mennyisége és minősége azért jelentős a kapcsolat minősége szempontjából, mivel a közös tevékenységek, a közös érdeklődés és szórakozás a jó alkalmazkodás feltételei. Másfelől empirikus vizsgálatok során azt is megállapították, hogy az interakciók gyakorisága és sokoldalúsága nemcsak elősegíti az alkalmazkodást, hanem ugyanakkor következménye is annak. Összefüggést találtak továbbá a házastársak közötti interakciók és a házasság boldogságának szubjektív értékelése között (White 1983). Keresztmetszeti vizsgálat során megállapították, hogy a házasság boldogsága jobban meghatározza a házastársak közötti interakciókat, mint bizonyos objektív tényezők (munkaerőpiaci helyzet, társadalmi-gazdasági státus, gyerekek jelenléte stb.). Ugyancsak erős korrelációt mutatnak e két változó között a panel-vizsgálatok eredményei is (Zuo 1992).

Vizsgálatunkban az interakciókat a beszélgetések, a közös pihenés, kikapcsolódás, valamint a közös munkavégzés gyakoriságával mértük. Az eredmények alátámasztják a közös tevékenységek gyakorisága és a házassággal való elégedettség közötti szoros kapcsolatot. Legerősebben a közös munkavégzés, az egymásnak való segítség korrelál az elégedettséggel: a korrelációs együttható nőknél 0,382**, férfiaknál 0,241**. Érdekes módon a házasság nőknél a közös beszélgetések, valamint a közös kikapcsolódás gyakorisága is szorosabban összefügg az elégedettséggel mint a férfiaknál, ami azt jelzi, hogy a nők nagyobb mértékben igénylik a közös tevékenységeket (legyen az beszélgetés, kikapcsolódás vagy munkavégzés), ahhoz, hogy jónak ítéeljék a házasságukat.

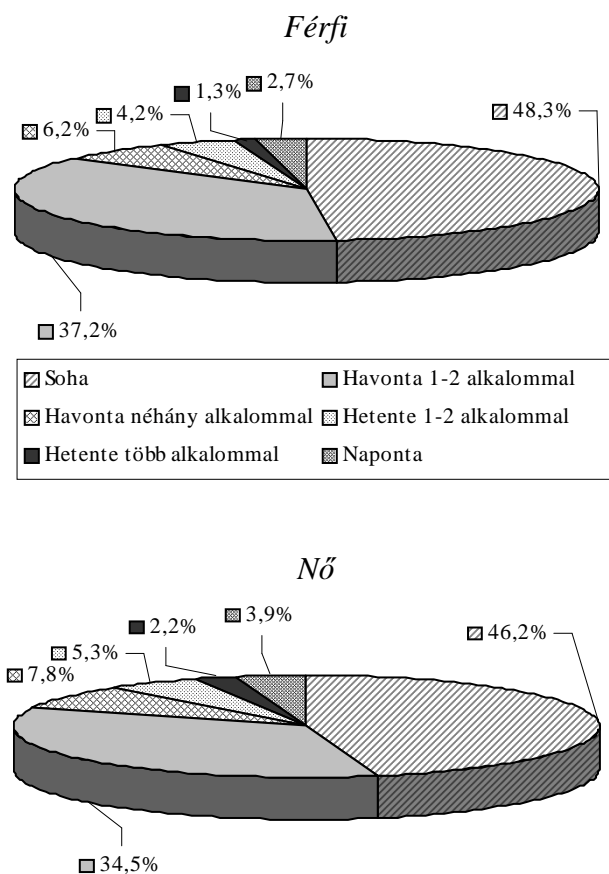
Az élettársaknál csak a nők esetében figyelhető meg szignifikáns kapcsolat az interakciók gyakorisága és a kapcsolattal való elégedettség között.

4.2. A nézeteltérések gyakorisága, okai és kezelése

A házassági és élettársi kapcsolatok minőségének egyik fontos metszete a nézeteltérések, konfliktusok előfordulása, valamint megoldási módja. Mint tudjuk, a konfliktusok önmagukban még nem szükségszerűen diszfunkcionálisak, de elfojtásuk vagy nem megfelelő rendezésük már az lehet. Azonban amennyiben megoldásuk során kiküszöbölik az ellentétet, és jó irányba fejlesztik tovább a kapcsolatot, még pozitív hatásúak is lehetnek. Ennek ellenére a nézeteltérések gyakori előfordulása diszharmóniáról árulkodik, és feltehetően csökkenti a kapcsolattal való elégedettséget.

Vizsgálatunk során a „Milyen gyakran szoktak komolyabban veszekedni egymással?” kérdés mérte a *nézeteltérések gyakoriságát*. A kérdés megfogalmazásából adódóan úgy véljük, hogy eredményeink nem az apróbb összezőrdülések, hanem csak a

komolyabb konfliktusok gyakoriságáról nyújtanak képet. Valószínűleg ennek is köszönhető, hogy a házas férfiak 48%-a, a házas nők 46%-a állította azt, hogy soha nincs veszekedés közte és társa között. Ezzel szemben a heti egy-két alkalomtól a napi gyakoriságig terjedő veszekedésekről a férfiak 8,2%-a, a nők 11,4%-a számolt be. A veszekedések gyakoriságának megoszlását a *XIII. ábra* szemlélteti.

XIII. ábra

A veszekedések gyakorisága a házasok körében

Figyelembe véve azt, hogy ez a kérdés is a magánélet azon szféráját firtatja, amelyről az emberek nem szívesen mondanak rosszat kívülálló számára, a kirajzolódó gyakoriságok feltehetően a veszekedések előfordulásának minimumát jelentik. E torzító hatás mellett, a leggyakoribb veszekedésekről a 30 év alatti férfiak és a 40–59 éves nők számoltak be, és mindkét nemnél a 60 év felettek állították a legnagyobb arányban (60–62%), hogy soha nem fordul elő komolyabb veszekedés. Gyakoribbak a szóváltások az alacsony jövedelműeknél is: az egy főre jutó jövedelem alapján a legalacsonyabb kategóriába tartozó férfiak 13,2%-a, a nők 17,3%-a heti egy-két alkalomtól napi gyakoriságig terjedő veszekedésekről adott számot. Az átlagosnál némiképp gyakrabban fordul-

nak elő komoly nézeteltérések az alacsonyabb iskolai végzettségűeknél, valamint a házassággal szemben elutasítóbb attitűdöt tanúsítók körében is.

Amint az várható volt, a konfliktusok gyakorisága összefügg a házassággal való elégedettséggel: minél gyakoribbak a veszekedések, annál kisebb elégedettség mutatkozik (nőknél a korrelációs együttható $-0,298^{**}$, férfiaknál $-0,260^{**}$). Míg az elégedettség átlaga azoknál, akik soha nem veszekednek a férfiak esetében 4,77, a nőknél 4,62, a hetente többször vagy naponta veszekedő házastársak esetében a férfiaknál 4,10, a nőknél 3,73. Azonban ez is jól szemlélteti – mint azt már az elégedettség elemzésénél említettük –, hogy ahol az elégedettség 4-es alatti osztályzatot kapott, ott már komolyabb problémák is állnak a háttérben.

Az élettársak esetében a veszekedések gyakorisága közel azonos képet mutat mint a házasoknál, bár a soha nem veszekedők aránya kissé alacsonyabb: 40% a férfiaknál és 34,5% a nőknél, kissé magasabb viszont a havi több veszekedésről beszámoló férfiak aránya (39%), valamint a havi egy-két veszekedést említő nők aránya (46%). Szintén szoros kapcsolat van a veszekedések gyakorisága és az elégedettség között: a soha nem veszekedő párok elégedettségi átlaga 4,68, a naponta veszekedőké 3,35. A nők esetében a korreláció értéke magasabb ($-0,512^{**}$) mint a férfiaknál ($-0,270^*$).

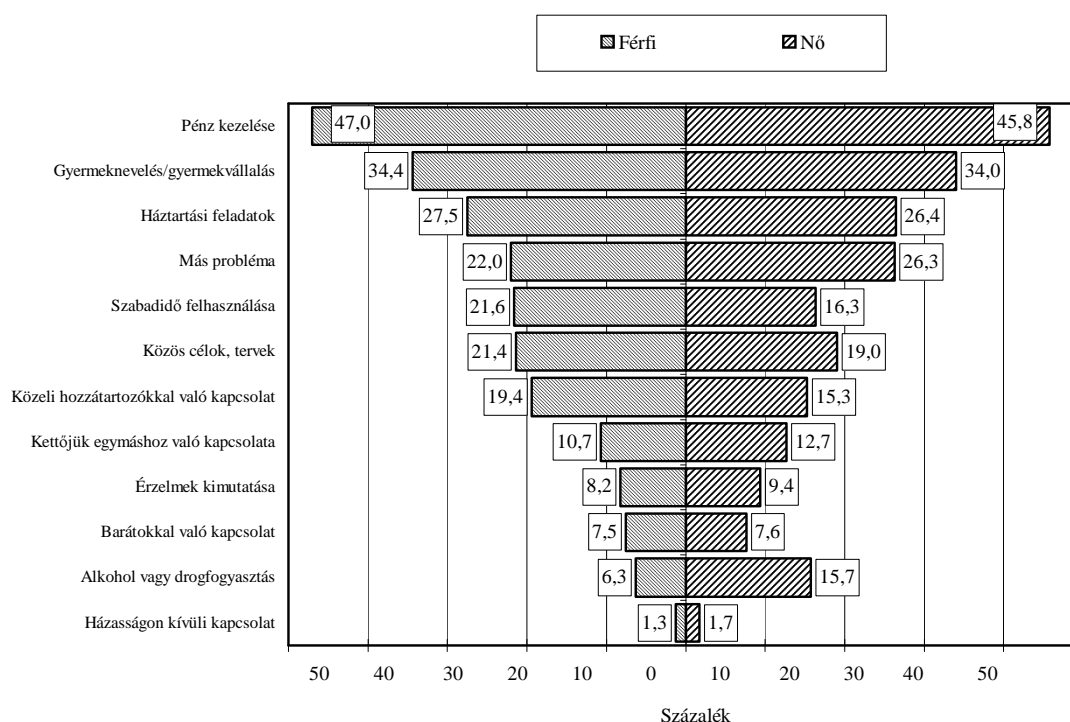
A veszekedések gyakorisága mellett nem érdektelen az sem, hogy milyen jellegűek a *konfliktusok forrásai*, melyek a *nézeteltérések* leggyakoribb *okai*. A szakirodalom szerint megkülönböztethetők a konfliktusok aszerint, hogy az alapvető elvek, normák, célok terén fennálló egyet nem értésből adódnak, vagy pedig ezek elérésének, megvalósításának módozatai körül keletkeznek (Cseh-Szombathy 1979). Az előbbieket a veszélyesebbek, mert a kapcsolat alapjait ingathatják meg.

Vizsgálatunkban azok körében, akik bármilyen gyakoriságú veszekedésről beszámoltak, a veszekedések leggyakoribb okaira is rákérdeztünk: a felsorolt 11 konfliktusforrás közül kellett a megkérdezetteknek kiválasztaniuk a három leggyakoribbat (gyakorisági sorrendben).

Az eredmények alapján a házások körében a nézeteltérések leggyakoribb forrása a pénz kezeléséhez kapcsolódik: a megkérdezettek 46%-a említette a veszekedések okaként, 31%-uk az első helyen. Ugyancsak gyakran jelentenek vitaforrást a gyermeknevelés kérdései, ezt a megkérdezettek 35%-a említette, 14%-uk első helyen. A harmadik problémás területet a háztartási feladatok jelentik, ez a kérdezettek 27%-nál tartozik a három leggyakoribb konfliktusforrás közé, 12%-uknál emiatt van a legtöbb veszekedés. Továbbá elég sokan említették, hogy nézeteltéréseik forrását a közös célok, tervek (20,3%), a szabadidő felhasználás (19%), valamint a közeli hozzátartozókkal való kapcsolat (17,2%) jelenti. Legkisebb arányban a házasságon kívüli kapcsolatot (1,5%), a barátokkal való kapcsolatot (7,7%) és az érzelmek kimutatását (8,8%) nevezték meg veszekedéseik okaként a házások.

Ha nemek bontásában is megvizsgáljuk a konfliktusok forrásait (XIV. ábra), a gyakorisági sorrend tulajdonképpen nem változik, viszont a szabadidő felhasználása és a

hózzátartozókkal való kapcsolattartás kissé nagyobb arányban jelenik meg a férfiaknál mint a nézeteltérések oka, a nők ezzel szemben jóval nagyobb arányban említik az alkoholfogyasztást a veszekedések forrásaként.

XIV. ábra

A konfliktusok okainak megoszlása a házások körében

Látható, hogy nézeteltérések okai inkább külső tényezőkben, a közös életvitel során elkerülhetetlenül adódó döntéshelyzetekben gyökereznek (mint pl. mire költjük a pénzt, ki mennyi házimunkát végezzen, hogyan neveljük a gyermeket stb.) és kevésbé jelent vitatémát az egymás közötti kapcsolat vagy az érzelmeik kimutatása. Emögött feltehetően az áll, hogy magában a kapcsolatban, az egymás iránti érzelmeik kimutatásában felmerülő zavarok, feszültségek is inkább az egyéb, „kézfoghatóbb” területeken csapódnak le. A pénz kezelésében vagy a házimunkák megosztásában való gyakori nézeteltérések, veszekedések sok esetben (főleg ha nem születik mindkét fél számára elfogadható megoldás) a házastársak egymás közti kapcsolatának a zavarait jelzik, annak ellenére, hogy ez utóbbiról nincsenek köztük viták.

Azonban, mint ahogy előbb is említettük, a konfliktusok előfordulása nem feltétlenül káros és romboló hatású, hanem főként a *kezelési, megoldási módjuk* számít. Tehát elsősorban nem a nézeteltérések hiánya, hanem ezek kielégítő megoldása teszi működővé a kapcsolatot.

Több kutatás is megerősítette azt, hogy a pozitív kommunikációra való készség (a problémák megbeszélése, a másik nézőpontjának meghallgatása) jó kapcsolatminőséggel és elégedettséggel jár együtt (Gelles 1995).

A heves – kiabálásig, esetleg tettlegességig fajuló – veszekedések, főleg ha gyakoriak, nem kedveznek a harmonikus kapcsolatnak. Azonban a konfliktuskerülés (amikor a felek elhallgatják a problémákat, ahelyett, hogy megoldást keresnének rá) legalább ennyire rombolóan hat a kapcsolatra, ugyanis hiányos kommunikációhoz és növekvő feszültséghez vezet.

A nézeteltérések előfordulásakor jellemző magatartás vizsgálata során a házasságban élők fele állította, hogy nyugodtan megbeszéljük a problémát, egyharmaduk pedig azt, hogy hevesen vitatkoznak, kiabálnak egymással, további 11–12%-uk vélte úgy, hogy inkább megtartja magának a véleményét, hogy elkerülje a még nagyobb vitát, és mindössze 1–2% említette, hogy tettlegességig fajul a dolog. A nemek szerint nem mutatkozik eltérés a fenti megoszlásban, egyedül az utolsó kategóriát (a tettlegesség előfordulását) említették elsősorban a nők.

Viszont eltérő konfliktuskezelési módok rajzolódnak ki az egy főre eső jövedelem nagysága alapján. Az alacsonyabb jövedelműek nagyobb arányára jellemző a heves vita, kiabálás (41%), valamint a nők esetében a tettlegességig fajuló veszekedés (4,7%), ezzel szemben a magasabb jövedelmi csoportba tartozók nagyobb aránya (60%-a) állította, hogy nyugodtan megbeszéljük a nézeteltéréseket. A házassággal kapcsolatos attitűd szerint ugyancsak különböző konfliktuskezelő magatartások jellemzők: a „modern”-nek nevezett szemléletmód esetén gyakoribb a hangos szóváltás (50%), míg a „tradicionális”, a házasságot értéknek tekintő attitűd esetén a nézeteltérés nyugodt megbeszélése a gyakoribb (64,3%).

A nézeteltérések során tanúsított magatartás szerint különböző a kapcsolattal való elégedettség is. A legelégedettebbeknek azok látszanak, aki a nézeteltéréseiket nyugodtan megbeszéljük, elégedettségük átlaga 4,59, ennél kevésbé elégedettek azok, akik magukban tartják véleményüket (4,22), és akik hevesen vitatkoznak, kiabálnak egymással (4,12), a legelégedetlenebbek természetesen azok a nők, akiknél tettlegességre is sor kerül (3,08).

Az élettársak valamelyest kisebb aránya (43%) állította, hogy nyugodtan megbeszéljük a nézeteltéréseket és a házasokhoz képest nagyobb arányban (43%) állították, hogy a nézeteltéréseket kiabálás, heves vita kíséri. Az előbbi csoport 4,58-as elégedettségi átlagával szemben, az utóbbi csoportba tartozók elégedettségi átlaga 3,92.

A konfliktusok kezelésének vizsgálatában természetesen figyelembe kell venni, hogy a pár tényleges kommunikációs módjára, a konfliktusaik kezelésének mikéntjére nem mindig derül fény a saját elmondásaik alapján.

5. A kapcsolatok stabilitásának szubjektív indikátorai

A magas válási arányok – mint objektív mutatók – a házasságok nagyfokú instabilitását jelzik. Emellett azonban érdemes megvizsgálni, hogy a (még) fennálló házasságokat a bennük élők mennyire érzik stabilnak, tartósnak, és hogyan vélekednek kapcsolatuk tartósságáról az élettársak.

Mint tudjuk, a házasság stabilitását a minősége mellett az is meghatározza, hogy milyen külső tényezők nehezítik, illetve könnyítik meg a felbontását. Tehát a válási hajlam, a kapcsolattal való elégedettség mellett attól is függ, hogy milyen – a felbomlást megkönnyítő – „alternatívákat” érzel az egyén, illetve milyen felbomlás ellen ható „gátlak” léteznek számára.

A *válási hajlam* kognitív eleme a házasság megromlásának tudatosulását, a válás gondolatának felmerülését jelenti. Vizsgálatunkban ez utóbbit próbáltuk feltárni. Azonban abból a megfontolásból, hogy azok a megkérdezettek, akiknek párkapcsolatában – saját bevallásuk szerint – soha nem fordulnak elő komolyabb veszekedések, azok vagy ténylegesen egy jó minőségű, harmonikus kapcsolatban élnek, vagy nem hajlandók külső (idegen) személy előtt feltárni kapcsolatuk zökkenőit, a stabilitásra vonatkozó fenti kérdést számukra már nem tettük fel. Így 1066 személy (946 házasságban és 120 élettársi kapcsolatban élő) válási (illetve kapcsolat felbontási) hajlamáról nyertünk képet.

A megkérdezettek közül a házasságban élő férfiak 12%-a, míg a nők 19%-a állította, hogy felmerült már benne a válás gondolata. Ezzel szemben az élettársi kapcsolatban élő férfiak 23%-a, a nők 32%-a állította ugyanezt. Tehát a nőkre mindkét kapcsolattípus esetében nagyobb arányban jellemző a válási hajlam. Továbbá a fenti arányok azt is sugallják, hogy az élettársi kapcsolatokat jóval nagyobb fokú instabilitás jellemzi, annak ellenére, hogy az elégedettségben nem mutatkozott ilyen fokú különbség. Az elégedettség átlagait ezeknél a csoportoknál az 5. táblázat mutatja.

5. táblázat

Az elégedettség átlaga a válási hajlam szerint

Gondolt-e a kapcsolata végére?	Elégedettség átlaga	
	házasok	élettársak
Igen	3,51	3,78
Nem	4,55	4,41

Láthatjuk, hogy a kapcsolatuk végét fontolgató élettársak kissé magasabb elégedettséget mutatnak, mint a hasonló gondolatokat fontolgató házasok. Ugyanakkor az elégedettség fokát tekintve újra megállapítható, hogy – bár az osztályozásra egy ötös skála volt megadva – a négyes alatti osztályzat már nagyfokú elégedetlenséget, adott esetben válási hajlamot (is) takarhat.

Annál a csoportnál, amelynek a válási hajlamát vizsgáltuk, a házasság/kapcsolattal való elégedettség mérését egy indirekt kérdéssel is megkíséreltük, azt

tudakolva, hogy ha most újból dönthetne, akkor is a jelenlegi házastársát/partnerét választaná-e. A megkérdezett házások 77,2%-a állította, hogy jelenlegi házastársát választaná, 2,7%-uk választana más valakit és 12,2%-uk nem kötné le magát; az élettársi kapcsolatban élők 75%-a választaná jelenlegi partnerét, közel 2%-a más valakit és 10,5%-uk nem kötné le magát. A házas nők kisebb arányban (72%) választanák újra jelenlegi házastársukat, mint a férfiak (84%), míg az élettársak esetében a férfiak maradnának nagyobb arányban (80,6%) jelenlegi partnerük mellett, mint a nők (70%).

A házásoknál a fenti kérdésre adott válaszok szerint vizsgálva a válási hajlamot a következőket találtuk: akik úgy vélik, hogy újra jelenlegi házastársukat választanák, azoknak mindössze 6,3%-a gondolt a házassága végére, míg a más valakit választók 70,8%-a, a függetlenséget választók 52%-a.

A házásoknál a különböző szocio-demográfiai jellemzők mentén is megvizsgáltuk a válási hajlamot. Legnagyobb a válási hajlam a 30–39 éveseknél (nők esetében a 40–49 éves korcsoportban is elég magas), a szakmunkás végzettségűeknél és a legalacsonyabb jövedelmi csoportba tartozóknál. Kissé magasabb továbbá a Budapesten élők körében,²⁰ valamint azoknál, akik saját életükben nem tartják különösebben fontosnak a vallást. A házassággal szembeni attitűd szerint ugyancsak érdekesen alakul a válási hajlam: azok közül, akik a házasságot értéknek tekintik 11,7% gondolt a házassága felbontására, míg a házasság kizárólagosságát elutasítók közül 30%. Ugyanakkor kapcsolatot mutat a válási hajlam a veszekedések gyakoriságával is (korrelációs együttható $-0,251^{**}$): tehát a gyakoribb perpatvar sok esetben a házasság stabilitását is megingatja. Továbbá a nézeteltérések során tanúsított magatartás szerint is eltérő válási hajlam mutatkozott: a problémákat nyugodtan megbeszélők mindössze 6%-a gondolt a kapcsolata végére, míg a véleményüket elhallgatók 17%-a, és ennél nagyobb arányban azok, akiknél heves vita, kiabálás (29%), valamint akiknél tettelegesség (78%) is előfordul.

Azok közül, akiknél már felmerült a válás gondolata, a *válás valószínűségét* is megkérdeztük: 27%-uk vélte úgy, hogy 50%-os az esély arra, hogy mégse bomoljon fel a házassága, és 16,8%-uk ennél kisebb esélyt látott erre. Ha a teljes házas almintát vesszük alapul, és erre átszámoljuk a válási hajlamot és a válás valószínűségét, elmondható, hogy 8%-ot tesz ki azok aránya, akiknél már felmerült a válás gondolata és 1,4%-ot azoké, akik azt tartják valószínűbbnek, hogy házasságuk fel is fog bomlani.

A fenti arányok talán elenyészőnek tűnnek, de érdemes összevetni a válási statisztikával: a tisztított válási arányszám (az 1000 fennálló házasságra jutó válás) 1997 és 2000 között 11 ezrelék körül mozgott, ami azt jelenti, hogy napjainkban 1000 fennálló házasságból 11 egy éven belül felbomlik, azaz a fennálló házasságok 1,1%-a. S ez megfelel az adataink alapján leszűrhető válási valószínűségének, valamint a házasságukkal legelégedetlenebbek (az 1-es osztályzatot választók) arányának, ami ugyancsak 1,1%. Az pedig csupán egy másik oldalról való megvilágításnak köszönhető, hogy a házasság-

---

²⁰ Az elégedettségben, valamint a kapcsolatminőség egyéb dimenzióiban nem mutatkozott különbség a településtípus szerint.

tartam-specifikus válási arányszámok alapján már az is elmondható, hogy – ha a jelenlegi trendek folytatódnak – a napjainkban kötött házasságok 40%-a előbb-utóbb válással végződik.

Összefoglalás

Tanulmányunkban a házasságok és az élettársi kapcsolatok minőségét és stabilitását próbáltuk megvilágítani. Eredményeink értelmezésekor figyelembe kell vennünk, hogy vizsgálódásunk olyan területre irányult, amely a magyar társadalomban még napjainkban is sok ember számára azt a magánszférát jelenti, amelyet „nem illik” negatív színben feltüntetni.

A kapcsolatok minőségét a megkérdezettek elégedettsége, valamint kapcsolatuk néhány jellemzője mérte. Az eredmények – összhangban a hasonló nyugati vizsgálatok eredményeivel – mindkét kapcsolattípus esetében magas elégedettséget tükröznek, amely a férfiaknál valamelyest magasabb mint a nőknél. Összefoglalva az eredményeket azt mondhatjuk, hogy a legkisebb a kapcsolatukkal elégedetlenek aránya a házas férfiaknál, a legmagasabb az élettársi kapcsolatban élő nőknél. A házasok esetében a mintanagyság részletesebb elemzést is lehetővé tett, amely alapján azt találtuk, hogy a házasságukkal legelégedettebbek a 25 év alattiak és az 50 év felettiak, továbbá azok, akik kevesebb mint 5 éve vagy már több mint 25 éve házasok, és akiknek még nincs gyermekük vagy már betöltötte a 18 évet. Ezek a csoportok nyilván nagymértékben átfedik egymást. Viszont arra a kérdésre, hogy egy házasságon belül mi határozza meg leginkább az elégedettség alakulását a házasság során – az életkor, a házasságtartam vagy a gyermek(ek), esetleg mindezek mögött a kohorsz-hatás is érvényesül – adataink alapján nem nyerhetünk választ.

A gyermekek elégedettség-csökkentő hatását a 6, illetve 3 év alatti gyermekek esetében nem támasztják alá adataink. Másrészt ahhoz, hogy pontosan megállapíthassuk a gyermek(ek)nek az elégedettségre gyakorolt hatását, ismernünk kellene a gyermek(ek) születése előtti elégedettséget, valamint az elégedettséget befolyásoló egyéb tényezők alakulását, változását is a gyermek születését követően – ami ugyancsak longitudinális (panel) vizsgálatot igényelne.

Az életkorral, valamint a házasságtartammal egy ideig csökkenő, majd újra növekvő elégedettség – amely a házas nőknél figyelhető meg –, feltehetően az adatok keresztmetszeti-jellegének köszönhető. Erre utalnak a különböző nyugati panelvizsgálatok eredményei is, amelyek megcáfolják az U alakú elégedettségi-görbe érvényességét. Ezekben a követéses módszer alkalmazása azt igazolta, hogy az elégedettség jelentősen csökken a házasságok első tíz évében, majd ezt követően – az ez idő alatt fel

nem bomlott házasságokban – már sokkal lassúbb, fokozatosabb csökkenés figyelhető meg (Glenn 1998; Bradbury et al. 2000).

Az elégedettség megítélése úgy tűnik, összefügg az egyén házassággal kapcsolatos véleményeivel, attitűdjeivel. A tradicionálisabb házasság-attitűd magasabb elégedettséggel jár együtt, amely mögött a házassággal szembeni nagyobb elkötelezettség, másfajta elvárások húzódnak. Azonban annak megállapítását, hogy a házassággal szembeni attitűd befolyásolja-e az elégedettséget, vagy a saját házasság megítélése, illetve a vele való elégedettség szerint módosul az attitűd, szintén csak panel-vizsgálat tenné lehetővé.

A különböző területeken belül vizsgálva az elégedettséget, eredményeink azt mutatják, hogy a háztartási munkák megosztásával mindkét kapcsolattípus esetében a nők magas aránya elégedetlen. A pénzügyek kezelése és a rokon kapcsolatok főleg az élettársi kapcsolatban élő nőknél jelentik az elégedetlenség forrását, a házas nők viszont a szexuális kapcsolatukkal, és a társuk figyelmességével, szeretetével bizonyultak elégedetlenebbeknek, mint az élettársi kapcsolatban élők.

A kapcsolattal való elégedettség – mint várható volt – összefüggést mutat a kapcsolat-minőség többi indikátorával. A gyakoribb interakciók (beszélgetések, közös pihenés, kikapcsolódás, közös munkavégzés) nagyobb elégedettséggel járnak együtt, míg a gyakoribb veszekedések csökkentik az elégedettséget. A nézeteltérések kezelési módja szerint ugyancsak különböző a kapcsolattal való elégedettség, ami azt támasztja alá, hogy a jó kapcsolatminőség a problémák nyugodt megbeszélését, egymás véleményének meghallgatását feltételezi.

A kapcsolatok stabilitását a válási hajlam, valamint a válás valószínűségének a megítélése mérte. Eredményeink szerint az élettársi kapcsolatoknál nagyobb instabilitás mutatkozik, másrészt mindkét kapcsolattípus esetén a nőkre kissé nagyobb arányban jellemző a válási hajlam. Ez egybeesik azzal a statisztikai adattal, mely szerint a válóperek nagyobb részét a nők nyújtják be. A házassággal szembeni tradicionális attitűd a házasoknál úgy tűnik nem csak az elégedettséget, de a kapcsolat stabilitásának megítélését is meghatározza. Ugyanolyan kapcsolat-minőség mellett a házasságot értéknek tekintő attitűdöt tanúsítók kevésbé valószínű, hogy felbontják házasságukat.

Az eredmények alapján – az elégedettséget összehasonlítva a kapcsolat-minőség, illetve -stabilitás egyéb indikátoraival – megállapíthatjuk, hogy a viszonylag magas osztályzattal értékelt elégedettség mögött sok esetben problémák (gyakori nézeteltérések, konfliktusok), sőt még válási hajlam is fellelhető. Ez megerősíti azt a feltételezést, hogy a 4-es alatti osztályzatok már rossz minőségű kapcsolatokat takarnak, és ennek fényében másképp értékelhetők az elégedettség egyébként nem túl jelentős ingadozásai.

A fenti eredmények mellett szem előtt kell tartani, hogy mind a házasság, mind az élettársi kapcsolat egy állandóan változó viszonyt jelent, amelyet keresztmetszeti vizsgálattal nehéz megközelíteni, mivel az figyelmen kívül hagyja e kapcsolatok minőségének és stabilitásának dinamikus jellegét. Az általunk feltárt eredmények egy pilla-

natkép részletei, és nem teszik lehetővé, hogy megragadjuk azt a kontinuitást és változást, ami jellemzi a házassági és élettársi kapcsolatokat.

Felhasznált irodalom

- Brown, Susan L.–Booth, Alan (1996):* Cohabitation versus marriage: a comparison of relationship quality. In: *Journal of Marriage and the Family*, 58.
- Bumpass, Larry (2000):* Family-related attitudes, couple relationships, and union stability.
- Cseh-Szombathy László (1979):* Családszociológiai problémák és módszerek. Gondolat, Budapest.
- Cseh-Szombathy László (1991):* A családi értékek változása és ennek hatása a családi funkciók alakulására. In: *Utasi Ágnes (szerk.): Társas kapcsolatok.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gelles, R. J. (1995):* Contemporary Families (A sociological view), SAGE Publications International Educational Professional Publisher.
- Glezer, Helen (1997):* Cohabitation and marriage relationships in the 1990s. In: *Family Matters*, 47.
- Gödri Irén (2001):* A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása. Elméleti támpontok és mérési lehetőségek. KSH NKI Kutatási Jelentései 66.
- Mikrocenzus 1996.* Az élettársi kapcsolatokban élők adatai. Budapest, KSH, 1998.
- Somlai Péter (1999):* A sokféleség zavara: a családi életformák pluralizációja Magyarországon. In: *Demográfia*, 1999/1–2.
- Pataki Judit–S. Molnár Edit (1987):* Gondolkodási sémák az elégedettségéről. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Utasi Ágnes (1997):* A válás és együttélés rétegekülönbségei. In: *Társadalmi Szemle 1997/7.*
- Utasi Ágnes (1999):* Partnerkapcsolatok és individualizálódás (Házasok, együttélők, elváltak 24 országban). In: *Demográfia*, 1999/1–2.
- White, Lynn K. (1983):* „Determinants of spousal interaction: marital structure or marital happiness.” In: *Journal of Marriage and the Family* 45: 511–519.
- Zuo, Jiping (1992):* “The Reciprocal Relationship Between Marital Interaction and Marital Happiness: A Three-Wave Study.” In: *Journal of Marriage and the Family* 54: 870–878.

A család és a munka szerepe a nők életében

Pongrácz Tiborné

A női foglalkoztatottság Magyarországon, a 90-es évek végére nagyjából az Európai Unió átlagnak megfelelően alakult. A gazdasági aktivitás, valamint gyermekvállalás és gyermeknevelés szempontjából leginkább érintett 25–54 éves korosztálynak 1998-ban 64%-a dolgozott, s bár ez az arány néhány ponttal magasabb volt az uniós átlagnál, alatta maradt az észak- és nyugat-európai országok aktivitási mutatóinak. Azt mondhatjuk tehát, hogy napjainkban a fiatal és a középkorú nők Magyarországon közel ugyanolyan arányban folytatnak kereső tevékenységet, mint számos más európai országban, de ez a jelenlegi helyzet eltérő trendek következtében alakult ki. Míg Magyarországon a 70-es, 80-as években az említett női korosztály foglalkoztatása 80% felett volt – egyes korcsoportok esetében a 90%-ot is meghaladta –, és innen következett be a csökkenés, addig Nyugat-Európában a női foglalkoztatottság állandó, folyamatos bővülése volt tapasztalható. A közel azonos foglalkoztatottsági helyzet mögött tehát igen eltérő társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok húzódnak meg. Egy nyugat-európai szerves fejlődés áll szemben egy közép-európai felülről vezényelt, kierősszakolt munkaerő-piaci változással, helyzettel.

Ismeretes, hogy Magyarországon – a volt szocialista országokhoz hasonlóan – a nők tömeges munkába állítása az 50-es években kezdődött, mely folyamat nem nélkülözte a gazdasági kényszer és az ideológiai nyomás elemeit sem. Nemcsak az eszközök voltak gazdasági és ideológiai jellegűek, de a célok is: egyfelől a nagyarányú iparosítás, másfelől a családi kötelek lazítása, az állam szerepének, ráhatásának növelése a gyermeknevelésben. A propaganda direkt és indirekt sugallata szerint csak a „dolgozó nő” volt a társadalom értékes tagja, és ebben az értékítéletben benne volt a „csak” anyák, „csak” háziasszonyok lebecsülése, negatív minősítése is. Kérdés persze, hogy az érintettek hogyan viszonyultak ehhez a hivatalos képhez, mennyire volt a kereső tevékenység a nők számára belső kényszer és mennyire szükséges rossz, hogyan tudták valóban összeegyeztetni a munkát és a családot, és egyáltalában mit tettek volna, ha lett volna választási lehetőségük? Hosszú éveken keresztül ezek a kérdések – a megfelelő kutatási lehetőségek és a minimális kutatási szabadság hiányában – megválaszolatlanok maradtak.

A 70-es évek elején nyílt először mód arra, hogy egy kérdőíves vizsgálat keretében megtudakoljuk a férfiak és nők családi és munkaerő-piaci szerepével, aspirációival kapcsolatos lakossági véleményeket.

A nők kereső tevékenységével kapcsolatos vélemények a rendszerváltozás előtt

Az első, a nők kereső tevékenységének megítélését is tudakoló közvéleménykutató vizsgálatot 1974-ben hajtottuk végre. A kutatás során vizsgáltuk a viszonylag fiatal, 10 éves kor alatti gyermeket nevelő anyák munkavállalásának elfogadottságával kapcsolatos véleményeket is. A felvétel során megkérdezettek döntő többsége – kétharmada – azon a véleményen volt, hogy egy kisgyermekes anya számára a legfontosabb feladat a gyermeknevelés, a háztartás vezetése, illetve a harmonikus családi légkör biztosítása, és ezért indokolt lenne, hogy ne vállaljon kereső tevékenységet. A többség tehát a hagyományos családi szerepmegosztás mellett foglalt állást, a férj feladatának tartva a család eltartását, a nők fő feladatának pedig a gyermeknevelést és a család összetartását jelölte meg.

Néhány év múlva, 1978-ban egy újabb kutatásunk keretében a két- és háromgyermekes anyák helyzetét vizsgálva ismét foglalkoztunk a családi feladatok és a kereső tevékenység összeegyeztethetőségének kérdésével. Ebben az esetben azonban csak az érintettek véleményét tudakoltuk, olyan anyákét, akik gyermekeket nevelnek és közben dolgoznak (83%-uk volt gazdaságilag aktív), más szóval naponta szembesülnek a kettős leterheltségből fakadó problémákkal.

A megkérdezetteknek az alábbi lehetőségek közül kellett kiválasztani az általuk legjobbnak tartott megoldási formát:

- ha a férj keresetéből el tudná tartani a családot, a feleség pedig biztosítaná a megfelelő családi életet, a családi harmóniát, vezetné a háztartást;
- ha a feleség rövidebb munkaidőben dolgozna, hogy több ideje maradjon a családra, a háztartásra;
- ha a férj és a feleség is dolgozik és a gyermeknevelést és a háztartási munkákat egyenlő arányban osztanák meg.

A nők kereső tevékenységét teljes mértékben elvetők – az első válaszlehetőséggel egyetértők aránya – 37%-os volt. Csaknem ugyanannyian (35%) preferálták a nők részmunkaidős foglalkoztatását, ami kétségkívül egyfajta elmozdulást jelent a kereső tevékenység elfogadása felé, de a családi munkamegosztást tekintve nincs szignifikáns különbség az első és a második válaszlehetőséggel egyet értők véleménye között. Mindkét csoport, akik a véleménnyel rendelkezők közel háromnegyedét jelentik, alapvetően a nemek közötti tradicionális munkamegosztással értenek egyet, hiszen a családdal, háztartással kapcsolatos teendőket továbbra is kizárólagosan a nő, az anya feladatának tart-

ják. A részidős munkavállalás elfogadása ugyanakkor kétségkívül bizonyos véleményváltozást mutat a csak háziasszonyi szerepet preferáló állásponthez képest.

Az emancipációs ideológiának leginkább megfelelő megoldási formát – az azonos részvételt a munkaerőpiacon és a gyermeknevelési, háztartási feladatokban – az érintett nőknek mindössze egynegyede támogatta. Ismételten szükséges hangsúlyozni, hogy nők véleményéről van szó, vagyis ezen kutatás eredményei nem tartalmazzák a férfiak nemi szerepekkel és a nők munkavállalásával kapcsolatos hagyományosan konzervatívabb álláspontját. Az emancipációs modellt még az értelmiségi nőknek is csak egyharmada támogatta, viszont az átlagosnál jóval nagyobb mértékben álltak ki a rész-munkaidős foglalkoztatás szükségessége mellett. Ez is azt bizonyítja, hogy esetükben – és ez általánosítható a megkérdezettek többségére – alapvetően nem a munka, a kereső tevékenység elutasításáról van szó, hanem arról, hogy az otthoni teendők – az érintettek véleménye szerint is – döntően női feladatok, márpedig a kettő összeegyeztetése nyolc órás munkavállalás mellett nem, vagy csak nagyon nehezen képzelhető el.

A nő és a munka, család és munka témakörökkel foglalkozó következő kutatásunk felvételének időpontja 1991 volt. Az évszámot tekintve már a rendszerváltozás után hajtottuk végre, mégis a rendszerváltozás előtti időszakhoz sorolnám; 1991-ig ugyanis a rendszerváltozás gazdasági, munkaerő-piaci hatásai nem, vagy még alig voltak érzékelhetők, következésképp a nők kereső tevékenységével kapcsolatos attitűdöket sokkal inkább a 80-as évek tapasztalata, semmint a rendszerváltozás óta eltelt egy év történései határozták meg.

Az 1991-es kutatás részét képezte egy öt országra (Kelet- és Nyugat-Németország, Oroszország, Lengyelország, Magyarország) kiterjedő nemzetközi összehasonlító vizsgálatnak, mely a kisgyermeket nevelő családok, szülők helyzetét kívánta feltárni. Számos egyéb témakör mellett a nők munkavállalásának okait, a karrierorientációt, a munka és család szerepét, a családi munkamegosztás helyzetét és megítélését is vizsgáltuk. A minta összetételéből adódóan lehetőségünk nyílt a fiatal anyák véleményét összevetni az apák, a férjek véleményével, valamint megvizsgálni, hogy a magyar szülők véleménye milyen irányban és mértékben tér el a többi országban élő apák és anyák magatartásától, beállítódásától.

A női munkavállalás okait a kérdőív indirekt megfogalmazásban tudakolta: „mi az oka annak, hogy a nők nem szívesen maradnak ki a munkából?”

1. táblázat

„Mi az oka annak, hogy a nők nem szívesen maradnak ki a munkából?”
(átlagérték)*

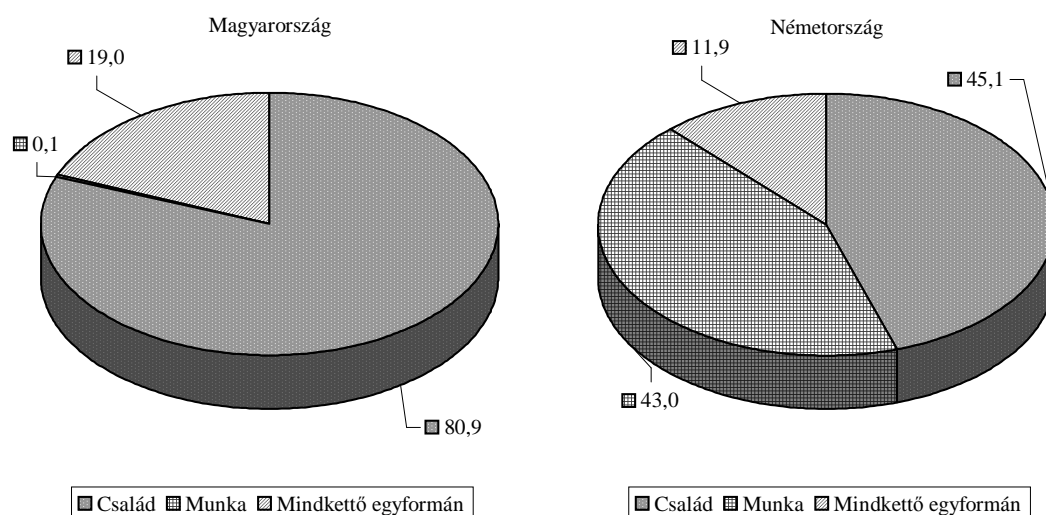
	Magyarország		Lengyelország		Oroszország	
	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák
1 – a gyermekek nem eléggé respektálják, ha az anya csupán háziasszony	32	32	28	30	16	18
2 – egy nőnek fontos, hogy anyagilag független legyen	46	46	66	58	45	36
3 – elég lehangoló dolog kizárólag otthon lenni	47	56	67	67	28	32
4 – anyagi okok miatt nem engedhető meg	83	86	85	89	93	91
5 – csak háziasszonynak lenni nem vonzó életcél	67	57	70	56	37	37
6 – az emberek kevesebbre becsülik azt a nőt, aki csupán háziasszony	45	38	55	51	41	41

	Volt Kelet-Németország		Volt Nyugat-Németország	
	anyák	apák	anyák	apák
1 – a gyermekek nem eléggé respektálják, ha az anya csupán háziasszony	24	25	27	27
2 – egy nőnek fontos, hogy anyagilag független legyen	54	52	50	51
3 – elég lehangoló dolog kizárólag otthon lenni	56	71	58	62
4 – anyagi okok miatt nem engedhető meg	83	77	66	66
5 – csak háziasszonynak lenni nem vonzó életcél	76	74	52	57
6 – az emberek kevesebbre becsülik azt a nőt, aki csupán háziasszony	62	61	51	55

*Az ötfokú skálán megadott válaszok átszámítása 0–100-ig terjedő skálára.

Érthető, hogy a munkavállalás legfőbb, elsődleges motívuma minden országban a pénzkeresés, az anyagi kényszer. Különböző erősséggel, de más, pszichikus motívumok is nagy súllyal esnek latba annak mérlegelésénél, hogy miért érdemes a nőknek munkát vállalniuk. Sokak szerint lehangoló dolog kizárólag otthon lenni és családi feladatot ellátni, és úgy tartják, a társadalom is jobban becsüli a dolgozó nőt. Ez utóbbi véleménnyel a magyar szülők csak kevéssé azonosulnak. Magyarországra nézve megállapítható, hogy a női munkavállalással kapcsolatos vélemények a többi országban tapasztalható megoszlásoktól általában nem térnek ugyan el, de a magyar apák és anyák a nők kereső tevékenységének megítélését tekintve konzervatívabb álláspontot képviselnek. Különösen igaz ez a megállapítás a kelet-német adatokkal történő összevetés esetében. A dolgozó nő pozitív megítélése, a „csak” háziasszonyok lebecsülése legerőteljesebben a kelet-német társadalomra jellemző, s ezzel magyarázható, hogy az újraegyesítést követő nagyarányú munkanélküliség a kelet-német nők körében szinte társadalmi sokkot, depressziót váltott ki, melynek egyik tünete, mutatója volt a gyermekvállalási kedv soha nem látott mélyrepülése. A 90-es évek első felében a volt NDK, vagy más szóval az új szövetségi államok területén a teljes termékenységi arány 0,7-es érték körül mozgott, mely a világon ez idáig mért legalacsonyabb termékenységet jelentette.

A kisgyermekes szülők körében végzett nemzetközi összehasonlító vizsgálat számos eredménye bizonyította, hogy a családi feladatok és a kereső tevékenység fontosságának megítélésében a legjelentősebb különbség a magyar és a kelet-német társadalom között van, ezért anélkül, hogy ennek taglalásába részletesen belemennék, illusztrációként még egy témakört szeretnék megemlíteni. A családi életnek, illetve a munkának, a hivatásnak az egyén életében játszott szerepét, jelentőségét is vizsgáltuk az említett kutatás kapcsán, és e két ország esetében a következő eredményeket kaptuk.

1. ábra

Mi a fontosabb az életben: a család, magánélet vagy a munka, hivatás?
(a nők véleménye, 1991 (%))

Kétségtelen tény, hogy csak ritkán és kevesek esetében fordul elő az életben, hogy az ember választásra kényszerül családjá és munkája között, de fontos értékrendi mutató, hogy e két terület közül melyik élvez prioritást. Hangsúlyozni kell, hogy a válaszolók mindegyike kisgyermeket, vagy kisgyermekeket nevelő anya, s ezért a magánélet, a család előtérbe kerülése, dominanciája csaknem természetesnek tekinthető. Ennek fényében igencsak elgondolkoztató a kelet-német anyák véleménye, erősen munkacentri-kus beállítottsága. Nemcsak a hivatást preferálók, de identitásuk szempontjából a családot és munkát egyformán fontosnak tekintők is erősen munkaorientáltak nevezhetők. Esetükben a kereső státus elvesztése jelentős pszichés konfliktust eredményezhet, melyet a gyermek, a család megléte nem tud ellensúlyozni.

A magyar anyák lelkülete hagyományosabb és – egyéni értékítéletem szerint – egészségesebb. A család, a magánélet meghatározó szerepe mellett egy egyötödös kisebbség tartja mindkét szférát egyformán fontosnak, de senki nem vallotta a munka, a hivatás elsődleges fontosságát. Ez a beállítódás, mely összhangban van a magyar társadalom, a magyar nők – számos kutatás eredményével alátámasztott – erőteljes család- és

gyermekcentrikus beállítottságával, egyfajta értékrendi stabilitást ad, s bizonyos értelemben megkönnyíti a család és munka összeegyeztetését, vagy a karrierrel, előmenetellel kapcsolatos dilemmák eldöntését. Talán ennek az értékrendi stabilitásnak is betudható, hogy a vizsgált magyar anyák elégedetten nyilatkoznak a családi és munkahelyi feladatok összeegyeztetéséről. A megkérdezettek többsége úgy érzi, hogy e két területet a mindennapokban jól össze tudja hangolni, és csak igen kevesen (16%) számolnak be problémákról, nehézségekről.

Kétségtelen tény, hogy a családi és munkahelyi feladatok vártnál nagyobb harmóniája arra is visszavezethető, hogy az anyák többsége nem vágyik igazán munkahelyi előmenetelre, karrierre. Többségük meg van elégedve azzal, amit eddig a munkájában, foglalkozásában elért, ami az anyák életkorát tekintve – valamennyien 40 évesnél fiatalabbak – meglepőnek tűnik. Nem vágnak karrierre, mert az túl sok energiát és időt igényelne, amit a családi élet sýnylene meg. A családi élet harmóniája egyébként az apák megfontolásában is szerepet játszik, és sokan utasítanának el egy feltételezett munkahelyi előmenetelt, vezető beosztást ezen ok miatt. (A családi élet, mint karrierszempontra csak a magyar férfiak esetében játszott szerepet!)

Bár a megkérdezett kisgyermekes anyák nem igazán akarnak karriert csinálni, a család is fontosabb számukra a munkánál, hivatásnál, mégsem állíthatjuk, hogy nem akarnának dolgozni, vagy csak anyagi kényszer miatt dolgoznának.

2. táblázat

*„Ha a férj el tudná tartani a családot, mit választana?”
(a gyermekes anyák véleménye, 1978, 1991 (%))*

	1978	1991
Otthon maradna	37,0	33,0
Részmunkaidőben dolgozna	35,2	51,1
Teljes munkaidőben dolgozna	24,0	13,6
Nem tudja	3,8	2,3
Összesen	100,0	100,0

A 13 év különbséggel végrehajtott felvételek adatait összehasonlítva megállapítható, hogy a kereső tevékenység elutasítását tekintve nem tapasztalható számottevő változás. Anyagi kényszer hiányában a nőknek stabilan körülbelül egyharmada maradna otthon. Jelentősebb változás következett ugyanakkor be a teljes- és a részidős foglalkoztatással kapcsolatos aspirációk esetében. A teljes munkaidőben dolgozni kívánók aránya jelentősen lecsökkent, miközben megemelkedett a részmunkaidős foglalkoztatást választók aránya. Más szóval az anyák többsége anyagi kényszer nélkül fontosnak tartja a háztartáson kívüli munkavállalást, de a két feladatkör összeegyeztetését a rövidebb munkaidőben történő foglalkoztatás esetében látná biztosítottabbnak, konfliktusmentesebbnek.

Az 1990-ben megkezdődött rendszerváltozás gazdasági hatásai legmarkánsabban a munkaerőpiacon jelentkeztek. A foglalkoztatottak száma drasztikusan visszaesett, és szinte egyik napról a másikra 700 ezer ember lett munkanélküli. A munkahelyeken feleslegessé vált emberek jelentős része, mintegy 60%-a a munkanélküliség elől koren-gedményes (rokkant-) és előnyugdíjazásba menekült, s így a nem-foglalkoztatottak aránya a tényleges munkanélküliségi mutatókénál lényegesen jobban nőtt. 1990 és 1994 között a nemfoglalkoztatottak aránya 18,5%-kal emelkedett, a munkavállalási korú népességnek 39%-a került ki a munkaerő-piacról. 1993/94-től kezdve lassult, illetve stagnált a foglalkoztatottak létszám csökkenése. A munkanélküliek száma is folyamatosan apadt, azonban nem azért, mert álláshoz jutottak, hanem mert végleg elhagyták a munkaerőpiacot. Így a nem-foglalkoztatottak magas aránya és növekedési üteme továbbra is fennmaradt. A konszolidáció jelei 1998-tól mutatkoznak. Azóta tapasztalható, hogy nő a foglalkoztatottak és csökken a nem-foglalkoztatottak száma. A munkanélküliek egyre nagyobb arányban kerülnek vissza a munkaerőpiacra, nem kényszerülnek a végleges inaktivitást választani. Ezzel együtt az eltelt tíz év alatt – mint ahogy azt már a bevezetőben említettem – a foglalkoztatottak száma olyannyira visszaesett, hogy arányuk (53,5%) már jóval kisebb, mint az Európai Unió tagállamainak átlagában (60,5%).²¹

A munkanélküliség, illetve a tömeges inaktívvá válás értelemszerűen nem kímélte meg a munkaképes korú női népességet sem. 1989 és 1998 között az aktív korban lévő nők esetében az inaktívok aránya 22%-kal nőtt, s napjainkra a nők foglalkoztatottsági aránya mindössze 54%-os. A nők munkaerő-piaci részvételét tükröző képet némileg javítja, illetve reálisabbá teszi, ha a gyesen és gyeden lévőket kivesszük az inaktívok közül, és a korábbi KSH-s gyakorlat szerint az aktívok közé soroljuk. Ebben az esetben az aktív nők aránya 62%-ra emelkedik. Még azonban ez a kozmetikázott adat is jelentősen elmarad a 70-es, 80-as évekre jellemző 80% feletti női foglalkoztatási arányoktól.

A makrostatisztikai adatok tehát a munkaerő-piaci helyzet jelentős változásáról tanúskodnak, de nem tudják visszaadni azokat a változásokat, amelyek a társadalom szubjektív szférájában, az egyének magatartásában, beállítódásában végbementek. A teljes foglalkoztatottság, a könnyű elhelyezkedési lehetőségek több évtizedes gyakorlata után megjelenő munkanélküliség felkészületlenül érte a családokat, az anyagi nehézségek mellett önértékelési problémákat is okozva. A ma Magyarországon munkaképes korban lévő népesség a „mindenről gondoskodó állam” eszmerendszerben szocializálódott, és hirtelen szembesülnie kellett az állami feladatvállalás visszaszorulásával, a pi-

---

²¹ Frey Mária: A munkahelyi és családi-háztartási kötelezettségek összehangolása, mint a munkahelyteremtés pótlólagos forrása. Munkaanyag. Készült a Népesedési ad hoc Bizottság számára, 1999.

acgazdaság kemény feltételeivel, a kockázatvállalás kényszerével és általában az élet kevésbé kiszámítható voltával. Más oldalról ugyanakkor soha nem látott és remélt lehetőségek nyíltak meg a megfelelő képzettséggel, iskolai végzettséggel, kezdeményező-képességgel, rátermettséggel rendelkező emberek tömegei előtt. Kérdés, hogy ez az el-
lentmondásos helyzet – fenyegető munkanélküliség az egyik oldalról, meggazdagodás,
karrier a másik oldalról – hogyan hatott a családdal és a munkavállalással kapcsolatos
véleményekre, okozott-e szemléletváltozást a nők háztartáson kívüli foglalkoztatásának
megítélésében, és ha igen, milyen irányú és jellegű változás tapasztalható.

A 2000 novemberében–decemberében 3000 fő megkérdezésével végrehajtott or-
szágos reprezentatív vizsgálat²² eredményei számos, a fentiekben megfogalmazott kér-
désre adhatnak választ, és sok szempontból alkalmasak a rendszerváltozás értékformáló
hatásának mérésére is. A kutatás részét képezi az európai országok többségére kiterjedő
nemzetközi, összehasonlító vizsgálatnak.

A kisgyermekes szülők körében 1991-ben végzett kutatásunk során azt tapasztal-
tuk, hogy a család és a munka szembeállítása egyértelműen a családi élet, a magánszféra
prioritását mutatta. A 2000-ben végzett vizsgálat során a téma a következőképpen került
megfogalmazásra: „fontos ugyan a munka, de a nők többsége számára az otthon, a
gyermekes fontosabbak.” Az állítással a megkérdezettek döntő többsége, mintegy há-
romnegyede értett egyet, ami azt jelenti, hogy az ötfokú skálán a 4-es vagy 5-ös fokoza-
tot választotta. Mintegy 20% azok aránya, akik szerint mindkét terület egyformán fon-
tos, de a munkának, hivatásnak csak 4–5% adott prioritást. Nem tapasztalható szignifi-
káns különbség sem a válaszadó neme, sem gyermekes vagy gyermektelen volta szerint.
Más szóval a gyermektelen, többségükben fiatal nők ugyanolyan mértékben vallottak a
család, a gyermek döntő meghatározó szerepe mellett, mint az egy-két gyermeket nevelő
anyák. Érthető módon a három- és többgyermekes anyák esetében a család még hangsú-
lyosabbá, a munka még hangsúlytalanabbá válik. Elmondható tehát, hogy a magyar tár-
sadalomra, a magyar nőkre és anyákra jellemző családcentrikus beállítottság az elmúlt
tíz év alatt nem változott. Termékenység szempontból különösen reményt keltő a fia-
tal, még gyermekvállalás előtt álló nők konzervatív, a magánszférát preferáló beállított-
sága.

A nők munkavállalásában továbbra is lényeges szerepet játszik az anyagi kényszer.

---

²² Az adatfelvételt a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet megrendelésére a TÁRKI készítette.

3. táblázat

„Manapság a nők többségének dolgoznia kell, mert csak így biztosítható a család megélhetése.”, 1991 és 2000
(átlagérték)*

1991. évi kisgyermekes felvétel		2000. évi országos felvétel	
anyák	apák	nők	férfiak
83	86	94	91

* Az ötfokú skálán megadott válaszok átszámítása 1–100-ig terjedő skálára.

Összehasonlítva a két felvétel adatait megállapítható, hogy az anyagi szempontok súlya, mely már 1991-ben is igen magas volt, tovább növekedett. A vélemények valójában a kétkeresős családmódellem fennmaradásának szükségességét hangsúlyozzák. A rendszerváltozás óta eltelt tíz év anyagi és munkaerő-piaci bizonytalanságai abban erősítették meg az embereket, hogy egy családnak két pilléren kell állnia ahhoz, hogy valamelyikük munkanélkülivé válása ne lehetetlenítse el teljesen a család megélhetését, egzisztenciáját. A kérdőív további kérdéseiből ugyanakkor kitűnik, hogy a kétkeresős családmódellem a megkérdezettek többsége nem tekinti ideálisnak, és inkább csak kényszerből fogadja el.

4. táblázat

Vélemények a férfiak és nők szerepéről és a női munkavállalás hatásáról, 2000
(átlagérték)*

	Nők	Férfiak
A férj feladata, hogy keresetével biztosítsa a család megélhetését, a feleség feladata, hogy ellássa az otthoni feladatokat.	70	76
Az egész család életét megviseli, ha egy nő nyolc órás állásban dolgozik.	67	68

* Az ötfokú skálán megadott válaszok átszámítása 1–100-ig terjedő skálára.

A többség tehát – mind a férfiak, mind a nők esetében – a kétkeresős családmódellem szemben a hagyományos szerepmegosztáson alapuló családi berendezkedést választaná. Ez a vélemény igencsak egybecseng – a tanulmány elején említett – 1974. évi közvélemény-kutatás megállapításaival, mely szintén a tradicionális férfi-női szerepek előtérbe helyezését mutatta. Az egybeesés azért is érdekes, mert a két felvétel között eltelt 26 év alatt sok változás ment végbe a magyar társadalomban – mindenekelőtt a nők képzettségi, iskolai végzettségi színvonala emelkedett jelentős mértékben –, mindez azonban nem befolyásolta a hagyományos szerepek, a hagyományos családi munkamegosztás iránti nosztalgiát. Meg kell jegyezni, hogy az a vélemény, miszerint a férjnek egy

keresetből el kellene tudnia tartani a családot, a fiatalok körében is igen népszerű: a 30 év alattiak 68 pontos egyetértéssel támogatták ezt a megoldást.

Az idősebb népességhez viszonyítva átlagosan magasabb iskolai végzettségű, szakmai pályafutása elején álló fiatal generáció ezen meglepően konzervatív álláspontja talán azzal is magyarázható, hogy e korosztály volt az anyák nagy arányú kereső tevékenysége miatt az a „kulcsos” nemzedék, mely ezt a helyzetet igen negatívan élte meg, és saját jövőendő családja esetében a szülői mintát elutasítva, ezen változtatni szeretne.

Az 1974. évi kutatás során azt tapasztaltuk, hogy a hagyományos szerepmegosztással egyedül az egyetemet, főiskolát végzett nők nem értettek egyet. Esetükben többségi vélemény volt, hogy egy nőnek mindenképpen folytatnia kell munkáját, mert csak az otthoni teendők nem elégíthetik ki. A magas iskolai végzettségű nők véleménye napjainkban is eltér az átlagostól. Az egyetemi, főiskolai diplomával rendelkező nők esetében az egyetértési index 53 pontos, ami azt jelenti, hogy kevésbé konzervatív beállítottságúak, mint a megkérdezettek általában, de nem nevezhetők egyértelműen munkaorientáltak sem. Elmondható tehát, hogy a hagyományos családi szerepmegosztás iránti igény még az értelmiségi nők körében is erősödött.

A kutatási eredmények alapján általában a „csak” háziasszonyi szerep nagyobb elfogadottságára, a hagyományos női, anyai szerepkör nagyobb megbecsülésére lehet következtetni. A viszonyítás alapja ismét az 1991. évi kutatás, amelynek során a kisgyermekes szülőknek hasonló tartalmú kérdéseket tettünk fel.

5. táblázat

A háziasszony és a kereső tevékenységet folytató nő megítélése, 1991 és 2000 (átlagérték)*

	1991. évi kisgyermekes felvétel**		2000. évi országos felvétel	
	anyák	apák	nők	férfiak
Háziasszonynak lenni ugyanolyan kielégítő lehet, mint kereső tevékenységet folytatni	33	43	62	65
Sokkal jobban megbecsülik azt a nőt, aki dolgozik	55	62	51	48

* Az ötfokú skálán megadott válaszok átszámítása 1–100-ig terjedő skálára.

** A kérdések 1991-ben nem pontosan a 2000. évi kutatással azonos módon kerültek megfogalmazásra, de a kérdések tartalma azonos.

A szemléletváltozás, mely különösen a háziasszonyi szerep megítélésével kapcsolatban tapasztalható, nagy valószínűséggel a munkaerőpiacon bekövetkezett változásokkal hozható, összefüggésbe. Az a tény, hogy az aktív korban levő nők egyre nagyobb arányban szorultak ki a munkaerőpiacról és váltak főfoglalkozású háziasszonnyá, pozitív irányba módosította e tevékenység megítélését. Az elhelyezkedési nehézségeket, valamint a munkáltatók magas, a családi feladatokkal egyre nehezebben összeegyeztethető elvárásait látva egyre többen érzik úgy, hogy az otthoni munkában, a háziasszonyi

szerepkörben is meg lehet találni az örömet, a sikerélményt. Még akkor is, ha az a magatartás egyfajta önigazolásként fogható fel, a jelenség pozitívumként értékelhető, mert arra utal, hogy a nők többsége azonosulni kezd megváltozott társadalmi szerepével, és nem frusztrációval éli meg, nem kudarcként értelmezi.

Határozott ellentmondás van tehát a magyar társadalom pszichikus beállítottsága és a racionalitást felismerő véleménye között. Míg egyik oldalról jónak, sőt helyesebbnek tartja, ha a nők nem dolgoznak, és csak családi feladataikra koncentrálnak, a másik oldalról a család nem nélkülözheti a nő keresetét, vagyis a nőknek, ha nem is emancipációs okokból, de az anyagi kényszer hatására dolgozniuk kell.

Gyermekvállalás és munka

A megváltozott munkaerő-piaci feltételek között különösen nehéz azoknak a nőknek a helyzete, akik kisgyermeket nevelnek, vagy még gyermekvállalás előtt állnak. A piacgazdaság, a versenyszféra „kikezdte” azokat a családpolitikai kedvezményeket, amelyek korábban – a mai fiatal szülők (vagy potenciális szülők) gyermekkori családjában – még bizonyosfajta biztonságot jelentettek, mivel a gyermekvállalás, illetve a kisgyermekgondozás időszakában nem fenyegette a nőket a munka elvesztése, vagy a gyermek miatti munkaerő-piaci diszkrimináció. A jelek ugyanis arra vallanak, hogy a munkaadók – különösen a versenyszférában – megtalálják azokat a kibúvókat, kikapukat, amelyek révén jogi szankció nélkül is lehetőség nyílik a fiatal, családalapítás előtt álló, vagy kisgyermekes női munkaerő alkalmazásával kapcsolatos negatív megkülönböztetésre.

A munka és a családi élet összeegyeztetésének főbb problémaköreit vizsgáltuk abban az 1998-ban végzett kérdőíves, reprezentatív vizsgálatban, amely a gyermekvállalásban és gyermeknevelésben leginkább érintett 18–40 év közötti férfi és női korosztály helyzetét, aggodalmait, tapasztalatait elemezte a megváltozott gazdasági körülmények, a piacgazdaság viszonyai között. A megkérdezett nőknek több mint fele állította, hogy napjainkban nehezebb a kereső tevékenység és az otthoni feladatok összeegyeztetése, mint korábban volt. A karrier, a munkahelyi előmenetel és anyaság összeegyeztetését a megkérdezettek 49%-a tartotta a korábbiaknál problematikusabbnak, és csak 23%-a állítja, hogy e kérdés számára nem okoz gondot. Kérdés persze, hogy azért-e, mert karrierjét és anyai feladatait valóban problémamentesen össze tudja egyeztetni, vagy azért, mert nincs is lehetősége karrierre, előmenetelre?

A fiatal nők mintegy fele számára tehát komoly gondot jelent a gyermekvállalás és a munkahelyi előrejutás összeegyeztetése. E feszültség „munka”-oldalát a következő problémakörökkel vizsgáltuk.

6. táblázat

*A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusa
– a kérdésben érintettek aránya, 1998 (%)*

	Nem aggódik	Aggódik
A gyermekesek nehezebben találnak munkát.	22,6	48,2
40 éves korban nehéz elhelyezkedni.	21,6	47,9
A gyermek betegsége miatti hiányzás rontja az állás biztonságát.	21,2	45,4
Gyes után bizonytalan a munkahely.	20,9	43,7
A munkahelyek könnyebben szabadulnak meg a gyermeket szülő nőktől.	23,8	39,1
Nehezebb megoldani a gyermek felügyeletét.	25,2	38,0
A gyesen töltött idő nehezíti a munkahelyi előmenetelt.	28,0	34,4

Ha összevontan vizsgáljuk a hét problémával kapcsolatos véleményeket, megállapíthatjuk, hogy a nők 42%-a legalább egy probléma miatt aggodalmaskodik, de általában inkább az a jellemző, hogy 3–4 kérdésben is negatívan érintettek, vagyis a feszültségek sokoldalúan és koncentráltan jelentkeznek.

Az eredmények szerint a kisgyermeket nevelő nők az átlagnál jóval nagyobb arányban aggodalmaskodnak az anyaság és a kereső tevékenység összeegyeztetése tekintetében, de a kérdéseket a gyermek korával összevetve megállapíthatjuk, hogy átlag alatti értékeket csak a 18 évesnél nagyobb gyermekkel rendelkező anyáknál, illetve gyermektelen nőknél találtunk. Ugyanakkor a vizsgált témákban a gyermektelen nők is hangot adtak aggodalmuknak (25–30%-os arányban), ami azt mutatja, hogy e problémák a gyermekvállalás, a családalapítás előtt állók döntéseit is befolyásolhatja.

Végül még egy vizsgálati szempontot szeretnék kiemelni, nevezetesen, hogy az iskolai végzettség, a szakképzettség hiánya vagy megléte hogyan befolyásolja a munkavállalással és az anyasággal kapcsolatos feszültségek jelentkezését. A vizsgált témakörök többségében a főiskolát vagy egyetemet végzett nők kevésbé aggodalmaskodnak, mint iskolázatlanabb társaik, ami valószínűleg azzal van összefüggésben, hogy a magasán képzett nők munkaerő-piaci esélyei lényegesen jobbak. Az átlagot meghaladó mértékben tartanak azonban attól, hogy a gyermekükkel otthon töltött egy-két év erősen korlátozhatja karrierjüket, munkahelyi előmenetelüket. Az a tény azonban, hogy a gyermek betegsége miatti gyakori hiányzás megingathatja állásuk biztonságát, a diplomás nőknek is mintegy felét aggodalommal tölti el.

7. táblázat

A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusa miatt aggódó nők iskolai végzettség szerint, 1998 (%)

	8 általános	Szakmunkás-képző vagy középiskola	Főiskola vagy egyetem	Átlag
A gyermekek nehezebben találnak munkát.	53,5	49,4	36,0	48,2
A gyes után bizonytalan a munkahely.	50,6	43,9	36,1	43,7
Nehezebb megoldani a gyermek felügyeletét.	45,7	36,5	30,2	38,0
A gyermek betegsége miatti hiányzás rontja az állás biztonságát.	52,4	43,9	45,0	45,4
A munkahelyek könnyebben szabadulnak meg a gyermeket szülő anyától.	47,3	37,6	34,0	39,1
A gyesen töltött idő nehezíti a munkahelyi előmenetelt.	37,8	32,0	39,8	34,4
40 éves korban nehéz elhelyezkedni.	57,4	45,7	45,9	47,9

Összefoglalva kutatásunk e részterületének eredményeit megállapítható, hogy a gyermeket nevelő 18–40 éves nők legalább feléről, egyes esetekben több mint feléről mondható el, hogy az anyaság és a munkavállalás összeegyeztetésében különböző feszültségeket élnek át, és a problémák többségével szemben védtelenek. Ez a frusztrált helyzet azonban egyáltalában nem jó az egyénnek, a családnak, a társadalomnak, és nem szolgálja a családpolitika vagy népesedéspolitika céljait sem. A reprodukív korban levő nők úgy érzik, gyermek mellett nehezebben tudnak elhelyezkedni, szülői kötöttségük miatt a munkahelyen hátrányokat szenvednek el, s végül, amikor már felnevelték gyermekeiket és túljutottak a legintenzívebb szülői életszakaszon, már öregnek, a munkából kiöregedettnek tekintik őket. Ha mindezt így élik meg, akkor vagy úgy védekeznek, hogy korlátozzák reprodukciós funkciójukat – esetleg egyáltalában nem teljesítik –, vagy úgy, hogy a munkáról, a hivatásról mondanak eleve le. Egyik megoldás sem igazán jó, bár, mint láttuk, az értékek szintjén a nagyobb frusztrációt a gyermekről való lemondás jelentené. Úgy vélem azonban, hogy a családpolitikának lehetőséget kell teremtenie arra, hogy a nők mindkét belső igényüknek, társadalmi feladatuknak eleget tudjanak tenni, és ehhez – a megváltozott gazdasági körülmények között – a meglévő családpolitikai, foglalkoztatáspolitikai eszközök nem tekinthetők elégségesnek.

Véleményem szerint napjainkban a gyermekvállalás, a családtervek megvalósításának egyik legfontosabb gátját a megváltozott munkaerő-piaci feltételek jelentik. A családok többsége – mint láttuk – anyagi okok miatt nem engedheti meg magának, hogy a nő ne dolgozzon. Viszont akár anyagi kényszer miatt, akár karrierszemponatok miatt akar a nő munkát vállalni, ezt a lehetőséget, illetve a gyermekgondozási szabadság utáni

visszatérés biztonságát számára garantálni kell, mert csak ily módon érhető el a születések számának emelkedése, a termékenységi mutatók javulása.

A KSH 1999. évi Munkaerő-felvételének adatai szerint ugyanakkor az anyák egyharmada szembesül azzal a ténnyel, hogy a gyed vagy a gyes lejárta után munkáltatója megtagadja további foglalkoztatását, további 10% esetében pedig a munkahely is megszűnt; ez nehezen nevezhető munkahelyi biztonságnak. A vizsgált anyák mindössze 46%-ának sikerült visszamenni eredeti munkahelyére, ami jelentősen elmarad az aspirációktól, mert az adatok szerint mintegy kétharmaduk bízott abban, hogy folytathatja munkáját.

A probléma megoldását jelentené a részmunkaidős foglalkoztatás bővítése feltételeinek állami eszközökkel – adókedvezmények, tb csökkentése – történő javítása. A kutatási eredményekből láttuk, hogy a lakosság körében nagy a fogadókészség e foglalkoztatási forma iránt, a többség ebben látná a kereső tevékenység és a gyermekvállalás összeegyeztetésének garanciáját.

A KSH 1999. évi Munkaerő-felvételének adatai is alátámasztják kutatási eredményeinket. A nők munkaerő-piaci részvételét támogatók közül jelentősen nőtt, és 77,5%-ot képviselt azok aránya, akik a 4–6 órás foglalkoztatást tartanák ideálisnak. A propagatív korban (15–49 éves) levő nők 51%-a kívánna részmunkaidőben dolgozni, és azok, akik elutasítanák a részmunkaidős foglalkoztatást, ezt meghatározóan anyagi okok miatt teszik, azaz nem engedhetik meg az ezzel járó keresetkiesést. A Munkaerőfelvétel adatai szerint a részmunka különösen a fiatal, 34 év alatti női népesség körében bizonyulna népszerűnek, részben az elhelyezkedés nehézségei, részben a családról, gyermekekről szóló gondoskodás időigénye miatt. A külföldi – elsősorban észak-európai – tapasztalatok is a részmunkaidős foglalkoztatás hatékonyságát támasztják alá, Magyarországon ezzel szemben mind elméleti, mind gyakorlati szinten leálltak azok a tervek, amelyek e foglalkoztatási forma kiszélesítését, megkönnyítését célozták volna. Márpedig a családok döntését nemcsak a különböző anyagi támogatások mennyisége és színvonala befolyásolja, de számos egyéb, például a foglalkoztatáspolitikai, vagy lakáspolitikai körébe tartozó intézkedés hatása is jelentős lehet.

Összefoglalás

A magyar társadalom családcentrikus beállítottságára, a kereső tevékenység és a gyermekvállalás összeegyeztetésének nehézségeire visszavezethetően az otthonon kívül végzett munka erősen másodlagos szerepet játszik a nők, az anyák értékrendjében. A munkát elsősorban anyagi okok, a család megélhetése miatt tartják fontosnak, és az egyéni ambíciók, karrierszemponatok kevésbé játszanak szerepet. A 60-as, 70-es évekre a férfienői szerepek tradicionális felfogása volt jellemző, mely a 80-as évek végére annyiban

módosult, hogy megnőtt az anyagi kényszer nélkül is – elsősorban részmunkaidőben – munkát vállalni kívánó nők aránya.

A rendszerváltozás következtében megváltozott munkaerő-piaci helyzet a családon belüli hagyományos munkamegosztást elfogadó, helyeslő véleményeket erősítette. „A férj feladata a család eltartása” – „a nő feladata az otthoni teendők ellátása” szerepmegosztással való egyetértés általában, és a legfiatalabb generáció esetében is növekedett. Másfelől csaknem kizárólagossá vált, „a család megélhetése miatt a nőnek is dolgoznia kell” felfogás is. Ebből következik, hogy a női foglalkoztatás nagyarányú visszaesése inkább anyagilag, semmint pszichésen viseli meg a családokat, az érintett nőket. Jelentősen megnehezült a gyermeket nevelő vagy gyermekvállalás előtt álló nők helyzete a munkaerőpiacon. Munkába állásuk megkönnyítése, munkahelyi biztonságuk garantálása a reprodukció biztosításának kulcskérdése. A családpolitika csak akkor lesz sikeres, akkor tudja a gyermekvállalások számát jelentősen növelni, ha ezen a téren mutatózó hiányosságait gyorsan és hatékonyan felszámolja.

Felhasznált irodalom

- A nők munkaerő-piaci helyzete, 2001: Központi Statisztikai Hivatal Időszaki Tájékoztató. p. 39.
- Frey M. (1999):* A munkahelyi és a családi háztartási kötelezettségek összehangolása, mint a munkahelyteremtés pótlólagos forrása. Munkaanyag 1999: 19.
- Pongrácz T.-né–S. Molnár E. (1976):* Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás. Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei 43. sz.: 199.
- Pongrácz T.-né–S. Molnár E. (1980):* Gyermekvállalásról és a népesedéspolitikáról alkotott vélemények a több gyermeket gondozó anyák körében. Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei 48. sz.: 152.
- Pongrácz T.-né–S. Molnár E. (1993):* Kisgyermekes szülők. Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései 47. sz.: 179.
- Pongrácz T.-né–S. Molnár E.–Dobossy I. (2000):* Család- és munka-értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után. Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentések 62. sz.: 107.

A hazai lakosság fogadókészsége *(Magyarok és külföldiek)*

Tóth Pál Péter

A kutatás központi problémáját tükröző kérdéssorhoz kapcsoltan a megkérdezettek 78 kérdésre és számtalan alkérdésre adtak választ, illetve a vizsgálathoz kapcsolt modulok segítségével egyéb fontos összefüggésekről is véleményt nyilvánítottak. Tanulmányunkban a választható modulok közül a külföldiekkel kapcsolatos véleményekre, attitűdökre vonatkozó kérdésekre adott válaszok elemzésével foglalkozunk. A magyar tömegtájékoztatási eszközök az adatfelvételt megelőző hónapokban és azt követően számos alkalommal foglalkoztak a hazai népesség külföldiekhez való viszonyával²³, így nem csak a szakmai közösséget, de a nyilvánosságot is foglalkoztathatja a külföldiekre vonatkozó lakossági megítélés. A PPA kutatási program előnye, hogy a magyar válaszokat más országok eredményeivel is összehasonlíthatjuk majd, így a jövőben a lakossági vélemények tágabb kontextusban is értelmezhetők lesznek.

Az adatfelvétel külföldiekkel kapcsolatos modulja hat kérdésből állt. Ezek mellett a 78 alapkérdés között még három olyat találunk, amely közvetlenül a bennünket érdeklő kérdésblokkhoz kötődik. A külföldiekkel kapcsolatos attitűdök mélyebben fekvő okainak feltárása érdekében a megkérdezettek ún. kemény adataira vonatkozó kérdéseket, illetve az adatfelvétel központi problémájához kötődőkre adott válaszok egy részét is elemeztük.

Noha örömteli, hogy a népesedéspolitika elfogadottságát vizsgáló nemzetközi kutatás külön „külföldiek” modult is magában foglalt – ami a jövőben összehasonlításokra ad alkalmat – ám nem hallgathatjuk el e modul hiányosságait. Nemcsak azt nem értelmezték külön, hogy mit is értenek a *külföldi*, hanem azt sem, hogy mit értenek *az országban élő, vagy az itt letelepedett külföldi* fogalmán. Ennek következtében egyrészt elmosódnak a határok a szomszédos országokból érkező magyar nemzetiségűek, a világ bármely országába különböző időszakban emigrált, s az elmúlt évtized során visszavándorolt magyar állampolgárok, illetve a Magyarországra vándorló nem magyar nemzeti-ségű és nem magyar állampolgárságú személyek között. Másrészt nem értelmezték,

---

²³ Lásd: *Hablicsek László–Tóth Pál Péter*: A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között. 395–429. In: *Népesedés és népesedéspolitika. Szerk.: Cseh-Szombathy László–Tóth Pál Péter*. Századvég Kiadó, Budapest 2001.

vagy nem határozták meg, hogy mit is értenek a *letelepedett*, illetve az *itt élő külföldiek* fogalma alatt. Egyszerűbb a helyzet a *letelepedett* fogalom esetében, hiszen ez nemcsak azt sugallja, hogy nem átmeneti, ideiglenes, rövid ideig tartó ittlétről van szó, hanem a végleges döntés lehetőségének feltételezését is megengedi. Az *itt élő* kifejezés tartalma ennél bonyolultabb, hiszen a rövidebb időt itt tartózkodó külföldi is itt él. Ez esetben a megkérdezett nagyobb szabadságfokkal rendelkezett az *itt élés* időtartamának „meghatározásában”. A használt fogalmak pontos meghatározása hiányában a válaszokban nem különül el a huzamosabb ideig, például az egy éven túl itt tartózkodó külföldiek csoportja azoktól, akik csak átmeneti jelleggel tartózkodnak az országban.²⁴

Következtetéseink megfogalmazása szempontjából többek között jó lett volna ismerni, hogy a megkérdezettek hány százaléka élt huzamosabb ideig külföldön, illetve hogy a szűkebb családi, baráti körben volt-e, van-e olyan személy, aki huzamosabb ideig külföldön élt vagy jelenleg is a világ valamelyik országában tartózkodik. Ezek mellett az összefüggések mellett az sem ismeretes, hogy a megkérdezettek hány százaléka volt korábban egy másik ország állampolgára, illetve hogy az adatközlő élete során került-e szorosabb kapcsolatba külföldivel. Mindezek mellett még meg kell jegyeznünk azt is, hogy mivel az adatfelvételre nemzetközi kutatás keretében került sor a modul kérdései nem minden esetben tükrözik pontosan a hazai helyzetet, s így nem teljesen vannak szinkronban a hazai feltételekkel. Ezt a gondot a megfelelő kérdésnél jelezni fogjuk.

Tudatában vagyunk ugyanakkor, hogy minden empirikus adatfelvétel esetében az anyagi lehetőségek korlátozzák a feltehető kérdések számát, és kérdezéstechnikai szabályok pedig a kérdések leegyszerűsítésére szorítanak.

Migrációs tapasztalatlanság

1990-et megelőzően a hazánkat valamilyen formában érintő nemzetközi vándormozgalom sem a hivatalos, sem a magán diskurzus keretében nem volt természetes és mindennapos téma, miközben a hazai népesség a vándormozgalommal kapcsolatos konkrét tapasztalatokkal sem rendelkezett. Annak ellenére így volt ez, hogy egyrészt a hivatalos szervek igen nagy figyelmet szenteltek a hazánkba érkező külföldieknek és a hosszabb-rövidebb ideig külföldön tartózkodó magyar állampolgároknak, valamint honfitársaink külföldi kapcsolatainak. Másrészt pedig a magyar állampolgárok nehezen megbecsülhető százaléka igaz, hogy rokonai élnek a szomszédos országokban és szerete a nagyvilágban, illetve baráti, szakmai kapcsolatok fűzik külföldi állampolgárokhoz.

---

²⁴ A hazai statisztikai adatszolgáltatás szerint a nemzetközi vándormozgalom szereplői a bevándorló státuszúak, illetve azok a külföldi állampolgárok, akik egy éven túli magyarországi tartózkodási engedéllyel rendelkeznek.

Mindez a nyilvánosság szintjén csak igen ritkán törte át az elhallgatás kikényszerített határait. Azok a migrációs „élmények” pedig, amelyek 1944/45 fordulóján és az azt követő három évben, illetve 1956 októbere és 1957 márciusa között felhalmozódtak, fokozatosan elhalványultak. Ezek mellett azok az ismeretek, amelyeket az 1960-as évektől az illegálisan, vagy az egykori szóhasználat „jogellenesen” külföldön maradtak halmozhattak fel, csak egyedi esetekben „törte át” a családi, baráti kör falát, s így nem jelenthetett tapasztalatot azok számára sem, akik valami hasonlóra szerettek volna vállalkozni. A migrációs tapasztalatlansághoz még az is hozzájárult, hogy nemcsak jelentéktelen volt az országban élő külföldiek száma, hanem arról a csekély számú külfödiről sem lehetett a nyilvánosság szintjén jóformán semmit sem tudni, akiknek a hazai szervek az évtizedek során letelepedési engedélyt vagy magyar állampolgárságot adtak. Sajátos módon a mögöttünk hagyott rendszer még azoknak sem biztosított nyilvánosságot, akiknek politikai alapon (például a görög, a chilei, a palesztin menekültek) biztosított befogadást, megélhetést az országban.

A hivatalos színlelés és az állampolgári „hallgatás” keretei a magyar nemzetiségű román állampolgárok 1988. és 1989. évi itteni letelepedése, majd a kelet-német állampolgárok hasonló döntése következtében már a rendszerváltoztatást megelőzően széttörtek. 1990-et követően pedig a migráció tabu jellege megszűnt. S hogy valójában mit is jelent, vagy jelenthet a külföldiek hazai „megjelenése” azt a hazai népesség valójában nem is a magyar nemzetiségű román állampolgárok hazánkba településekor, hanem a délszláv háború kirobbanása után ismerhette, tapasztalhatta meg.

A hazai népesség és az országban élő külföldiek száma

Mielőtt a külföldiekkel kapcsolatos véleményeket elemeznénk, illetve azok alapján összefüggéseket állapítanánk meg és következtetéseket vonnánk le, mintegy kiindulópontként bemutatjuk, hogy a megkérdezettek szerint 2000-ben hány lakosa volt az országnak (*I. táblázat*). A kérdést nagyon egyszerűnek és alapvetőnek tartjuk.²⁵ Mint az közismert, az ország lakosainak száma évtizedek óta tízmillió néhány százezer. Ez a szám, vagy az egyszerűség kedvéért csak az, hogy tízmillió, azok számára is könnyen megjegyezhető, akiket ez a probléma nem érdekel, vagy akik semmiféle érdeklődést sem mutatnak ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Megemlítjük, hogy a megkérdezettek között összesen két nem magyar állampolgár volt!

Úgy véljük, nem torzítjuk a valóságot, amennyiben mindazoknak, azaz a megkérdezettek 47,6 százalékának a válaszát „pontosnak” tartjuk, akik az ország lakosainak számát tízmillióra vagy tízmillió-kétszázezer főre becsülték. Azt azonban, hogy a „pontos”

választ adók aránya sok-e vagy kevés nem tudjuk, mert a megkérdezettek 20,8 százaléka a kérdésre nem válaszolt. Ez azért meglepő, mert az 1990-es évek közepétől a gyermekgondozási támogatások visszavételével, majd 1998-tól az elvett támogatások visszaadásával összefüggésben, de ezektől függetlenül is – különösen az elmúlt három évben – a hazai népesség fogyásával, korstruktúrájának elöregedésével, az ország lakossága számának alakulásával kapcsolatban a tömegtájékoztatási eszközök igen sokat foglalkoztak.

A jó, vagy pontos választ adók száma összesen 1451 volt. A legtöbben, a megkérdezettek 43,2 százaléka – érthető módon – a népesség számát tízmillióra becsülte. Érdekes megoszlást mutatnak azok, akik az ország lakosainak számát ennél kevesebbre, illetve többre becsülték. A megkérdezettek 17,5 százaléka szerint ugyanis a népesség száma nem éri el a tízmilliót (a becsült szám 800 ezer és 9 999 999 között mozgott). Ennél valamivel kevesebben, a megkérdezettek 14,2 százaléka szerint pedig 10,2 milliónál többen élünk az országban. Ez esetben 10 227 000-es és 30 milliós népességszám között vándorolt a fantázia. (Egy személy pedig feltételezhetően jó kedvében a lakosság létszámát 150 millióra becsülte.)

1. táblázat

A hazai népesség száma a lakossági vélemények szerint

Vélemény	A választ adók %-os megoszlása	% (nem tudja nélkül)
9,5 millió alatt	6,8	8,6
9,5–10 millió	10,7	13,5
10 millió	43,2	54,5
10–10,2 millió	4,3	5,4
10,2 millió felett	14,2	18,0
Nem tudja	20,8	–
Összesen	100,0	100,0
N	3057	2422

A fenti táblázat összefoglalóan tartalmazza azokat az adatokat, amelyeket a kérdésre válaszolók, illetve az összes megkérdezett az ország lakosainak számára vonatkozóan megfogalmaztak. Az adatok arról tanúskodnak, hogy többségük az előző népszámlálás óta továbbvezetett és megfelelő rendszerességgel nyilvánosságra hozott 10 millió körüli létszámot ismerte. Amennyiben figyelmen kívül hagyjuk azokat, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni, akkor azoknak az aránya, akik alul vagy felül becsülték a lakosság számát (22,1, illetve 23,4%) körülbelül megegyezik. Érdekes azonban külön figyelmet fordítani azokra is, akik egy reális értékhatáron belül becsülték alacsonyabbra (9,5–10 millió), mint amit a különböző hírforrások alapján valójában tudni lehetett.²⁶ A

²⁵ Lásd a Család-kérdőív 31. kérdését: *Tudomása szerint jelenleg hány lakosa van az országnak?*

²⁶ A 2001. évi népszámlálás előzetes adatai szerint az ország lakosainak száma 10 195 513.

meglepő az, hogy ezen a tartományon belül két és félszer többen gondolták alacsonyabbnak a lakosság számát azoknál, akik 10–10,2 millióra becsülték.

Az országban élő külföldiek számát, amennyiben nem csupán vélekedünk, igen nehéz megbecsülni.²⁷ Ahhoz pedig, hogy becslésünk megközelítse a külföldiek tényleges számát, igen tájékozottnak kell lennünk, kivéve akkor, ha ennek megállapításához a Belügyminisztérium honlapját hívjuk segítségül. Bár még ebben az esetben sem egyszerű a helyzet. Hasonló gonddal találjuk szembe magunkat akkor is, ha a nemzetközi vándormozgalom adatait a különböző közlemények, nyilatkozatok vagy szaktanulmányok alapján kívánjuk megállapítani. A nyilvánosságra hozott adatok ugyanis nemcsak számos belső ellentmondást tartalmaznak, hanem a különböző kiadványokban ugyanarra az időszakra vonatkozó adatok is eltérnek egymástól.

2000-ben összesen 89 432 külföldi élt az országban. Éppen ezért azokat a válaszokat, akik szerint nem kevesebb, mint 70 ezer és nem több, mint 100 ezer külföldi élt az országban, „pontos”-nak tartjuk. Az itt tartózkodó külföldiek számához tapadó bizonytalanságot a felvétel egyértelműen tükrözi. A megkérdezetteknek ugyanis több mint fele, 54,6 százaléka a kérdésre nem tudott válaszolni. Azoknak a válaszai, akik becslésre vállalkoztak, jelentős szóródást mutatnak. Az 1389 választ adó között ugyanis akadt egy személy, aki az itt élő külföldiek számát százra, de három olyan is, aki tízmillióra „becsülte”. Természetesen ezek a szélső értékek nem jelentenének gondot, ha a többi becsült érték a valóságos szám környezetében helyezkedne el, de erről szó sincs. A fentiekben említettek mellett ugyanis a választ adók még 72 féle becslést adtak. Határozott vagy egyértelmű csomósodási pont azonban egyetlen létszámához sem kapcsolódik. A kérdésre válaszolók 23,6 százalékanak feltételezése szerint az országban élő külföldiek száma kevesebb mint 70 ezer, 63,8 százalékanak véleménye szerint pedig több mint százezer. Amennyiben ezt a „halmazt” részre bontjuk, azt tapasztaljuk, hogy a megkérdezettek 13,4 százaléka úgy vélte, hogy ötszázezer, 11,8 százaléka szerint pedig legalább egy millió külföldi él az országban. Sajátos módon ebben a „tartományban” is igen szórtak voltak az értékek. Az a 115 fő ugyanis, aki úgy vélte, hogy az országban élő külföldiek száma meghaladja az egy milliót, az itt élő külföldiek számát 1,2 és 10 millió (!) közöttinek becsülte.

A 2. táblázatban a kérdésre válaszolók becsléseit öt csoportba vontuk össze. Az elfogadható becslés igen alacsony arányát a nem válaszolók magas aránya még egyértelműbbé tette és eljelentéktelenítette azokét is, akik a valóságnál kevesebb itt élő külföldit érzékeltek maguk körül. A valóságnál jóval több itt élő külföldit feltételezők igen magas, közel 64 százalékos aránya is különösen akkor válik szembetűnővé, ha a kérdésre választ adni nem tudók számáról sem feledkezünk meg.

---

²⁷ Lásd a Család-kérdőív 80. kérdését: *Mit gondol, körülbelül hány külföldi él ma Magyarországon?*

2. táblázat

Magyarországon élő külföldiek becsült száma 2000-ben lakossági vélemények szerint

Vélemény	A választ adók %-os megoszlása	% (nem tudja nélkül)
10 ezer alatt	3,9	8,6
10 001–25 ezer	2,5	5,6
25 001–69 999	4,3	9,4
70–100 ezer	5,7	12,7
100 ezer felett	29,0	63,8
Nem tudja	54,6	–
Összesen	100,0	100,0
N	3057	1389

Találunk-e valamilyen jellegzetességet akkor, ha a kérdésre adott válaszokat nemek, gazdasági aktivitás és iskolai végzettség szerinti bontásban vizsgáljuk? A válaszadók között többségben voltak a férfiak (57,5%), s mindkét nemből azok, akik alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeztek. 55,5 százalékuknak ugyanis alapfokú, 29,3 százalékuknak középfokú, s 15,1 százalékuknak pedig felsőfokú iskolai végzettsége volt. A válaszadók korcsoport szerinti megoszlása semmiféle jellegzetességet sem mutat, tehát a nagyobb élettapasztalat ebben a vonatkozásban nem jelentett pontosabb ismereteket. A teljes mintához viszonyítva jelentősebb arányban, 5,7, illetve 12 százalékponttal nyilvánítottak többen véleményt a házások és az aktív keresők. A nemek szerinti válaszoknál, annak ellenére, hogy több férfi becsülte pontosabban az itt élő külföldiek számát, mint nő, markáns különbséget nem lehet megállapítani. Különbség csak abban van, hogy a férfiak a valóságosnál jóval többnek tartják az itt élő külföldiek számát, mint a nők. Emellett, a nők között jelentősebb arányban (63,7 százalékuk) voltak azok, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni. A férfiak esetében ez az arány 44,2 százalék volt. Elgondolkodtató, hogy mi lehet annak az oka, hogy bár a gazdaságilag aktívak és a magasabb iskolai végzettségűek a választ adók átlagánál pontosabb becslést adtak, ennek ellenére közülük kerültek ki azok is, akik szerint az itt élő külföldiek száma jóval magasabb, mint amilyen a valóságban. Csak példaként említjük, hogy amíg az aktívak 34,6 százaléka vélte úgy, hogy az itt élő külföldiek száma meghaladta a százezer főt, addig a nyugdíjasoknak csak a 21,3 százaléka. Iskolai végzettség esetében hasonló volt a véleménye az alapfokú végzettségűek 18,5, a felsőfokú végzettségűek 41,6 százalékának.

Talán nem érdektelen, ha megnézzük, hogy azok szerint, akik megfelelő választ adtak az ország lakosainak számát tudakoló kérdésre, körülbelül hány külföldi élt Magyarországon 2000-ben. Elgondolkodtató, hogy az ország lakosainak számára elfogadható választ adó 1451 személy közel fele, 48,8 százaléka a kérdés megválaszolására nem vállalkozott. A többiek közül pedig azoknak az aránya, akik 70 és 100 ezer közé tették az országban élő külföldiek számát igen csekély, csupán 13,8 százalék volt. Az

igazi meglepetést valójában nem az okozza, hogy a választ adók 86,2 százalékának a válasza rossz, hanem az, hogy ezek többsége (638-ból 444 fő) szerint 2000-ben több mint 100 ezer külföldi élt az országban. A megbecsült szám „skálája” ez esetben is igen szórt: 120 ezertől 10 millióig tart. A „skálán” két csomósodási pont jól elkülöníthető. Azonban mindkettő igen távol esik a valóságos adattól, az egyik a 200–600 ezer, a másik pedig az egy és kétmillió közé esik.

A fentieket követően ismerkedünk meg a külföldiek számának éves növekedésével kapcsolatos véleményekkel. Ez a kérdés még az alapkérdéssor része, s azt tudakolja, hogy a megkérdezett véleménye szerint egy évvel korábban, vagyis 1999-ben, hány külföldi telepedett le az országban.²⁸ A kérdés jól illeszkedik környezetéhez, hiszen az előtte lévő az ország lakosainak becsült számával kapcsolatos, az utána lévő négy kérdés alapján pedig a külföldiek Magyarországon történő letelepedésének támogatásával vagy elutasításával kapcsolatos véleményekről lehet közvetett formában ismeretekhez jutni. Ezek közül a kérdések közül az első a 65 évesnél idősebb lakosok aránya után „érdeklődik”. A következő az ország lakosságának 20 évvel későbbi létszámára (nagyobb, ugyanannyi, illetve kevesebb lesz, mint most) vonatkozó becslés. A következő kérdésre adott válaszokból pedig azt lehet megtudni, hogy a megkérdezett jónak tartaná-e, ha az ország lakosságának száma a jövőben növekedne, csökkenne vagy ugyanolyan maradna, mint most. S végül, e gondolatsorhoz kapcsoltan a negyedik kérdés a népesség elöregedésének problémájával szembeállítja a megkérdezettet azt állítva, hogy ötven év múlva a népességben belül a 20 éven aluliak aránya a jelenlegi 24 százalékról 19 százalék körülire fog csökkenni. Ezzel a kérdéssel a vizsgálat tervezői azt szerették volna mérni, hogy a feltételezhetően bekövetkező változást a megkérdezettek hogyan ítélik meg.

Természetesen ezek a kérdések nem a külföldiekre vonatkoznak, de összefüggésben vannak a külföldiek népességszámot befolyásoló szerepével kapcsolatos attitűdök alakulásával, módosításával.

A válaszok azt tükrözik, hogy a *Mit gondol, tavaly hány külföldi telepedett le Magyarországon?* kérdés esetében hasonló, illetve talán még nagyobb a bizonytalanság, mint amit a hazánkban élő külföldiek számával kapcsolatban tapasztalhattunk. Ez esetben ugyanis azoknak az aránya, akik a kérdésre nem tudtak vagy nem akartak válaszolni 56,1 százalék. Ez az arány 1,5 százalékponttal volt magasabb, mint amit a hazánkban élő külföldiek számával kapcsolatos kérdés esetében rögzítettünk. Azok pedig, akik a kérdésre válaszoltak nem 72, hanem 89 féle adatot valószínűsítettek.

1999-ben a statisztikai adatok szerint 20 061 külföldi érkezett és 6840 távozott az országból, vagyis az év során 13 221 fővel növekedett az országban élő külföldiek száma. Némi megszorítással tehát azt is mondhatjuk, hogy 1999-ben 13 221 külföldi telepedett le az országban. Így ez esetben azoknak a választát tekinthetjük „pontosnak”,

---

²⁸ Lásd a Család-kérdőív 32. kérdését: *És mit gondol, tavaly hány külföldi telepedett le Magyarországon?*

akik 10 és 15 ezer fő közé tették az 1999-ben Magyarországon letelepedett külföldiek számát. A kérdésre adott válaszok két szélső értéke között igen jelentős a különbség. Hárman ugyanis úgy vélték, hogy senki, ketten pedig, hogy 7 millióan telepedtek le 1999-ben az országban. A kérdésre elfogadható választ tehát igen kevesen, a megkérdezettek csupán 6 százaléka (186 fő) adott. Ez az arány 13,8 százalékra ugrik, amennyiben azokra szűkítjük, akik nem zárkoztak el a válaszadástól. Azoknak a száma, akik többnek „érzékelték” az 1999-ben letelepedett külföldieket háromszorosa volt azokénak akik úgy vélték, hogy ez a szám nem érte el a 10 ezret. Sajátos módon ez esetben is igen jelentős (51,1%) volt azoknak az aránya, akik erre a kérdésre nem válaszoltak azok közül, akik az ország lakosainak számát „pontosan” megmondták. Itt is azok jelentették a túlsúlyt, akik több külföldit vélték letelepedni, mint 15 ezer. Ezek 2,6-szer voltak többen azoknál, mint akik szerint 10 ezernél kevesebb külföldi telepedett le az országban. Tehát ez esetben is a megkérdezettek több külföldit „érzékelték”, mint amennyien valójában voltak.

Az 1999-ben letelepedett külföldiek becsült számának 3. táblázatban összevont adatai még egyértelműbben mutatják azt a torzulást, amelyről a külföldiek összlétszámára vonatkozóan már szóltunk. Ez esetben is a kérdésre válaszolni nem tudók magas aránya még hangsúlyosabbá tette azoknak a becslését, akik az 1999-ben letelepedők számát a 15 ezer főt meghaladónak ítélték. Az, hogy csupán a megkérdezettek 6,1 százalékának a becslése közelítette meg, felelt meg a valóságos aránynak egyértelműen azt jelzi, hogy ezen a területen is a hazai népesség minimális konkrét, valóságnak megfelelő ismerettel rendelkezik.

3. táblázat

1999-ben Magyarországon letelepedett külföldiek száma a lakossági vélemények alapján

Vélemény	A választ adók %-os megoszlása	% (nem tudja nélkül)
1000 alatt	3,9	4,6
1001–9999	2,5	17,4
10–15 ezer	4,3	13,8
15001–100 ezer	5,7	36,1
100001–	29,0	28,1
Nem tudja	54,6	–
Összesen	100,0	100,0
N	3057	1341

Feltételeztük, hogy az itt élő, illetve az 1999-ben letelepedett külföldiek számát azok nagyobb arányban fogják „pontosan” tudni, akik az országban élők létszámát

„pontosan” ismerték. A vizsgálat adatai azonban ezt nem támasztották alá. Emellett az egyéb változók sem jelentettek választóvonalat a kérdésre adekvátan és inadekvátan válaszolók között. Nem lehetett ugyanis megállapítani, hogy a hazánkban élő, vagy egy adott évben itt letelepedett külföldiek számának megállapításában (becslésében) különösebb szerepet játszana a megkérdezett neme vagy az, hogy aktív kereső vagy inaktív. A kérdésre a férfiak 47,4, a nők 63,6 százaléka nem válaszolt. Ez esetben is a nem válaszolók között a nők voltak többségben. Az aktív keresők közül ismét többen érzékelték a valóságos helyzetnek megfelelően az 1999-ben itt élő külföldiek számát, mint a nyugdíjasok vagy az egyéb inaktívok (7,9 – 4,6, illetve 4,4 százalékponttal), viszont szintén közülük kerültek ki azok is, akik jóval több 1999-ben letelepedő külföldit valószínűsítettek. (15 ezernél többre becsülte az aktívok 33,1, a nyugdíjasok 21,2 és az egyéb inaktívok 29,3 százaléka.) Lényegében ez volt a helyzet az iskolai végzettség esetében is, bár a reálisan becslők között éppen úgy a magasabb iskolai végzettségűek voltak többen, mint az irreálisan becslők között. (15 ezernél többre becsülte az alsó fokú végzettségűek 18,3, a középfokúak 32,9 és a felsőfokúak 37,4 százaléka.) Arra a kérdésre, hogy hány külföldi él az országban csupán két alacsony, három középfokú és két felsőfokú iskolai végzettségű megkérdezett válaszolt pontosan (80 ezer fő). Ennél jobb a „találati” arány az 1999-ben letelepedett külföldiek számának megállapítás esetében. Ez esetben ugyanis az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők 11,7, a középfokúak 9,1 és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 12,9 százaléka adott „pontos” (10 ezer fő) választ.

A kérdésre adott válaszok alapján ismételtelen csak azt állapíthatjuk meg, hogy a válaszok valóságtartalma és a tényleges értékek között szinte áthidalhatatlan szakadék tátong. Ennek okai még homályban vannak, annyit azonban már most megállapíthatunk, hogy ezeknek a nagyon egyszerű kérdéseknek a valósággal szembeni rezisztenciája feltételezhetően az évtizedeken át tartó izoláltságukból fakad. Egyelőre nem lehet megállapítani azt sem, hogy van-e valami racionális összefüggés a mögött, hogy közel azonos arányban (körülbelül a megkérdezettek 14 százaléka) érzékelik többen a valóságnál az ország össznépségét, valamint az itt élő külföldiek és egy adott évben az országban letelepedett külföldiek számát.²⁹ Megválaszolható kérdés marad tehát továbbra is, hogy mi lehet annak a nagyfokú immunitásnak az oka, amelyet a fenti kérdésekkel kapcsolatban tapasztalni lehet. A fentiekben tárgyalt kérdések kapcsán már felhívtuk a figyelmet a válaszolni nem tudók (nem akarók) magas arányára. Ismerethiány és alulinformáltság mellett megítélésünk szerint ez a helyzet egyben annak a fél évszázadnak a lenyomata is, amely alatt a természetes módon megnyilvánuló nemzetközi vándormozgalomban

---

²⁹ Az okok között anélkül, hogy a sorban ennek helyét megállapítanánk szerepe lehet annak is, hogy a külföldiekkel kapcsolatos kérdésblokk első kérdése a következőképpen hangzik: *Ma elég sok külföldi él Magyarországon...* Megítélésünk szerint az ilyen típusú bevezetés azt sugallja, hogy a megkérdezett – a kérdezővel vagy a vizsgálat alapkoncepciójával megegyezően – tartsa soknak az országban élő külföldiek számát. Ezt a kérdőív típus hibájának tartjuk, a nemzetközi összehasonlítás érdekében azonban a kérdés bevezető mondatán nem változtattunk.

való részvételre nem volt lehetőség, illetve amikor a külföldiekkel való kapcsolattartás hivatalos megítélése negatív volt.

A külföldiekkel kapcsolatos kérdésblokk első kérdése – nyugodtan kimondhatjuk – nem szokványos kérdés. Annak ellenére, hogy „értékmentes”, semleges, egyszerű és nagyon is mindennapi, mégis a kérdésre adott válasz egyértelműen a megkérdezett külföldiekkel kapcsolatos szimpátiájának vagy antipátiájának, előítéletes vagy előítéletmentes nézeteinek alárendelten nyer megfogalmazást.³⁰

A külföldiek megítélésében, a hozzájuk való viszony alakulásában, alakításában, módosulásában nem elhanyagolható szerepet játszik az, hogy amikor *egy* külföldre (konkrét személyre), vagy ha *általában* a külföldiekre gondolunk, akkor milyen nemzetiségű állampolgár „képe” jelenik meg tudatunkban. Az ezzel kapcsolatos kérdésre adott válasz nemcsak a megkérdezett – külföldiekkel kapcsolatos – valóságos tudását, ismeretét tükrözi, hanem a külföldiekhez kötődő feltételezéseit, szimpátiájának, antipátiájának, előítéleteinek mértékét is. A kérdés megválaszolásához nem szükséges külföldiekhez kötődő, köthető konkrét ismeret, s ennek megfelelően a kérdés a megkérdezett valóságos ismereteit és feltételezéseit egyszerre „méri”. A valós vagy az elképzelt külföldi nemzetiségének „megállapításához” a kérdőív a megkérdezetteknek három válaszlehetőséget ajánl. Ez pedig lehetőséget biztosít arra, hogy az itt élő külföldiek feltételezett létszáma alapján sorrendet állítsunk fel közöttük. Amennyiben a kérdést bevezető mondata nem tartalmazná a *Ma elég sok külföldi él Magyarországon...* állítást, akkor értékítélettől mentes kérdésre válaszolhattak volna a megkérdezettek. Így azonban nem. Annak ellenére, hogy nem végeztünk vizsgálatot annak megállapítására, hogy a fenti állítás milyen asszociációt ébresztett a megkérdezettekben, elégséges okunk van annak feltételezésére, hogy a kérdés bevezető mondata sokkal inkább alkalmas a külföldiekhez kapcsolódó negatív tudások mobilizálására, mint a pozitív attitűdök megerősítésére.

A kérdés megfogalmazása, tartalma már önmagában garanciát jelentett arra, hogy ez esetben a válaszmegtagadók, vagy a kérdésre válaszolni nem tudók aránya alacsony lesz. Ez nemcsak az első válaszlehetőség esetében, hanem, bár fokozatosan csökken a válaszolók aránya, mindhárom felkínált lehetőség esetében igaz. Az első válaszlehetőségre a megkérdezettek 93,2, a másodikra 85,8, a harmadikra pedig 70,7 százaléka válaszolt. Azoknak az aránya pedig, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni az első válaszlehetőségnél csupán 0,2 százalék volt (ez esetben a megkérdezettek 4,5 százaléka nem adott választ), a másodiknál 7,6, a harmadiknál pedig már 18,1 százalék volt.

Ezek az arányok azt tükrözik, hogy a megkérdezetteknek határozott, s talán még azt is állíthatjuk, hogy rögzült ismerete van arról, hogy a hazánkban élő külföldiek milyen nemzetiségűek. Ez esetben az is valószínűsíthető, hogy a 2. és a 3. válaszlehetőség

---

³⁰ Lásd a Család-kérdőív 79. kérdését: *Ma elég sok külföldi él Magyarországon, ezzel kapcsolatban szeretnék néhány kérdést feltenni. Amikor a Magyarországon élő külföldiekről beszélünk, Ön milyen nemzetiségűekre gondol?*

esetében a *nem tudja* válaszarány növekedése nem elbizonytalanodást, hanem az itt élő külföldi nemzetiségének biztos tudását, ismeretét tükrözi.

A fentiek után nézzük meg, hogy a vizsgálat három válaszlehetősége szerint milyen nemzetiségű külföldiek is élnek az országban (4. táblázat).

4. táblázat

A Magyarországon élő külföldiek nemzetiség szerinti megoszlása a lakossági vélemények szerint

1. válasz		2. válasz		3. válasz	
Nemzetiség	Százalék	Nemzetiség	Százalék	Nemzetiség	Százalék
Román	37,8	Román	22,8	Román	17,6
Kínai	23,0	Kínai	16,3	Kínai	16,4
Német	16,8	Ukrán	12,1	Ukrán	13,8
Ukrán	3,7	Német	8,7	Egyéb európai	7,1
Osztrák	3,1	Arab	5,9	Szerb	6,9
Arab	2,1	Egyéb európai	5,6	Német	6,7
Romániai magyar	1,6	Szerb	5,4	Arab	6,7
Szerb	1,6	Osztrák	3,7	Orosz	5,0
Egyéb európai	1,5	Orosz	3,2	Horvát	3,1
Orosz	1,2	Szlovák	1,7	Szlovák	2,6
Szlovák	0,9	Egyéb ázsiai	1,2	Osztrák	1,9

Említettük, hogy a vizsgálat résztvevőinek 93,2 százaléka határozottan tudta, hogy az országban élő külföldiek milyen nemzetiségűek. S bár csökkent azoknak az aránya, akik nem egy, hanem kettő, illetve három nemzetiséget is megjelöltek, abban azonban mindhárom esetben megegyeztek, hogy az első helyet a román nemzetiségűek foglalják el. A román nemzetiségűek mellett a továbbiakban a kínai, a német és az ukrán nemzetiségűek dominanciája rajzolódik ki. (Sajátos „helycserét” figyelhetünk meg az 1., illetve a 2. válasz-helyen említett német és az ukrán nemzetiségűek esetében.) Az először említett nemzetiségűek között, igaz csak a 7. helyen a romániai magyar nemzetiségűek is megjelentek. Éppen ezért, de ettől függetlenül is felvetődik az a kérdés, hogy mindazok, akik az első helyre – bármelyik válaszlehetőség esetében – a románt tették, azok románokra, vagy Románia magyar nemzetiségű állampolgáira, mint hazánkban élő külföldiekre gondoltak-e vagy sem. (S ez a kérdés, ha nem is ilyen súllyal, de a szlovákok, az ukránok esetében is felvetődik.) Sajnos ezt a kérdést, mivel a vizsgálat során erre nem kérdeztek rá, nem lehet megválaszolni. Legfeljebb egyéb ismeretek alapján azt mondhatjuk, hogy nagy a valószínűsége annak, hogy a válaszban összerosódott a román szlovák, ukrán stb. és a magyar nemzetiségű román, szlovák, ukrán stb. állampolgár fogalma. Érvelésünket azonban gyengíti az a tény, hogy a megkérdezettek egy része az első válaszlehetőségnél igaz jelentéktelen arányban nemcsak a romániai magyar

nemzetiségű külföldi, hanem a szerbiai magyar, illetve az ukrainai és a szlovákiai magyar nemzetiségű külföldiekről is említést tett.

Szó volt már arról, hogy 2000-ben 89 432 külföldi élt az országban. Ezek közé tartoztak azok, akik 1990-ben vagy az azt követő években léptek be az országba s még 2000-ben is itt tartózkodtak. Mivel a jogszabályok nem teszik lehetővé, hogy az országba belépő külföldi állampolgár nemzetiségét rögzítsék, így csak azt lehet megmondani, hogy az itt tartózkodók mely országoknak voltak állampolgárai. 2000-ben a Magyarországon élő külföldiek között legtöbben Romániából, a második legtöbben az Ukrajnából érkezettek voltak. A harmadik helyre pedig az ukránoktól nem sokkal lemaradva a szerbek kerültek. (Annak következtében azonban, hogy pontosan nem lehet megállapítani, hogy a volt Jugoszláviából érkezettek között hány Szerbiából érkező volt, illetve, hogy a volt Szovjetunióból érkezők között pontosan hány ukrainai volt lehetséges, hogy a tényleges sorrend nem ukrán, szerb, hanem éppen fordítva. Ugyanez a helyzet a 4. és az 5. „hely” vonatkozásában is, amelyen Németország, illetve Oroszország állampolgárai osztoznak.) Ebben a sorban a kínaiak nem szerepelnek. Ennek ellenére az adatfelvétel arról tanúskodik, hogy a megkérdezettek a kínaiakat mindhárom esetben a második helyen említik. Ezt a helyet feltételezhetően látványos bolt- és étterem hálózatuk, valamint (a kínai típusú leszámolóhoz kapcsolódó) médianyilvánosság biztosítja számukra.

Az adatfelvétel szerint tehát, ha külföldiekről beszélünk, akkor a lakosság közel 40 százalékának a románok jutnak az eszünkbe. Őket a kínaiak, a németek, ukránok, vagy az ukránok, németek követik, majd ettől a csoporttól jelentős mértékben leszakadva jönnek a többiek. A 4. táblázatban a legnagyobb gyakorisággal említett első tíz nemzetiséget tüntettük fel. Mellettük még afrikai, néger, angol, amerikai, cigány, holland, japán, lengyel, szlovén, vietnámi nemzetiségű külföldiek is meg lettek említve. Ezeknek a nemzetiségieknek az említési aránya néhány esetben csupán a második és a harmadik válaszlehetőségeknél haladta meg az egy százalékot.

Emlékeztetni szeretnénk arra, hogy az első válaszlehetőség esetében a megkérdezettek 37,8 százaléka a román, 23 százaléka a kínai, 16,8 százaléka a német és 3,7 százaléka az ukrán nemzetiséget nevezte meg, amikor a Magyarországon élő külföldire gondolt. Nemek szerinti bontásban, annak ellenére, hogy a németeket és a románokat a nők, a kínaiakat és az ukránokat pedig a férfiak gondolták valamivel többen, alig differenciálódik ez az álláspont. Az iskolai végzettség esetében a románok, a németek és az ukránok leginkább az alapfokú végzettséggel rendelkezőknek, a kínaiak pedig a felsőfokú végzettségűeknek jutottak a legnagyobb gyakorisággal eszükbe. Hasonló a helyzet abban az esetben is, ha az aktív-inaktív változó alapján szeretnénk közelebb jutni a megfogalmazott álláspontok okainak megismeréséhez. De ugyanerre a következtetésre jutotunk akkor is, ha az életkor, a családi állapot, a gyermekek száma, a jövedelem, vagy éppen a valláshoz való viszony alapján próbáltuk a válaszokat értelmezni.

Egyértelműen megállapítható, hogy miközben a vizsgálat résztvevői nem érzékelték a magyar nemzetiségű román, szlovák, szerb és ukrán állampolgárok magyarországi jelenlétét, addig jelentős mértékben túlbecsülték az országban letelepedett kínaiak számát. A rendelkezésünkre álló adatok szerint 2000-ben az országban élő külföldiek közül csak 5819-en voltak kínaiak (3269 férfi és 2550 nő). Szinte valamennyien – 33 fő kivételével – 1990 után érkeztek az országba. Az itt élő külföldieknek csupán 6,5 százalékát teszik ki, melynek következtében sem számukat, sem a külföldiek közötti arányukat nem lehet jelentősnek mondani. Ennek ellenére a megkérdezettek a kínaiakat mindhárom válaszlehetőségnél a második helyen említették. Ennek okaira ez alapján a vizsgálat alapján azonban nem lehet feleletet adni.

Összességében aszinkronitás állapítható meg a hazánkban tartózkodó domináns létszámú külföldiek nemzetisége és azok között, akiket a magyar állampolgárok itt tartózkodó külföldinek gondolnak. Ez egyben azt a problémát is magában hordozza, hogy a lakosság, a mindennapi ember a „vélt” külföldi (jelen esetben a román, a kínai és az ukrán) tulajdonságait, vagy a róla kialakított képet általánosítva mond véleményt, foglal állást azokkal a külföldiekkel kapcsolatban is, akik valójában Magyarországon élnek. Szóltunk arról, hogy a személyiségi jogok védelme nem teszi lehetővé, hogy a hazánkban letelepedő külföldiek nemzetiségét rögzítsék. Ennek ellenére több kérdőíves vizsgálat eredményei és egyéb ismeretek alapján nagy biztonsággal állítható, hogy a szomszédos országokból érkező és itt letelepedő személyek jelentős része magyar nemzetiségű. Ezt a helyzetet azonban a vizsgálat adatai egyáltalán nem tükrözik. A románok 37,8 százalékos arányával szemben 1,7 százalék romániai magyar, az ukránok 3,7 százalékaival szemben pedig 0,4 százalékos ukrainai magyar lett csupán megemlítve. A szlovákok esetében – a románokhoz, az ukránokhoz viszonyítva – még rosszabb a helyzet, amíg ugyanis 26-an vélték az itt élő külföldiben a szlovákokat „felfedezni”, addig csak egy olyan személy volt, aki szlovákiai magyart említett.

Annak következtében, hogy a vizsgálat szerint a hazai közvélekedés a magyar nemzetiségű külföldi állampolgárokat nem tartja számon vagy magyar nemzetiségük ellenére románnak, szlováknak, szerbnek, illetve ukránnak tartja, illetve, hogy mellettük az itt élő külföldiek között igen nagyszámú kínait vél felfedezni, azt mondhatjuk, hogy egy feltételezett, a valóságos összefüggésekkel alig, vagy csak igen felületesen érintkező meghatározottság az, amely a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos nézeteit alapvetően befolyásolja.

Az eddig tárgyalt kérdésekre adott feleletek a következő két kérdésre adott válaszokat is szükségszerűen meghatározták. Abban az esetben ugyanis, ha valaki jóval több itt élő külföldiről tud, mint amennyi valójában van, akkor szerinte számuk feltételezhetően az elmúlt tíz évben nőtt és létszámukat túl soknak is tartja.³¹

---

³¹ Lásd a Család-kérdőív 81. kérdését: *Tudomása szerint az elmúlt tíz évben a külföldiek száma nálunk...*

-
- *nőtt*
  - *majdnem ugyanannyi, mint 10 évvel ezelőtt volt, vagy*
  - *csökkent?*

5. táblázat

A külföldiek száma alakulásának megítélése az elmúlt tíz évben

Vélemény	A választ adók %-os megoszlá- sa	% (nem tudja nélkül)
Csökkent	0,4	0,4
Annyi, mint 10 éve	1,5	1,6
Nőtt	94,3	98,0
Nem tudja	3,7	–
Hiba	0,1	–
Összesen	100,0	100,0
N	3057	2943

Az 5. táblázat adatainak értelmezése a látszat ellenére nem egyszerű. Abban az esetben ugyanis, ha az előző kérdésekre adott válaszokat nem ismernénk, akkor egyértelműen azt fogalmazhatnánk meg, hogy az adatfelvétel pontosan tükrözi azt a változást, amely a nemzetközi vándormozgalom területén hazánkban a rendszerváltoztatás hatására bekövetkezett. Így lenne ez még akkor is, ha a múlt század kilencvenes éveinek közepére, az azt megelőző három-négy évhez viszonyítva, lényegesen nem csökkent volna hazánkban a külföldiek „utánpótlása”, illetve ha a délszláv háború menekült hullámának lecsendesedését követően pedig az évente letelepedni szándékozók száma – nem jelentős ingadozás mellett – a korábbi évekhez viszonyítva némileg nem lett volna magasabb. Megítélésünk szerint azonban az 5. táblázat adatai elsősorban nem az 1990-ben bekövetkezett változásra reflektálnak, hanem annak következménye, hogy a megkérdezettek 63,8 százaléka szerint az itt élő külföldiek száma jelentősen több, mint amennyien a statisztikai adatok szerint hazánkban élnek.

A külföldiek számának alakulásával kapcsolatos kérdésre majdnem mindenki, a megkérdezettek 96,3 százaléka válaszolt, meglepően kevesen voltak azok (112 fő), akik nem válaszoltak. A megkérdezettek 94,4 százalékának álláspontja szerint a XX. század utolsó évtizedében a hazánkban élő, letelepedett külföldiek száma nőtt.

A kutatás „mérni” szerette volna a megkérdezetteknek az országban élő külföldiek feltételezett létszámához való viszonyát, illetve a létszámára vonatkozó becslés pontosságát³² (lásd a 6. táblázat adatait).

³² Lásd a Család-kérdőív 82. kérdését: *Ön szerint a külföldiek létszáma Magyarországon jelenleg*

...

- *túl nagy*
- *sem túl nagy, sem túl kicsi, vagy*
- *túl kicsi?*

6. táblázat

Jelenleg a külföldiek száma

Vélemény	A választ adók %-os megoszlása	% (nem tudja nélkül)
Túl kicsi	0,4	0,5
Se nagy, se kicsi	30,1	32,4
Túl nagy	62,2	67,1
Nem tudja	7,2	–
Hiba	0,1	–
Összesen	100,0	100,0
N	3057	2834

Ez esetben is, mint az előző kérdésnél elenyésző volt a nem válaszolók aránya (7,2%). Az értékelhető válaszok megoszlása 2/3–1/3 arányban azok felé billen el, akik a velünk együtt élő külföldi állampolgárok létszámát túl nagynak tartják. Az eddig elemzett kérdésekre adott válaszok alapján természetesen az lett volna logikus, ha a külföldiek létszámát túl nagynak tartók aránya még ennél is nagyobb. A kérdésre adott válaszok alapján az egyik póluson elenyésző kisebbségként azok találhatóak, akik a migránsok létszámát *túl kicsinek* tartják. Számuk, arányuk jelentéktelen, ennek következtében véleményük elhanyagolható súlyú a külföldiekkel kapcsolatos viszony alakításában. Azoknak a csoportja azonban, akiknek a véleménye szerint a külföldiek jelenlegi létszáma *sem nem nagy, sem nem kicsi* már 30 százalék. Álláspontjuk, ha nem is ellentétes a másik póluson elhelyezkedőkével, pozitív attitűdöt sugall. A kérdés megítélésében a két nem véleménye eltér egymástól. A férfiak között ugyanis 8,1 százalékponttal több azoknak az aránya, akik szerint a külföldiek jelenlegi létszáma *sem nem nagy, sem nem kicsi*. Jelentős eltérés van viszont az alapfokú és a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők véleménye között. Amíg ugyanis az alapfokú végzettségűeknek csupán 26,9, addig a felsőfokúak 52,6 százaléka gondolja azt, hogy a külföldiek jelenlegi létszáma *sem nem nagy, sem nem kicsi*! Az egyes korcsoportokhoz tartozók megítélése között lényeges különbséget nem találtunk, bár a 40–44 és a 60–64 évesek esetében nem éri el a 30 százalékot azoknak az aránya, akik szerint a külföldiek jelenlegi létszáma *sem nem nagy, sem nem kicsi*. Ezzel az állásponttal az aktív keresők közül 7,6 százalékponttal többen értenek egyet, mint a nyugdíjasok. Ennél valamivel nagyobb távolság (9,2 százalékpont) van azok között, akiknek nincs, illetve akiknek három vagy annál több gyermekük van. Az iskolai végzettséghez hasonló érzékenységet tapasztalunk abban az esetben is, ha a különböző jövedelműek véleményét hasonlítjuk össze. Az 50 ezer forint alatti havi jövedelemmel rendelkezőknek ugyanis csak 26, a 150 ezer forintnál több havi jövedelműeknek pedig 47,6 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy a külföldiek jelenlegi létszáma *sem nem nagy, sem nem kicsi*. Összességében tehát, bár meghatározóak azok, akik szerint az országban élő külföldiek száma túl nagy,

mégis az ország érdekeinek alárendelt migrációpolitikai gyakorlat kialakítása szempontjából biztató a közbülső (se nagy, se kicsi) álláspontot elfogadók súlya. Különösen így van ez, ha figyelembe vesszük, hogy a megkérdezettek döntő többségének (94,3%) véleménye szerint az elmúlt tíz évben a külföldiek száma nőtt.

A külföldiekre vonatkozó ítéletek modulja hét állításból áll.³³ Ezek a következők (zárójelben az állítás rövidítése):

1. *Jó, hogy élnek nálunk külföldiek, mert így különböző kultúrák találkoznak (kultúrák találkozása).*
2. *Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit a magyarok már nem vállalnak (rossz munkakörülmények).*
3. *A külföldiek számának növekedése azzal jár, hogy terjed a bűnözés, a terrorizmus (bűnözés terjedése).*
4. *A külföldiek elveszik a munkalehetőséget a magyarok elől (elveszik a munkát).*
5. *Magyarország a magyar népé, nem kellene, hogy külföldiek éljenek itt (Magyarország a magyaroké).*
6. *Ha egy külföldi hosszabb ideig Magyarországon akar élni, tanulja meg a nyelvünket, és alkalmazkodjon a mi szokásainkhoz, törvényeinkhez (tanuljon magyarul).*
7. *A hozzánk költöző külföldiek gyermekeinek nem külön iskolába kellene tanulni, hanem a magyar gyerekekkel együtt (gyerekek együtt).*

Ezek az állítások annak ellenére, hogy a külföldiekkel kapcsolatban igen leegyszerűsített általános véleményeket tükröznek, azt a célt szolgálják, hogy segítségükkel a hazai lakosság külföldiekkel kapcsolatos véleményét megismerhessük. Annak érdekében pedig, hogy ne csak egyetértő vagy elutasító válaszok szülessenek a megkérdezettek módja volt az állításokkal kapcsolatos bizonytalan, nem teljesen egyértelmű véleményét is megfogalmazni. Amennyiben a megkérdezett az állítással teljes mértékben egyetértett, akkor azt 5-ös, ha viszont egyáltalán nem értett egyet, akkor 1-es osztályzattal minősítette. Abban az esetben, ha az adott állítást a megkérdezett csak részben fogadta el, vagy utasította el, akkor véleményét a 2-es, a 3-as és a 4-es osztályzatok segítségével fejezhette ki. Ezek az osztályzatok a két szélső érték között, mint köztes érték-ítéletek szerepeltek. A két szélső érték tehát a megkérdezetteknek az állítással kapcsolatos egyértelmű elutasítását vagy elfogadását tükrözik, s ennek megfelelően a véleményformálásban hangsúlyosabb szerepet kapnak.

A hét állítás közül az első a külföldiekkel kapcsolatban egyértelműen pozitív, a többi pedig, talán a második állítás kivételével egyértelműen negatív attitűdöt sugall. Természetesen a második állítás sem pozitív tartalmú, viszonyaink között azonban azért „szelídül” meg, mert a hazánkban élő külföldiek azt a funkciót, amelyet ez az állítás tartalmaz, nem töltik be.³⁴ A kérdéshez tartozó állítások többsége negatív meghatáro-

---

³³A kérdés megfogalmazása: *Néhány véleményt fogok felolvasni, kérem, mondja meg, hogy mennyire ért egyet ezekkel. Osztályozzon, mint az iskolában. Ha teljes mértékben egyetért ötöst adjon, ha egyáltalán nem ért egyet, akkor egyest. Természetesen a közbülső osztályzatokat is használhatja.*

³⁴Az állítás a külföldiek fejlett nyugat-európai országokban betöltött funkcióját tükrözi.

zottságú, s bár ez esetben sem végeztünk külön vizsgálatot, feltételezhető, hogy hatással voltak a megkérdezettek véleményére és a kérdésekkel kapcsolatos értékítéleteiket negatív irányba befolyásolták.³⁵

7. táblázat

A külföldiekkel kapcsolatos „sztereotípiákkal” egyetértők és egyet nem értők megoszlása

Minősítés	Állítások						
	1. kultúrák találkozása	2. rossz munkakörülmények	3. bűnözés terjedése	4. elveszik a munkát	5. Magyarország a magyaroké	6. tanuljon magyarul	7. gyerekek együtt
Egyáltalán nem	23,2	55,6	4,4	10,8	18,1	2,7	4,2
2	13,8	16,9	5,1	12,0	12,4	2,3	3,7
3	33,4	18,2	17,1	23,4	27,4	13,8	19,5
4	15,7	5,7	19,5	15,9	13,4	20,2	18,6
Teljes mértékben	13,9	3,5	53,9	37,9	28,8	61,0	54,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ez a kérdés is, éppen úgy, mint az ezt követő, ahhoz a kérdés-típushoz tartozik, amely mobilizálta a megkérdezetteket. Ennek megfelelően az érvényes válaszok aránya 93,2 és 97,6 százalék között mozgott, a válaszhiányok aránya tehát igen alacsony. A megkérdezettek véleménye természetesen állításonként különböző arányú megoszlást mutat. Összességében azonban megegyezik a kérdésbe kódolt véleménnyel, azaz a külföldiekkel kapcsolatban elutasító magatartást, negatív attitűdöt mutat. A két szélső vélemény esetében csak az első és az ötödik, illetve részben a negyedik állításra adott válaszok arányai nincsenek nagyon távol egymástól. A többi esetben 12-szeres („külföldiek ittlétével terjed a bűnözés”, 3. állítás), illetve 23-szoros („ha a külföldi itt él, tanuljon meg magyarul”, 6. állítás) a különbség az állítással teljes mértékben és az egyáltalán nem egyetértők véleménye között. Némileg árnyaltabb a helyzet amennyiben az állításra közepes osztályzatokat adók arányát, s az első állítás esetében az ez alatti, a többenél pedig az e fölötti arányokat nézzük. A sorba csak a 2. állításra („a külföldiek a rossz munkákat végzik el”) adott válaszok százalékos megoszlása nem illeszkedik pontosan. Megítélésünk szerint azonban ennek nem az az oka, hogy úgy vélik, a külföldiek nem a hazai munkaerő által már el nem vállalt munkát végzik, hanem hogy a saját tapasztalatuk alapján tudják, hogy a hazánkban élő külföldiek nem ezen a munkaterületen találhatók.

³⁵ Összehasonlító módszertani vizsgálat hiányában nem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy a külföldiekkel kapcsolatos attitűdök abban az esetben is hasonló megoszlást mutatnának-e, amennyiben a kérdésekbe foglalt állítások többsége nem a külföldiekkel kapcsolatos negatív, hanem a hozzájuk kötődő egyértelműen pozitív megállapításokat tartalmaznának.

Az első állítással („a kultúrák találkozása”) a többség, a megkérdezettek 63 százaléka ért egyet, s ezt a véleményt, álláspontot elutasító, külföldiekkel szembeni negatív attitűdnek egyáltalán nem minősíthetjük. A 3. állítás esetében azonban azoknak az aránya, akik nem gondolják, hogy a külföldiek növekvő száma a bűnözés, a terrorizmus terjedésével jár már csak 26,6 százalék. Tehát ez esetben a többség egyetért az állítással. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra a módszertani problémára, hogy az állításra adott válaszban együtt, szétválaszthatatlanul jelenik meg a megkérdezett saját, hazai „konkrét”, közvetlen tapasztalata, tudása s mindaz, amit ezzel kapcsolatban a világban megtörténekből a tömeg-kommunikációs eszközök révén a külföldiekről, az illegális migránsokról tudomására jut. A 4. állítással („a külföldiek elveszik a munkalehetőséget”) kapcsolatban meglepően magas, 46,2 százalék volt azoknak az aránya, akik nem féltek, nem tartottak attól, hogy a külföldiek elveszik a munkalehetőséget a hazai munkavállalók elől. (Jó volna tudni, hogy a státusz-törvény kapcsán az ellenzéki pártok részéről kibontakozott külföldi munkavállalók elleni kampány ezen a helyzeten mennyiben változtatott.) Az 5. állítás („Magyarország a magyaroké”) esetében azok, akik közepes minősítést adtak feltételezhetően egyetértettek az állítással. Ebben az esetben tehát a megkérdezettek 30,5 százalékának tért el a véleménye az állításban megfogalmazott gondolattól. A 6. kérdésre adott válaszok egyértelműen annak az izoláltságnak a lenyomatai, amely az I. világháború végétől, de különösen 1948-tól jellemezte az országot, hiszen az állítással egyértelműen csak a megkérdezettek 3 százaléka, a közepes osztályzatot adókkal együtt is csak 16,8 százaléka nem értett egyet. Ezt tükrözi a 7. állításra adott válaszok százalékos megoszlása is. Hiszen ez esetben a véleményt nyilvánítók 7,9, illetve 27,4 százaléka támogatta azt a nézetet, hogy a hozzánk költözött külföldiek gyermekei identitásuk megőrzése érdekében saját iskoláikban tanulhassanak, s ne kelljen nekik magyarul, a magyar gyermekekkel együtt tanulniuk.

A külföldiekre vonatkozó állami viszonyulás kérdéséhez³⁶ kapcsolódó kilenc állítását a vizsgálatban résztvevők külön-külön – az előző kérdésnél használt módszer szerint – szintén egy ötfokozatú skálán értékelték. Ez esetben a megkérdezetteknek a következő állításokkal kapcsolatban kellett véleményt nyilvánítaniuk:

1. *Meg kellene szabni a felső határát annak, hogy évente hány külföldi települhessen le Magyarországon.*
2. *Azoknak a külföldieknek, akik legalább 5 éve nálunk élnek szavazati jogot kellene adni a parlamenti választásokon.*
3. *Jó lenne, ha az állam anyagi támogatást adna az olyan külföldieknek, akik több év után végleg vissza akarnak térni saját hazájukba.*
4. *Minden illegálisan itt tartózkodó külföldit ki kellene utasítani az országból.*

---

³⁶ Lásd a Család-kérdőív 84. kérdését: *Az állam különböző intézkedéseket hozhat a külföldiekkel kapcsolatban. Néhány ilyen lehetőséget szeretnénk felolvasni, arra kérve Önt, hogy most ismét mondja meg, mennyire értene egyet ezekkel. Osztályozzon az előbbiekhöz hasonlóan!*

5. Azoknak a külföldieknek, akik beilleszkednek rövid időn belül meg kellene adni a magyar állampolgárságot.
6. Azokat a cégeket, amelyek illegális bevándorlót alkalmaznak, magas pénzbüntetéssel kellene sújtani.
7. Az állam időnként adhatna amnesztiát (soron kívül büntetés elengedést) az illegálisan itt tartózkodó külföldieknek.
8. Támogatni kellene azt, hogy a külföldiek minél jobban be tudjanak illeszkedni.
9. Olyan külföldiek, akik legalább 5 éve nálunk élnek, de nem képesek beilleszkedni, térjenek vissza a saját hazájukba.

A kérdés állításai közül a külföldiekkel kapcsolatban az 1-es, a 4-es, a 6-os és a 9-es negatív, a 2-es, az 5-ös és a 8-as pozitív attitűdöt, a 3-as és a 7-es pedig megengedő (de inkább pozitív, mint elutasító) álláspontot sugall.

8. táblázat

A lakossági vélemények megoszlása a külföldiek felé irányuló állami szerepvállalást illetően

Minősítés	Állítások								
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Egyáltalán nem	7,7	49,4	55,6	5,1	28,7	2,2	60,4	30,6	2,9
2	4,0	11,7	11,1	4,5	15,2	2,0	11,7	13,8	3,1
3	11,4	17,0	13,6	9,3	26,9	6,6	17,0	30,5	8,9
4	12,8	8,9	7,6	8,3	13,1	10,4	6,7	13,8	8,1
Teljes mértékben	64,1	12,9	12,0	72,8	16,1	78,8	4,5	11,4	77,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A kilenc állítás közül a 2. és 7. esetében mutattak nagyobb bizonytalanságot a megkérdezettek, bár a válaszadók aránya a 91 százalékot ekkor is meghaladta. A többi állítás esetében ez az arány 93,6 és 96,6 százalék között mozgott. A legegységesebben a 6-os, a 9-es és a 4-es állítással értettek egyet. A megkérdezetteknek mintegy 79 százaléka ugyanis úgy vélte, hogy magas pénzbüntetéssel kellene sújtani azokat a cégeket, amelyek illegális bevándorlót alkalmaznak (6. állítás). Különösebb meglepetést nem okozhat, hogy szinte hasonló arányban, a megkérdezettek 77 százaléka fogadta el azt az állítást is, hogy az öt éve nálunk lakó, de beilleszkedni nem képes külföldieknek vissza kell térniük hazájukba (9. állítás). Nagyfokú egyetértés mutatkozott a 4. állítással kapcsolatban is, mely szerint az illegálisan itt tartózkodó külföldieket ki kell utasítani az országból. Ezt az álláspontot a megkérdezettek 72,8 százaléka fogadta el. Ezekhez az állításokhoz végezetül – igaz, hogy a megkérdezettek „csupán” 64,1 százalékának a teljes támogatásával – az az állítás csatlakozik, mely szerint az évente letelepülő külföldiek számát meg kellene határozni (1. állítás). Megállapíthatjuk, hogy a fenti negatív állítást tartalmazó kérdések természetüknek megfelelő válaszokat indukáltak. A külföldiekhez

pozitívan viszonyuló állítások esetében viszont azt állapíthatjuk meg, hogy az elutasításuk lényegesen kisebb intenzitású. Ezt tükrözi az, hogy ha különböző mértékben is, de a megkérdezettek 38,8 százaléka támogatja azt a javaslatot, hogy a legalább öt éve itt élő külföldiek részt kellene, hogy vegyenek a parlamenti választásokon (2. állítás). Imponálan magas (56,1 százalék) azoknak az aránya, akiknek az a véleményük, hogy azoknak a külföldieknek, akik beilleszkednek, rövid időn belül meg kellene adni a magyar állampolgárságot (5. állítás). Közel azonos, 55,7 százalékos a 8. állításnak a támogatottsága is, mely szerint segíteni kell a külföldieket annak érdekében, hogy minél jobban be tudjanak illeszkedni. A két megengedőnek minősített kérdés közül a 7. állítás esetében voltak kevésbé engedékenyek a megkérdezettek. Azzal a javaslattal, hogy az állam időnként amnesztiát adhatna az illegálisan itt tartózkodó külföldieknek csak a megkérdezettek 28,2 százaléka értett egyet. Azt az álláspontot viszont, hogy a több év után végleg hazatelepülőket az államnak anyagilag is támogatnia kellene (3. állítás) 33,2 százalékos arányban támogatták.

Összegzés

Az adatfelvétel alapján nem egyszerű koherens képet rajzolni a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos attitűdjéről, értékítéletéről, a hazánkban huzamos ideig élő vagy letelepedett külföldiekhez való viszonyáról. Abban az esetben, ha figyelmen kívül hagyjuk a megkérdezettek véleményét meghatározó, befolyásoló történelmi tényeket, a változó politikai rezsimeket, az 1990-et megelőző migráció ellenes, majd az azt követő időszak migrációt többé-kevésbé támogató hazai politikai viszonyok hatását, s ha nem vesszük figyelembe a kérdőív nemzetközi jellegéből, valamint a kérdések által sugallt álláspontokból fakadó problémákat, akkor természetesen elmondható, hogy a hazai népesség körében a külföldiekkel szemben egyfajta tartózkodó, elutasító hozzáállás tapasztalható. A kérdés csupán az, hogy az így megrajzolt kép milyen mértékben tükrözi a külföldiekhez kötődő valóságos állapotot, s mennyiben tér el attól, torzítja el azt. Nem az a probléma, hogy az adatfelvétel alapján megfogalmazható következtetéseink nem igen lennének szinkronban egy feltételezett, a külföldiekhez kötődő ideál-tipikus képpel, hanem az, hogy a kérdésekre adott válaszok alapján valójában csak töredékesen rekonstruálható a befogadó népesség külföldiekhez való viszonya. Abban az esetben tehát, ha nem vesszük figyelembe a vizsgálat adatai alapján megfogalmazható vélemények, álláspontok korlátozott érvényességét, s ha azt automatikusa és egyértelműen a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos véleményének tekintjük, akkor a valóságos összefüggések feltárása helyett hamis következtetésekre jutunk. Az adatfelvétel segítségével mérhető vélemények korlátjainak ismeretében pedig joggal vetődik fel a kérdés, hogy a használt kér-

dőív alkalmas-e arra, hogy a kérdésekre adott válaszok alapján a hazai népesség itt élő külföldiekhez való viszonyát egy koherens nézetrendszer keretében bemutathassuk.

Említettük, hogy az adatfelvétel kérdéseinek megfogalmazásakor nem a hazai állapotokat, migrációs tapasztalatokat vették figyelembe. Ezt egy nemzetközi vizsgálat esetében természetesnek kell tartani. Ez a probléma elsősorban azokhoz a kérdésekhez kötődik, amikor nem valaminek az ismeretéről (pl. hány külföldi él ma Magyarországon? Vagy, hogy mennyi a külföldiek létszáma ma Magyarországon? stb.) kellett a megkérdezettnek „számot adnia”, hanem mint pl. az utolsó két kérdés esetében a kérdéssel kapcsolatos állításokhoz kötődő véleménynyilvánítás volt a „feladata”. Migrációs tapasztalatok hiányában ugyanis a válaszadó véleménye nem az adott állításra reflektál, hanem a külföldiek valóságos szerepétől független összefüggésekre. Ebben az esetben pedig nem egyszerű a vélemények összegzése s az értékelést készítő beállítottságának megfelelően vagy a valóságnál negatívabb vagy pozitívabb kép megrajzolására van lehetőség. Példaként megemlítenénk a 83. kérdés első, illetve ötödik állítására adott vélemények alapján megfogalmazható következtetéseket. Az első állítással kapcsolatban konkrét ismerete a hazai népességnek nincs. Természetesen a magyar kultúra nem egy monolitikus tömb, ennek ellenére különböző kultúrák hazai együttéléséről nem beszélhetünk. Ennek ellenére az ezzel kapcsolatos állítást a választ adók 37 százaléka utasította el, s 29,6 százaléka támogatta. A közbülső álláspontot elfoglalók aránya 33,4 százalék volt. Annak megfelelően, hogy ezt, a közbülső nézőpontot elfoglalók álláspontját hová soroljuk vagy 70,4 százalékos lesz az elutasítók, vagy 63 százalékos lesz a támogatók aránya. A kérdés ötödik állításával kapcsolatban a megkérdezettnek nem volt szüksége konkrét tapasztalatra, hiszen képletesen szólva arról kellett döntenie, hogy saját tulajdonát meg szeretné-e, meg akarja-e osztani másokkal vagy sem. Azoknak az aránya (a közbülső érték nélkül), akik ezzel a lehetőséggel nem kívántak élni 30,5 százalék volt, azoké viszont, akik támogatták az elképzelést 42,2 százalék. Így is, de abban az esetben, ha a közbülső véleményt megfogalmazóknak például csupán a felét az állítással egyetértőkhöz számítjuk, akkor egyértelműen a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos pozitív attitűdjéről beszélhetünk.

A második összefüggés, amiről szólnunk kell az a kérdések főszövegének, illetve az ezekhez tartozó állítások külföldiekhez kapcsolódó pozitív, semleges, vagy negatív attitűdöt sugalló meghatározottsága. Ezek pedig, lényegében mindegy, hogy pozitív vagy negatív irányban, de a megkérdezettek véleményét számos esetben jelentős mértékben és egyértelműen deformálják, torzítják. Erre az összefüggésre a modul utolsó két kérdésének elemzése során részletesen kitértünk.

A következő probléma, amely nem egy esetben már a kérdésre adott válaszok feldolgozhatóságának kérdését is felveti, az a tényadatokkal kapcsolatos ismerethiányhoz, s az ebből fakadó nagyfokú bizonytalansághoz kötődik. Ezt a kérdésre nem válaszolók (nem tudja) és a válaszhiányok magas aránya tükrözi. A mit gondol?, mi a véle-

ménye? és a mennyi? típusú kérdések esetében (az ország népességszámára vonatkozó kérdés kivételével, mely esetben „csak” 20,7 százalék volt a valamilyen ok miatt nem válaszolók aránya) 50 százalékhöz közeli, vagy azt meghaladó mértékű a válaszhiányok aránya. Ennek okait nem ismerjük, valószínűleg összefüggésben van azzal is, hogy hivatalosan 1990-ig nemcsak nem létezönek tekintették a migrációt, hanem a migránshoz, annak szűkebb-tágabb családi, baráti köréhez negatív értékítélet, megbélyegzettség tapadt. E stigmatizáló tényező mellett a migrációval kapcsolatos ismeretek, tudás hiányát fenntartotta az a tény, hogy öt évtizeden át az országot érintő nemzetközi vándormozgalomra vonatkozó adatok nem kerültek nyilvánosságra. Ennek következtében pedig paradox módon az lett volna a meglepő, ha a hazai migrációs adatokkal kapcsolatban a megkérdezetteknek többé-kevésbé pontos ismereteik lettek volna.

Annak ellenére tehát, hogy a modul kérdéseire adott válaszok százalékos megoszlása alapján a hazai népesség idegenellenességére következtethetnénk, a fentiekben kifejtett összefüggések alapján mégsem tesszük.³⁷ A válaszok alapján természetesen a hazai népesség befogadó képességének szintje, külföldiek befogadásával kapcsolatos toleranciájának határai (függetlenül attól, hogy a migráns magyar származású-e vagy sem) kitapinthatók. Ez pedig mind a mai napig szoros kapcsolatban van a korábbi évtizedek idegenellenes, elzárkózó politikájával és az ezen az alapon megvalósult gyakorlattal. Összegzésképpen tehát, anélkül, hogy a korábban megfogalmazottakat megismételnénk az adatfelvétel alapján a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos tartózkodó, fenntartásokat megfogalmazó, de a külföldiek értékeit elismerő álláspontját hangsúlyoznánk.

A nemzetközi vándorlás területén bekövetkezett radikális változás szükségszerűen előtérbe állította a hazai lakosság külföldiekhez való viszonyának kérdését. A '90-es évek közepétől e témakörben készült tanulmányok azonban nem foglalkoznak azokkal az összefüggésekkel, amelyek ezt a viszonyt az első világháborút követően, illetve az elmúlt ötven évben a magyar népesség esetében speciálisan meghatározták. A bevándorlók fogadtatásával kapcsolatban tehát a valóságos helyzetnek megfelelő képet csak akkor tudunk felvázolni, ha nem feledkezünk meg azokról a sajátos összefüggésekről, melyeknek keretében a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos tartózkodó magatartását értelmezni lehet. Ennek, illetve az 1990-es években bekövetkezett elmozdulások ismeretét pedig azért tartjuk fontosnak, mert ha a hazai migrációs-politika gyakorlat nem találkozik az itt élők többségének egyetértésével, akkor az a befogadó népesség körében csak újabb (kulturális, nyelvi, vallási, gazdasági, foglalkoztatási stb.) feszültségeket generál.

---

³⁷ A nemzetközi vándormozgalom szereplőivel kapcsolatban pontatlannak és félrevezetőnek tartjuk az *idegenek* kifejezés használatát. Ez a fogalom nemcsak negatív attitűdöt sugall, hanem vonatkozik mindenkire, akit nem ismerünk. Ennek következtében pedig nem lehet egzaktan elkülöníteni a külföldi állampolgárokat és például a számomra ismeretlen magyar állampolgárokat vonatkozó értékítéleteket.